

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / January 2024 • 205-254

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1532650

ANINDA İYİLEŞTİREN: EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ'NİN BERŞA'SÂ ADLI TİRYAKI (İNCELEME, TAHKİK VE ÇEVİRİ)

*The Instant Healer: Abū al-Barakāt al-Baghdādī's Theriac Called al-Barsha'thā
(Study, Editio Princeps, and Turkish Translation)*

Tuna TUNAGÖZ

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Cukurova University, Faculty of Divinity, Department of
Philosophy and Religious Sciences, Adana, Türkiye

ttunagoz@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7268-9810>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 13.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi'nce desteklenen "11590" kodlu proje kapsamında hazırlanmıştır.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Tuna Tunagöz)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ANINDA İYİLEŞTİREN: EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ'NİN BERŞA'SÂ ADLI TİRYAKI (İNCELEME, TAHKİK VE ÇEVİRİ)

The Instant Healer: Abū al-Barakāt al-Baghdādī's Theriac Called al-Barsha'thā (Study, Editio Princeps, and Turkish Translation)

Öz

Tiryak, zehirlenmeler başta olmak üzere, çok sayıda sağlık sorununun tedavisi için üretilen tıbbî formüllerin genel adıdır. Kavram ve ilgili literatürün bir kısmı tercüme hareketi içinde Arapçaya aktarılmış ve İslam tıbbında çok sayıda yeni formül üretilmiştir. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin *el-Berşa'sâ* adlı tiryakı da bunlardan biridir. Süryanice "bar-şâ'seh" terkbine (lafzen 'saatinin oğlu'; manen 'anında/derhal') dayanan isim, tiryakın iddiasını ortaya koyduğu gibi, gelişim aşamalarına da işaret etmektedir. Formülün kökeninin birinci yüzyılda yaşayan Tarsuslu Philôn'un *Philoneiôn* adlı tiryakı olduğu tespit edilmiştir.

İnceleme kısmında *Berşa'sâ* isminin kökeni, eserin Ebü'l-Berekât'a aidiyeti ve şifreli olarak kaleme alınan formül bölümünün izahına odaklanılmıştır. *Berşa'sâ*'nın *Pşittâ*'da yer alan ve Hz. İsa'nın hastaları iyileştirmesiyle bağlantılı bir kavram olduğu tespit edilmiştir. Eser, İslam tıp tarihi içerisinde Ebü'l-Berekât dışında üç ayrı tabibe nispet edilmiş olduğundan, aidiyet meselesi üzerinde durulmuş ve Ebü'l-Berekât'a aidiyet kesinleştirilmiştir. Ardından, şifreli bölümün imaları elyazmaların kenarlarında yer alan notların, ilgili tıp ve coğrafya eserlerinin desteğiyle çözümlenerek formül ortaya çıkarılmıştır. Eserin on iki ayrı yazması tespit edilmiş ve bunların altısı tahkikte kullanılmıştır. Tahkik İSAM tahkik esaslarına (İTNES) göre yapılmıştır. Çalışmanın sonunda eserin Türkçe çevirisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tıp Tarihi, İslam Eczacılık Tarihi, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Berşa'sâ, Tarsuslu Philôn.

Abstract

Theriac refers to a class of medicinal formulas developed to treat a wide range of ailments, particularly poisonings. This concept, along with some of its associated literature, was translated into Arabic, leading to the development of numerous new formulas within Islamic medicine. Among these is *al-Barsha'thā*, a theriac formulated by Abū l-Barakāt al-Baghdādī. Its name, derived from the Syriac "bar shā'thah" –literally "son of its hour," figuratively "instantaneous" or "immediate"– reflects both its purported rapid efficacy and the evolutionary process of its development. The formula's origins can be traced back to the *Philoneiôn* theriac of Philo of Tarsus, a first-century physician.

The study focuses on the origin of the name *al-Barsha'thā*, the attribution of the work to Abū l-Barakāt, and the deciphering of the cryptically written formula. It has been established that *Berşa'sâ* is a term found in the *Peshitta* (Syriac Bible) connected to Jesus' healing of the sick. Because the work has been attributed to three different physicians besides Abū l-Barakāt within the history of Islamic medicine, the question of authorship is addressed in detail, and Abū l-Barakāt's authorship is definitively confirmed. Subsequently, the allusions in the encrypted section are deciphered with the aid of marginal notes in the manuscripts, along with relevant medical and geographical texts, revealing the formula. Twelve distinct manuscripts of the work have been identified, six of which were used for the critical edition. The edition follows the İSAM methods of textual criticism (İTNES). Finally, a Turkish translation of the work is provided.

Keywords: History of Islamic Medicine, History of Islamic Pharmacy, Theriac, Abū l-Barakāt al-Baghdādī, al-Barsha'thā, Philo of Tarsus.

GİRİŞ

İslam dünyasında bilimsel tıbbın gelişimi, kapsamlı bir tercüme faaliyetiyle doğrudan ilişkilidir. Antik ve erken ortaçağ tıp birikiminin tercüme aracılığıyla özümsemesinin ardından, III./IX. yüzyıldan itibaren özgün eserler üreilmeye başlamış ve İslam tıp geleneği ortaya çıkmıştır. Bu gelenek içerisinde tıp teorisi ve pratiğini kapsayan ansiklopedik eserler olduğu gibi, tıp etiği ve ilaçbilimi gibi özelleşmiş alanlara odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır.

İslam tıp külliyyatında ilaçlar, çoğunlukla “Akrâbâzîn” (*kitapçık*) başlıklı müstakil çalışmalarda veya daha kapsamlı kitapların bu başlığa sahip bölümlerinde yer alır. Bu eserlerde örneğin mide ilaçları, ağrı kesiciler ve tiryaklar gibi çok geniş yelpazede ilaç formülleri bulmak mümkündür. Bu kategorilerden yalnızca birine odaklanan müstakil çalışmalar da mevcuttur.

‘Tiryak’ sözcüğünün aslı, Grekçe ‘thêriakê’dir. “Vahşi hayvanlarla ilgili” anlamına gelen bu kelime, ‘thêrion’dan (*vahşi hayvan*) türemiştir.¹ Tıbbî bir terim olarak ise her türlü zehre karşı geliştirilen panzehirleri ifade eder. Ancak tiryak formüllerinde çok sayıda tıbbî malzemenin yer alması, bu karmaşık ilaçların birçok hastalığı önleyen ve tedavi eden çok boyutlu ilaçlara dönüşmesini sağlamıştır.²

Tiryak kavramına başlığında yer veren ilk eser, Tarentumlu Apollodôros’un (MÖ III. yüzyıl) *Peri Thêriôn* adlı kitabıdır. Bunu Kolophonlu Nikandros’un (MÖ II. yüzyıl) *Thêriaka’sı* izlemiştir. Antik tıbbın en etkin ismi Galênos (ö. 216?) çok sayıda eseriyle bu literatüre büyük katkıda bulunacaktır. Fakat tiryakların geçmişi, insanlığın doğada zehirli canlılarla birlikte yaşama deneyiminin kaçınılmaz bir sonucu olarak Greklerden çok daha eskilere uzanır.

MÖ 2100’lerden kalma bir Sümer tabletinde bal, sirke, adamotu ve toz haline getirilmiş hayvan kabukları gibi tiryaklarda kullanılabilecek maddelere rastlanmaktadır. Antik Mısır’da MÖ yaklaşık 1550 tarihli bir papirüste ve MÖ yaklaşık 1200 tarihli bir hiyeroglifte tiryak formülü yer almaktadır. Hint Âyurveda tıbbının en önemli metinlerinden *Sușruta Samhitâ* (MÖ VI. yüzyıl) ve *Caraka Samhitâ*’da (MÖ II. yüzyıl) birçok tiryak mevcuttur.³

İslam dünyasında II./VIII. yüzyıldan itibaren tiryak türü eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bilinen ilk eser Câbir b. Hayyân’ın (ö. 200/815) *Kitâbü’s-Sümûm*’udur. Bunu Yûhannâ b. Mâseveyh (ö. 243/857), Kindî (ö. 252/866 [?]) ve Huneyn b. İshâk’ın (ö. 260/873) benzer çalışmaları takip etmiştir. Sâbûr b. Sehl (ö. 255/869) ve İbnü’t-Tilmîz’in (ö. 560/1165) başucu kitabına dönüşen *Akrâbâzîn*leri en önemli tiryak formüllerine yer vermiştir.⁴ Ebû Bekir er-Râzî’nin (ö. 313/925) *el-Hâvî*’si, Ali b. Abbâs el-Mecûsî’nin (ö. 384/994 [?]) *Kâmilü’s-Sinâati’t-Tıbbiyye*’si, İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn fi’t-Tıbb*’ı gibi şöhretli tıp ansiklopedileri de tiryaklar hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir.

Ebû’l-Berekât el-Bağdâdî (ö. 547/1152), fizik ve metafizik alanındaki görüşleriyle öne çıkmış bir filozoftur. Fakat ilim hayatına tıp tahsiliyle başlamış ve bu sahada dört eser vermiştir: *İhtisârü’t-Teşrîh*, Galênos’un *Kitâbü’t-Teşrîh* adlı anatomi kitabının özetidir.⁵ Bu eser maalesef kayıp durumdadır. *el-Akrâbâzîn*, üç makaleden oluşan ilaç kitapçığıdır ve sadece bir bölümü günümüze ulaşmıştır.⁶ *Emînü’l-Ervâh*, kronik ateşli hastalıklara, öksürüğe, zatürreye, iç

¹ Henry G. Liddell & Robert Scott, “θηριακός” ve “θηρίον”, *A Greek-English Lexicon: A New Edition* (Oxford, Clarendon Press, [1940]), c. 1, s. 799-800.

² Huneyn b. İshâk, *el-Mesâil fi’t-Tıbb li’l-Müteallimîn* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3622/1), vr. 44a-b.

³ Martin Levey, *Early Arabic Pharmacology: An Introduction Based on Ancient and Medieval Sources* (Leiden: E. J. Brill, 1973), s. 2-7, 10, 14-16, 28; Mehmet Kavak, *Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı*, Doktora Tezi (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 72-81; Lise Manniche, *Sacred Luxuries: Fragrance, Aromatherapy, and Cosmetics in Ancient Egypt* (New York: Cornell University Press, 1999), s. 54-55.

⁴ Ayrıntılar için bkz. Manfred Ullmann, *Die Medizin im Islam* (Leiden & Köln: E. J. Brill, 1970), s. 321-333.

⁵ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü’l-Enbâ’ fi Tabakâti’l-Etubbâ’*, nşr. Emilie Savage-Smith v.dğr., *A Literary History of Medicine: The ‘Uyûn al-anbâ’ fi tabaqât al-atıbbâ’ of Ibn Abî Uşaybi’ah*, Arabic Edition içinde (Leiden & Boston: Brill, 2020), c. 2-1, s. 700.

⁶ Ebû’l-Berekât, *el-Akrâbâzîn* (İsfahan: Kitâbhâne-i Fakîh İmâmî, nr. 95), vr. 123a-127a.

hastalıklarına ve zehirli ısırıklara iyi gelen bir tiryaktır.⁷ Birkaç fasıldan oluşan *Berşa'sâ* ise, zehirlenmeleri ve kırk ayrı rahatsızlığı kısa sürede iyileştirme iddiasına sahip, bir diğer tiryaktır. Tıp tarihindeki en meşhur eseridir ve onun *Sâhibü'l-Berşa'sâ* olarak anılmasına neden olmuştur.⁸

Berşa'sâ hakkında bilimsel bir çalışma yoktur. Bu makale, tahkik ve tercüme merkez olarak özeldir Ebü'l-Berekât, genelde İslam tıp ve eczacılık külliyatına mütevazı bir katkı sunmaya çalışacaktır.⁹

A. İNCELEME

1. Eserin Adı

Eserin adı *el-Berşa'sâ*'dır (البرشة). Süryanice "bar şâ'seh" (ܐܒܪܫܐܐ) tamlamasının Arapçalaşmış halidir. Tamlamanın lafzî karşılığı "saatinin oğlu"dur; fakat "anında, hemen" anlamına gelir.¹⁰ Arapça tıp kaynaklarında "anında" (*min sâatihî*),¹¹ "saatinde iyileşme" (*bür'ü's-sâa*)¹² veya "anında iyi gelen" (*en-nâfi' fi'l-hâl*)¹³ karşılıkları verilmiştir. İçlerinde ön plana çıkan *bür'ü's-sâa*'dır. Sami alfabelerindeki teknik sorunlar ve yazmalardaki mutata ihmaller, *Berşa'sâ* isminin çok farklı biçimlerde yazılmasına neden olmuştur.¹⁴ Bazı nüshalar ve tıp kaynakları bu ismi "tiryâk, devâ' (ilaç), ma'cûn, nüsha (*formül*)" gibi tanımlayıcı kelimelerle, orijinal ve sınanmış olduğunu ifade eden "sahîh", ve "mücerreb" sıfatlarla veya karışma ihtimali ortadan kaldırmak için "Evhadü'z-Zamân", "Ebü'l-Berekât" gibi müellifin lakap ve künyeleriyle birlikte anmıştır.

Süryani âlimi Hasan bar Behlûl'ün (IV./X. yüzyıl) sözlüğündeki basit açıklamadan anlaşılacağı üzere ("bar şâ'seh: min sâ'atihî"), gündelik dildeki sıradan bir zaman zarfıdır. Fakat Süryani İncil'i *Pştîttâ*'nın bazı ayetlerinden alınan ilhamla, süreç içerisinde Süryanice bir tıp terimine dönüşmüştür. Kavramın kullanıldığı otuz iki ayetin¹⁵ on yedisi Hz. İsa'yla ilişkilidir.¹⁶ Bunların on ikisi Hz. İsa'nın görme engellileri, ölüm döşeğindeki hastaları, cüzzamlıları, kötürümleri iyileştirmesine değinir¹⁷ ve "bar şâ'seh" bunların dördünde hemen başta yer alır.¹⁸ Yani "bar şâ'seh" zarfının Hz. İsa'nın iyileştirici olağanüstülüklerinin ayrılmaz bir parçası olarak

⁷ Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Emînü'l-Ervâh*, nşr. Tuna Tunagöz, "Ruhların Dayanağı: Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin *Emînü'l-ervâh* Adlı Tiryakı (İnceleme, Metin ve Çeviri)" içinde, *Tahkik: İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 14 (2024), s. 86-88.

⁸ Dâvûd el-Antâkî (ö. 1008/1599), Ebü'l-Berekât'a *Esved Selîm* adlı bir tiryak nispet etmiştir. Bu formül onun izafe ettiği haliye *el-Kânûn*'da yer aldığına göre, bu isnat doğru olamaz. Karşılaştırma için bkz. Dâvûd el-Antâkî, *et-Tezkire fi't-Tıbb* (Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1324), c. 1, s. 47; İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1426/2005), c. 4, s. 447-448. Ayrıca bkz. Tunagöz, "Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin *Emînü'l-ervâh* Adlı Tiryakı", s. 36-39.

⁹ Bu çalışmayı başlangıçta geniş bir inceleme, tahkik ve tercüme olarak yayımlamayı planlamıştım. Fakat tiryakın mazisinin bilinenden çok daha eskilere, bugün için iki bin yıla ulaşması, tarihsel süreçte büyük dönüşümler geçirmesi, hemen hemen her tıp kitabında kendisine yer bulması ve *Bin Bir Gece Masalları* gibi umulmadık eserlerde bile karşımıza çıkması, incelemenin hacminin fazlasıyla büyümesine neden oldu. Makalenin bir hakeminin de önerisiyle incelemeyi burada daha mütevazı tutacak, tiryakın kapsamlı tarihini ayrı bir çalışmada ele alacağım.

¹⁰ Hasan bar Behlûl, "ܐܒܪܫܐܐ", *Lexicon syriacus vocis syriacas græcæcum cum glossis syriacis et arabicis complexens*, nşr. Rubens Duval (Paris: E Reipublicæ typographæo, 1901), c. 2, s. 1998; Mâr Ağnâtyûs Efrâm, "el-Elfâzû's-Süryâniyye fi'l-Meâcimi'l-Arabîyye-2", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmîyyi'l-Arabî*, 23:3 (1948), s. 325 (ܐܒܪܫܐܐ).

¹¹ İbn Ebi'l-Beyân, *Düstürü'l-Edvîyeti'l-Mürekkebe* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi, nr. 1464), vr. 9b.

¹² Hacı Paşa, *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi, nr. 1404), vr. 183a.

¹³ Muhammed b. Yûsuf el-Herevî, *Kitâbü Aynî'l-Hayât*, nşr. Seyyid Zillürrahmân (Tahran: Müessesesi-i Mütalâat-i Târîhi-i Pezûşkî, 1386hş.), s. 42.

¹⁴ Tespit edebildiğim farklı yazımlar şöyledir: Berşe'sâ, Berşa'sâ, Berşa'tâ, Berş'atâ, Berşe'îsâ, Berşe'iyâ, Berşe'iyâ Berşi'îsâ, Berşi'sâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berş'îsâ, Berşa'tâ, Berreşa'tâ, Burşa'sâ.

¹⁵ Matta 13:5, 13:20, 14:31, 20:34, 21:20; Markos 2:12, 3:6, 4:5, 5:42, 6:50, 6:54, 9:15, 9:20, 9:24, 11:2, 14:45; Luka 5:13, 6:49, 8:6, 18:43; Yuhanna 5:9, 13:30; Elçilerin İşleri 9:18, 9:20, 9:34, 10:33, 16:33, 17:10, 21:30, 21:32, 28:6; Galatyalılar 1:16.

¹⁶ Matta 14:31, 20:34, 21:20; Markos 2:12, 5:42, 6:50, 6:54, 9:15, 9:20, 9:24, 11:2; Luka 5:13, 6:49, 8:6, 18:43; Yuhanna 5:9, 13:30.

¹⁷ Luka 5:12-13: "İsa şehirlerden birindeyken tamamen cüzzamlı bir adam geldi. İsa'yı görünce yüzüstü yere kapandı ve yalvararak 'Rabbim, istersen beni temizleyebilirsiniz.' dedi. İsa elini uzatıp ona dokundu ve 'İsterim, temiz ol!' dedi. Anında (*bar şâ'seh*) cüzzamı kayboldu." Ayrıca bkz. Luka 18:35-43, Matta 20:34; Markos 2:12, 5:42, 6:50, 6:54, 9:15, 9:20, 9:24; Luka 6:49, 8:6.

¹⁸ Matta 14:31; Markos 5:42, 9:24; Luka 18:43.

mevcudiyeti, Hristiyan Süryani hekim(ler)in onu özel bir tıbbî kavrama dönüştürmesine yol açmıştır. Bunun açık bir örneği, V./XI. yüzyıl ortalarında Sâbûr b. Sehl'in *Akrâbâzîn*'i esas alınarak Adudî Hastanesi'nde oluşturulan Arapça ilaç derlemesindeki mevcuttur. İlgili bölümde, Tarsuslu Philôn'a (MS I. yüzyıl) ait, orijinal adı *Philôneion* olan ve İslam tıp kaynaklarında III./IX. yüzyıldan itibaren *Felûnyâ/Eflûnyâ* ismiyle anılan ilaç,¹⁹ *Tiryâku'l-Berşa'seh* başlığı altında verilmektedir.²⁰ İbn Cezle el-Bağdâdî'ye (ö. 493/1100) ait *Minhâcü'l-Beyân*'ın bir nüshasının sayfa kenarına da *Eflûnyâ* için, “*هـ ب ع د*” (*hû bar şâ'sâ*); yani “o, Berşa'sâ'dır” notu düşülmüştür.²¹

Dolayısıyla kavram ilk kez Ebü'l-Berekât tarafından kullanılmış değildir. Başhekimliğini hocası Saîd b. Hibetullah el-Bağdâdî'nin (ö. 495/1101) yaptığı bu hastanede yetiştigiğine göre, bu kitapçığı okumuş, kavramı bu vesileyle tanımış ve kendi ilacını “anında iyileştiren” olarak adlandırırken buradan ilham almış olmalıdır. Onun, kavramın Hristiyanî bağlamının farkında olduğunu sanmıyorum. Eğer biliyorsa, bu eser onun hayatının hangi döneminde yazılmış olursa olsun, “anında iyileştirme” başlığına odaklanmış demektir.

2. Eserin Ebü'l-Berekât'a Aidiyeti

Berşa'sâ, kendi nüshalarında, tabakât kaynaklarında ve en eski tıp kitaplarında Ebü'l-Berekât'a nispet edilmiştir. Tarihsel süreçteki ilk atıf, “İbnü'l-Kattân” lakaplı tabip ve şair Hibetullah b. Fazl el-Bağdâdî'ye (ö. 558/1163) aittir. Ebü'l-Berekât'ın öğrencisi olduğunu sandığım İbnü'l-Kattân, hastalandığı esnada *Berşa'sâ*'ya başvurmuş ve çok faydalı bulduğu bu ilacı bir şiirinde övmüştür.²² Tabip Bedreddin Sivâr ez-Zencânî, 556/1161 sonrasında telif ettiği *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l-Mürekkebe* adlı kitabında, Ebü'l-Berekât'ın tabip öğrencilerinden Zahîrüddin el-Fârisî'ye (ö. 596/1200) istinaden *Berşa'sâ* metninin bir kısmına yer vermiş, metnin remizlerini çözmüş ve ilacın faydalarını açıklamıştır.²³ Ebü'l-Berekât'ın öğrencisi İbn Hebel el-Bağdâdî, 560/1164–5 yılında kaleme aldığı *el-Muhtâr fi't-Tıbb*'da üstadının bu tiryakına işaret etmiştir.²⁴ Ebü'l-Berekât'ın genç muasırı, “Anterî” lakabıyla anılan tabip İbnü's-Saiğ el-Cezerî, *el-Gâyât ve'l-Füzûl* adlı ilaç derlemesinde, *Berşa'sâ* metninin bir kısmına ve remizlerinin çözümüne yer vermiştir.²⁵ İbn Hebel'in tabip oğullarından biri olan Muhammed “*Berşa'sâ Şârihi*” sıfatıyla anılmıştır.²⁶

Eserin 30 Receb 617/30 Eylül 1220 tarihli, eldeki en eski ve en geniş nüshasının müstensihî ve sahibi olan Zekeriyâ b. Bilâl el-Merâgî (630/1232–3'te hayatta), Abdülatîf el-

¹⁹ Galênos, formülü hekimin ismine nispetle “*Philôneion*” (Πιλωνείον) olarak anmıştır. İslam tıp kaynaklarının *Felûnyâ*, *Eflûnyâ*, *Felûnyâ/Eflûnyâ er-Rûmî*, *Felûnyâ/Eflûnyâ er-Rûmiyye*, *el-Felûnyâ/el-Eflûnyâ er-Rûmî* gibi farklı formlarla yaptığı atıfların kökeninde Süryaniceleşmiş “*Philônyâ*”nın (ܦܝܠܘܢܝܐ) yer aldığı söylenebilir. Bkz. Galênos, *Peri Antidotôn, Klaudiou Galênou Hapanta: Claudii Galeni Opera Omnia* içinde, nşr. ve Lat. çev. Carolus Gottlob Kühn (Leipzig: Libraria Car. Cnoblochii, 1827), c. 14, s. 24; *Syrian Anatomy, Pathology and Therapeutics, or The Book of Medicines*, nşr. & İng. çev. E. A. Wallis Budge (Londra: Oxford University Press, 1913), c. 1, s. 425.

²⁰ *Akrâbâzînü Sâbûr alâ Nüşati'l-Bîmârîstânî'l-Adudî: Muhtasar min Akrâbâzînü Sâbûr fî Te'lîfi'l-Edviye* (Münih: Bayerische Staatsbibliothek, Cod.arab. 808), vr. 20b; Oliver Kahl, *Sâbûr ibn Sahl's Dispensatory in the Recension of the 'Aqudî Hospital* (Leiden & Boston: Brill, 2009), s. 108.

²¹ İbn Cezle el-Bağdâdî, *Minhâcü'l-Beyân* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3641), vr. 25a. Nüshanın VI./XII. yüzyıla ait olduğunu sanıyorum. Ferağdaki dua cümlelerinin içeriği (vr. 236a), isimsiz müstensihînin Müslüman olduğu gösterir. Bahsedilen not ise başka bir kaleme aittir. Son sayfada başka Süryanice notlar da vardır. Bu kısımdaki açıklamaların bütünü, not sahibinin Arapça, Grekçe ve Süryanice bildiğini göstermektedir (vr. 237a). Meçhul tabibimiz Süryani olmalıdır.

²² İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ'*, c. 2-1, s. 717.

²³ Bedreddin Sivâr b. Bahtiyar ez-Zencânî, *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l-Mürekkebe* (Tahran: Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 1108), s. 293-295, 485-486; a.mlf., *Cevâmi'* (Tahran: Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 16250), vr. 165b-166b; a.mlf., *Cevâmi'* (Los Angeles: University of California, Caro Minasian, nr. 100), vr. 87b, 97b.

²⁴ “*Berşa'sâ* Tiryakı: Üstat, kalbin derinliklerinde saklanması ve yalnızca halefin seleften aktarabilmesi yönünde [bizlerden] söz aldı. Tiryakların en üstünlerinden ve büyüklerindedir. Eczaları son derece azdır ve her yerde bulunabilir. Verilen söz ağır olmasaydı onu mutlaka bu kitaba koyardım.” İbn Hebel, *el-Muhtâr fi't-Tıbb* (Londra: British Library, Delhi Arabic 1713), vr. 139a-b; a.mlf., *el-Muhtâr fi't-Tıbb* (İstanbul: Nuruosmaniye YEK, nr. 3584), vr. 80b. Matbu metindeki ifade “halefin seleften aktarmaması”dır (c. 2, s. 219) ve hatalıdır.

²⁵ Hasan b. Ahmed el-Erbilî, *el-Muhtâr min Târîhi Uyûni'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etubbâ'* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 4473), vr. 112b-113a.

²⁶ Dâvûd b. Nâsirüddin el-Mevsilî, *Ravzatü'l-Elibbâ' fî Târîhi'l-Etubbâ'* (Berlin, Staatsbibliothek, nr. 1068), vr. 54b.

Bağdâdî'nin (ö. 629/1231) öğrencisidir.²⁷ Abdülatîf ise, Ebü'l-Berekât'ın iki öğrencisi, Yûsuf el-Bağdâdî'nin (ö. 576/1180) oğlu ve Mücîrüddin el-Bağdâdî'nin (ö. 592/1196) öğrencisidir.²⁸ *Berşâ'sâ*'dan söz eden ilk tabakât yazarı da, Abdülatîf'in bir diğer öğrencisi İbn Ebî Usaybia'dır (ö. 668/1269).²⁹ Bu durum Abdülatîf'in eser açısından kritik rolünü ortaya koyduğu gibi, elimizdeki metnin Ebü'l-Berekât'a izafesi lehine çok güçlü bir kanıt oluşturur. Son olarak, Memlûk Kahire'sinin ünlü hekimi Kûhîn el-Attâr, 658/1260 tarihli *Minhâcü'd-Dükkân*'ında, Ebü'l-Berekât'a nispet ederek tiryakin formülünü ve hazırlanışını anlatmıştır.³⁰

Bu ilk el ve tartışmasız sonuçlar bir aidiyet sorunu olmadığı anlamına gelir. Ne var ki eser, telifinden iki yüz elli yıl sonra tamamlanmış tıp kitaplarının birinde Ebü'l-Berekât'ın muasırı İbnü't-Tilmîz'e (ö. 560/1165), bir diğerinde İbn Sînâ'ya; yaklaşık dört yüz elli yıl sonra yazılmış bir başka tıp eserinde ise Galênos'a atfedilmiştir.

İbnü't-Tilmîz'e isnat bir sehvin sonucudur. Sabuncuoğlu Şerefeddin, 873/1468 yılında kaleme aldığı *Mücerrebname*'ye müellifin ismini "Ebü'l-Berekât Şeyh Hibetullâh b. Sâid b. İbrâhîm kim Tilmîz oğlu" olarak vermektedir.³¹ Ebü'l-Berekât'ın uzun ismi "Hibetullâh b. Alî b. Melkâ el-Bağdâdî"; İbnü't-Tilmîz'in ise "Hibetullâh b. Sâid b. İbrâhîm el-Bağdâdî"dir. Burada iki Hibetullah'ın birbirine karıştığı çok açıktır. *Berşâ'sâ*'yı İbnü't-Tilmîz'e nispet eden herhangi bir nüsha ve tabakât kaynağı da mevcut değildir.

Özellikle İbn Sînâ'ya yapılan isnat, *Berşâ'sâ*'nın zamanla ne gibi dönüşümler yaşadığını ve külliyatta ne tür karmaşalar oluştuğunu açığa çıkarmaktadır. Bunu ilk üç eser üzerinden örnekleyebiliriz:

Eseri İbn Sînâ'ya nispet eden tespit edebildiğim en eski kaynak, Zeynüddin el-Attâr el-Ensârî'nin 770/1369 tarihinde kaleme aldığı *İhtiyârât-ı Bedî* adlı Farsça tıp kitabıdır. Ensârî, çalışmasının macunlar bölümünde *Berşâ'sâ*'yı tanıtmış ve içeriğini vermiştir. İlgili bölüme dair yaptığım karşılaştırmalar, nüshaların üç gruba ayrıldığını ve eserin gelişmeye devam ettiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.³² Bir grup nüshada, *Berşâ'sâ* formülü aslına sadık biçimde verilmiş ve İbn Sînâ'ya nispet edilmiştir.³³ Bir diğerinde, İbn Sînâ'ya nispeti dile getiren kısım öne alınmış ve formüle bir ecza eklenmiştir.³⁴ Üçüncü grup nüshada ise dört farklı *Berşâ'sâ*'dan bahsedilmiştir. Bunların ilkinde, *Berşâ'sâ* formülü aslına uygun biçimde verilmiş ve Ebü'l-Berekât'a ait olarak bilinen bu formülün İbn Sînâ'ya da nispet edildiği söylenmiştir.³⁵ İkincisinde, formül sadece Ebü'l-Berekât'a izafe edilmiş ve Sâhib-i *Minhâc*, yani Kûhîn el-Attâr tarafından övüldüğü ifade edilmiştir; fakat Ebü'l-Berekât'ın ve Attâr'ın sunduğundan çok başka, ilaveler

²⁷ Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 154b-158a. Mecmua içeriği hakkındaki ayrıntılı açıklama için bkz. Tunagöz, "Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin *Emînü'l-ervâh* Adlı Tiryaki", s. 42-44, 97-99.

²⁸ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, c. 2-1, s. 698; Şemseddin ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), c. 21, s. 255-256.

²⁹ "[Ebü'l-Berekât'ın,] içerisinde geliştirdiği formülüne yer verdiği ve eczalarını açıkladığı, *Berşâ'sâ* adıyla telif ettiği ilaç hakkında risale (*Mağâle fi'd-devâ'i'l-ma'rûf ellezî ellefehû el-müsemmâ Berşâ'sâ isteşkâ fihî şifatehû ve şeraha edviyetehû*). İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, c. 2-1, s. 700. Eseri Ebü'l-Berekât'a nispet eden diğer tabakât ve tarih kaynakları için bkz. Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 112b-113a; Zehebî, *Siyer*, c. 20, s. 419; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), c. 12, s. 190; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût & Türkî Mustafa (Beyrut: Dârü'l-İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 2000), c. 27, s. 178; Kutbüddin el-Lâhicî, *Mahbûbü'l-Kulûb*, nşr. İbrahim ed-Dîbâcî (Tahran: Defter-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, Âyine-i Mîrâs, 1382hş./2003), c. 2, s. 46-47; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, nşr. Rifat Bilge & Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), c. 2, s. 506; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), c. 8, s. 74.

³⁰ Kûhîn el-Attâr el-İsrâilî, *Minhâcü'd-Dükkân* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3758), vr. 45b (nşr. s. 58.)

³¹ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Mücerrebname* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3720), vr. 3b-4a.

³² Eserin, sadece birinci bölümü olan "müfred eczalar" kısmının tahkiki yapılmıştır ve muhakkik bu soruna işaret etmemiştir (eser ve yazarı için *İhtiyârât-ı Bedî: Kısm-ı Müfredât*, s. 5-6). İlgilendiğim kısım kitabın ikinci bölümü olan birleşik ilaçlar bölümünde yer almaktadır.

³³ Zeynüddin el-Attâr, *İhtiyârât-ı Bedî* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3549), vr. 309b-310a; a.mlf., *İhtiyârât* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Şehid Ali Paşa, nr. 1999), vr. 406b.

³⁴ Zeynüddin el-Attâr, *İhtiyârât* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3560), vr. 10b; a.mlf., *İhtiyârât* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3550), vr. 265b.

³⁵ Zeynüddin el-Attâr, *İhtiyârât* (Tahran: Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 6156), vr. 290a-b; a.mlf., *İhtiyârât* (Manisa YEK, nr. 1848/3), vr. 86a-b.

içeren bir metin ortaya konmuştur. Sahibi zikredilmeyen üçüncü ve dördüncü formüller de aslından uzaktır.³⁶

İbn-i Şerîf, 820/1420'lerde yazdığı *Yâdigâr* adlı Türkçe eserinde dört ayrı *Berşa'sâ* terkiibinden, en ayrıntılı olarak bahsettiği birincisini *Berşe'îşâ-yı Kebîr* (*Büyük Berşa'sâ*) olarak anmış ve İbnü'l-Kattân'ın şiirini İbn Sînâ'ya atfederek formülün onun tarafından övüldüğünü belirtmiştir.³⁷

Muhammed b. Mahmûd eş-Şîrvânî, 833/1430 yılında kaleme aldığı Arapça *Ravzatü'l-Itr*'in dokuzuncu babında beş ayrı *Eflûnyâ* formülü sunduktan sonra, İsmail b. Hasan el-Cürcânî'nin (ö. 531/1137) *Zahîre'sine* ve Kûhîn el-Attâr'ın *Minhâc*'ına nispetle, ilk önce iki *Berşa'sâ* formülü vermiş; ardından ayrıntılı biçimde üçüncüden, *Berşe'îşâ Kebîr*'den bahsetmiştir. Bu bölüm deyim yerindeyse sorunlar yumağıdır. Çünkü Cürcânî'nin eserinde *Berşa'sâ* adlı bir formül olmadığı gibi, kastı *Eflûnyâ* ise verdiği formül *Zahîre*'deki kısım ile uyuşmamaktadır. *Minhâc*'daki metinle kendi sunduğu arasında da önemli farklar mevcuttur. Ona göre, *Berşe'îşâ Kebîr*'in asıl sahibi İbn Sînâ'dır, Ebü'l-Berekât bu formülü ondan almıştır.³⁸

Galênos'a yapılan atfa gelince, söz konusu iddianın sahibi Dâvûd b. Ömer el-Antâkî'dir (ö. 1008/1599). *Tezkire*'sinde *Berşa'sâ'yı* tanıttıktan sonra, çoğu hekimin eseri Ebü'l-Berekât'a izafe ettiğini; fakat bir risalede yazar olarak Galênos'un gösterildiğini belirtmiş ve sonrasında eserin remizli kısmının çözümü sunmuştur. Kullandığı ibareler ile *Berşa'sâ'nın* ilgili bölümünün ibareleri arasında önemli farklılıklar olması dikkat çekicidir.³⁹ Antâkî, şu ihtiyatlı karara varmaktadır: "Sanıyorum ki, gördüğüm üzere, bu terkiibi Câlînûs oluşturmuş; sonrasında –birçok terkipte olduğu gibi– ya çevirmenlerin ihmaliyle ya da insanların kullanmayı bırakmasıyla unutulmuş ve ünlü Ebü'l-Berekât onu hatırlatmış, yaygınlaştırmış ve insanlara bilmedikleri bir şeyi öğretmiştir. Çünkü o, bu bilimin yolculuğunda bir öncüdür."⁴⁰

İbn Sînâ ve Galênos'a yapılan nispetler, *Berşa'sâ'nın* ve onun kökeninde yer alan tiryakin dönüşümü ve bu dönüşümün değerlendirilme biçimiyle alakalıdır. Çözüm için de bu sürecin analiz edilmesi gerekir. Daha önce Süryanice kavramın kullanıldığı bağlam ve Şîrvânî'nin *Zahîre*'ye yaptığı atıf, *Berşa'sâ'nın* kökeni hakkında bize önemli ipuçları vermişti. Eserin iki nüshası ve üç tıp kitabı bunu çok daha açık biçimde dile getirecektir: *Berşa'sâ*, Tarsuslu Philôn'un *Felûnyâ'sı* üzerine şekillenmiştir.⁴¹

Philôn'un günümüze ulaşmış bir yazısı yoktur. Tarsuslu bir hekim olduğu, MS. I. yüzyılda yaşadığı gibi sınırlı bilgiler ve geliştirdiği tiryak Galênos sayesinde öğrenilmektedir. Galênos, *Peri Süntheseôs Pharmakôn tön kata Topous* (*Hastalık Yerlerine Göre Birleşik İlaçlar*) adlı çalışmasının dokuzuncu kitabında, bilmecemsi bir şiir formunda yazılan metni sunmuş ve izahını yapmıştır.⁴² Galênos'un bu eseri, Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) tarafından *Terkîbü'l-Edviye hasebe'l-Mevâzî'l-Âlime* adıyla Arapçaya çevrilmiştir.⁴³ İbn Sînâ öncesindeki tabipler bu ilaca işaret etmiştir; fakat

³⁶ Zeynüddin el-Attâr, *İhtiyârât*, nr. 6156, vr. 290a; a.mlf., *İhtiyârât*, nr. 1848/3, vr. 86a.

³⁷ İbn-i Şerîf, *Yâdigâr* (İstanbul: Köprülü YEK, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 989), vr. 118a-120a.

³⁸ Muhammed eş-Şîrvânî, *Şifa Bahçesi: Ravdatü'l-Itr*, nşr. ve çev. Muammer Sarıkaya & Celal Turgut Koç (Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, [2022]), c. 1, s. 758-768. Krş. İsmâil el-Cürcânî, *Zahîre-i Harizşâhî* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3552), vr. 491b; Kûhîn el-Attâr, *Minhâcü'd-Dükkân*, vr. 45b.

³⁹ Karşılaştırma için bkz. Ebü'l-Berekât, *Berşa'sâ*, §5 (atıflar tahkikli metnin paragraflarınadır).

⁴⁰ Antâkî, *et-Tezkire*, c. 1, s. 74.

⁴¹ Ebü'l-Berekât, *Nüşatü Berşa'sâ min Esahhi'n-Nüshâ el-Mensûb ilâ Evhadi'z-zemân Ebi'l-Berekât* (Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Ar. 145), vr. 170b (sol üstte); Bağdâdî, *Sifatü't-Tiryâki'l-Ma'rûf bi'l-Berşa'sâ* (Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 16430/1), vr. 2a; İmâdeddin eş-Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye* (Tahran: Müessesesi-i Mütâlaât-ı Târîh-i Pejûşkî, 1384hş), s. 110; Muhammed Hüseyin el-Ukaylî, *Mecmau'l-Cevâmi' ve Zehâirü't-Terâkîb: Karabâdîn-i Kebîr* (Tahran: b.y., 1277/1860), c. 1, s. 183, 191-192; a.mlf., *Hülâsatü'l-Hikme* (Kum: Neşriyyât-ı İsmâiliyyân, 1385 hş), c. 3, s. 297-298.

⁴² Kladios Galênos, *Peri Süntheseôs Pharmakôn tön kata Genê, Klaudiou Galênou Hapanta: Claudii Galeni Opera Omnia* içinde, nşr. ve Lat. çev. Carolus Gottlob Kühn (Leipzig: Libraria Car. Cnoblochii, 1827), c. 13, s. 267-276.

⁴³ İlgili bölüm için bkz. Galênos, *Terkîbü'l-Edviye* (İstanbul: Topkapı Sarayı YEK, III. Ahmed, nr. 2079), vr. 250b-251a. Bu nüshayı temin ederek cömertçe paylaşılan Sn. Müstakim Arıcı'ya ve Sn. Mehmet Arıkan'a içten müteşekkirim.

bazıları sadece atıf yapmakla,⁴⁴ bazıları da kısa biçimde tanıtmak ve formülünü vermekle yetinmiştir.⁴⁵ Fakat tamamı aslından uzaklaşmış bir formül kaydetmiştir. Galênos tarafından sunulan metnin aslına en sadık hali, bütünü bir kısmını barındırıyor olmakla birlikte, ilk kez İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'inde alıntılanmıştır. Her iki metnin ortak kısımları şöyledir:

Terkîbü'l-Edviye

"Fîlun'un ilacı: Birebir ismiyle *Felûnyâ* olarak anılır. Fîlun, ilacın dilinden şunları söylemiştir: Ben Tarsuslu Fîlun'un buluşuyum. Ölüm takdir edilen olmak istemeyen biri için faydam büyüktür. Pek çok hastalıkta ortaya çıkan ağrıları iyileştiririm. Şöyle demiştir: Eğer kolon adlı bağırsakta kolik ortaya çıkar ve ağrı sahibi benden bir kez içerse ağrısını dindiririm. İdrar yapma güçlüğü ve taş derdi olan biri içerse ona fayda sağlarım. Dalağı da iyileştiririm, sıkıntı veren nefes darlığını, veremi, kasılmaları ve yanlardaki korkunç ağrıları da. Kan tüküren veya kusma sorunu olan benden içerse onunla ölüm arasına girer ve ölümü ondan uzaklaştırırım. Bağırsaklarda ortaya çıkan ağrıları, öksürüğü, boğmacayı, hıçkırığı ve baştan inen akıntıları dindiririm. Sadece bilge insanlar için kaleme alındım. Beni öğrenen için faydam hiç de az olmayacak. Cahillerin eline düşmeyi arzulamıyorum."⁴⁶

el-Kânûn fi't-Tıbb

"Tarsuslu Fîlun'un *el-Felûnyâ er-Rûmî*'si: Çok sayıda hastalığa, özellikle kolon ağrılarına iyi gelir. Ağrı kesicidir. Câlînûs, *el-Meyâmîr*'de Fîlun'dan aktararak şunları demiştir: Ben Tarsuslu hekim Fîlun'un buluşuyum, ölümle pençeleşenlere faydam büyüktür. Birçok hastalıkta meydana gelen şiddetli ağrılara iyi gelirim. Şöyle ki, eğer kolon adlı bağırsakta ağrı ortaya çıkar ve ağrı sahibi ondan bir kez içerse onun ağrısını dindiririm. İdrar yapma güçlüğü ve taş derdi olan biri içerse ona fayda sağlarım. Dalağı da iyileştiririm, sıkıntı veren nefes darlığını, veremi, kasılmaları ve yanlardaki korkunç ağrıları da. Kan tüküren veya kusma sorunu olan benden içerse onunla ölüm arasına girer ve ölümü ondan uzaklaştırırım. Organlarda ve bağırsaklarda ortaya çıkan ağrıları, öksürüğü, boğmacayı, hıçkırığı ve baştan inen akıntıları dindiririm."⁴⁷

Son olarak Muhammed Hüseyin el-Ukaylî'nin (1195/1781'de hayatta), dönüşümün dinamiklerine işaret eden önemli değerlendirmesine yer verelim: "Bazı hekimler, *Eski Berşa'sâ* ile *Eflûnyâ-i Rûmiyye*'nin kökenlerinin bir olmadığını düşünmektedir. Bu hataları eski kitapları incelememelerinden kaynaklanır. Eski kitaplar, hatta Şeyhü'r-Reîs'in *Kânûn*'u, açık biçimde *Eflûnyâ-i Rûmiyye*'nin *Eski Berşa'sâ* olduğunu ifade eder. Her ne kadar Şeyh *Berşa'sâ*'yı zikretmemişse de *Eflûnyâ-i Rûmiyye*'nin tarifini vermiştir; bu da başkalarının *Eski Berşa'sâ* adıyla zikrettikleri ilaçtır."⁴⁸

Yukarıdaki alıntılar, dolaylı olarak eserin niçin Galênos ve İbn Sînâ'ya nispet edildiğini açıklığa kavuşturur. *Eflûnyâ*'nın *Büyük/Eski Berşa'sâ* adını almış olması ve nüshalarımızdan

⁴⁴ İshâk b. Huneyn, *Târîhu'l-Etîbbâ' ve'l-Felâsife*, nşr. Fuâd Seyyid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), s. 163; Yuhannâ b. Serâfiyûn, *el-Künnâşü'l-Kebîr* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3716), vr. 234b, 238a; Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hâvî fi't-Tıbb*, nşr. Heysem Halîfe Tuaymî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), c. 3, s. 68, 84, 256; Ebû Sehl el-Mesîhî, *el-Mie fi't-Tıbb* (Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 6335/1), vr. 228b.

⁴⁵ Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-Hikme fi't-Tıbb*, nşr. Muhammed Zübeyr es-Siddîkî (Berlin: Matbaatu Âftâb, 1928), s. 457; Sâbûr b. Sehl, *el-Akrâbâzîn es-Sağîr*, nşr. Oliver Kahl, *Dispensatorium parvum* içinde (Leiden & New York: E. J. Brill, 1994), s. 44; Ebû'l-Abbâs el-Mecûsî, *Kâmilü's-Sinâti't-Tıbbiyye* (Kum: Müessese-i İhyâ-i Tıbb-ı Tabîî, 1387hş.), c. 4, s. 335.

⁴⁶ Galênos, *Terkîbü'l-Edviye*, vr. 250b-251a. İlgili bölümün Grekçe orijinali ve İngilizce tercüme için Galênos, *Peri Süntheseôs Pharmakôn tôn kata Topous*, c. 13, s. 267-268; Hugh Lloyd-Jones & Peter J. Parsons (ed.), *Supplementum Hellenisticum* (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1983), s. 332; Floris Overduin, "A Riddling Recipe? Philo of Tarsus' Against Colic (SH 690)", *Mnemosyne*, 71 (2018), s. 595-596; Svetlana Hautala, "Transmitting (and Hiding) Knowledge in Ancient Greek Pharmaceutical Poetry", *Proceedings of the 11th Conference of the International Society for the Study of European Ideas (ISSEI)*, 28 Temmuz-2 Ağustos 2008, The Language Centre, University of Helsinki, Finland, s. 7-8; a.mlf., Svetlana Hautala, "As a Matter of Fact, This is Not Difficult to Understand!": The Addresses to the Reader in Greek and Latin Pharmacological Poetry", *Greek and Roman in Latin Medical Texts*, Leiden & Boston: Brill, 2014, s. 191.

⁴⁷ İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3638), vr. 182b-183a; a.mlf., *el-Kânûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1426/2005), c. 4, s. 450-451.

⁴⁸ Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 191.

birinin Ebü'l-Berekât'ın formülünü *Küçük Berşa'sâ* olarak anması süreç adına oldukça aydınlatıcıdır.⁴⁹ Elimizdeki verilere binaen karmaşanın gelişim sürecine dair şu çıkarımları yapabiliriz: Philôn'un *Eflûnyâ'sı* Galênos'un Grekçe eseri ve Arapça çevirisi sayesinde öğrenilmiştir. Buna daha sonra *el-Kânûn* eklenmiştir. Bu tiryak kısa sürede iyileştirme iddiasına sahiptir. Bahsedilen sebeplerden dolayı, bazı Süryani tabipler en geç V./XI. yüzyılın ortalarında, *Eflûnyâ'ya* "Berşa'sâ" adını vermiştir. Bazıları, *Minhâcü'l-Beyân'* da olduğu gibi, bu formülün geçtiği yerlerin kenarına onun *Berşa'sâ* olduğunu belirten kayıtlar düşmüştür. Zamanla, birileri nezdinde *Eflûnyâ* ile *Berşa'sâ* özdeşleşmiştir. Büyük ihtimalle bu özdeşleştirici notlar *Terkîbü'l-Edviye* ve daha çok *el-Kânûn*'un nüsha kenarlarına ya da onlardan yapılan alıntılara sirayet etmiştir. Bu durum, formülün kökenine vâkıf olmayan birilerinin *Berşa'sâ* formülünün Galênos'a ve özellikle İbn Sînâ'ya ait olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Ebü'l-Berekât VI./XII. yüzyılda, *Eflûnyâ'ya* dayanan ve adı *Berşa'sâ* olan tiryakını telif etmiştir. Bu tarih itibarıyla, yakın içeriğe ve anı isme sahip iki *Berşa'sâ* ortaya çıkmış, formüllerin ve müelliflerinin kolaylıkla karışabileceği bir zemin oluşmuştur. Bunun farkına varan tabipler Philôn'un formülünü *Büyük/Eski Berşa'sâ*, Ebü'l-Berekât'a ait olanı *Küçük Berşa'sâ* olarak anmaya başlamıştır. Fakat her biri kendine ulaşan metni esas almak zorunda olduğundan, bu kayıtlanmış *Berşa'sâ*lar da farklılık arz etmiştir. Bu formüllerin orijinaleri ve bozulmuş halleri, bahsedilen dört tabibe, özellikle Philôn, İbn Sînâ ve Ebü'l-Berekât'a çok farklı versiyonlar halinde izafe edilmiş ve *İhtiyârât-ı Bedî'* de görüldüğü üzere, en geç VIII./XIV. yüzyılın ortalarında tıp kitaplarında *Berşa'sâ* manzumeleri oluşmuştur. Nihayet, XII./XVIII. yüzyıl sonlarında onlarca *Berşa'sâ* formülü karşımıza çıkacaktır.⁵⁰

O halde, Ebü'l-Berekât'ın *Berşa'sâ'sının* Galênos ve İbn Sînâ'ya izafe edilmesi, bu tıbbî kaosun mütevacı tezahüründen başka bir şey değildir.

3. *Berşa'sâ'nın İçeriği*

Berşa'sâ, giriş ve onu takip eden altı fasıl olmak üzere, yedi bölümden oluşur. Giriş bölümü, eserin amacını ve Ebü'l-Berekât'ın bilimsel çizgisini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Ebü'l-Berekât *Berşa'sâ'yı* oluştururken yalnızca eski bilginlerin mirasına dayanmadığını, düşünce, çıkarım ve tecrübeyi birleştirerek özgün bir çalışma ortaya koyduğunu özellikle belirtir. Kendi ifadeleriyle, eski formülü incelemiş, üzerinde ayrıntılı biçimde düşünmüş ve eklemeler yaparak onu geliştirmiştir. Bunlar, onun titiz bir bilimsel metodolojiye sahip olduğunu gösterir. Fakat aynı zamanda, *Berşa'sâ'yı* *Felûnyâ'nın* basit bir devamı olarak görmediği ve yetkin biçimde Galênos'ta karşımıza çıkan, İbn Sînâ ve hocası İbn Hibetullah tarafından da takip edilen, tecrübeye kıymet veren yöntemci tıp anlayışına sahip olduğu anlamına gelir.

Ebü'l-Berekât'ın, bölümün sonunda tiryakın temel özelliklerini anlattığı bölüm, tıbbın fizikten miras aldığı "mizaç teorisine" dayanmaktadır. Bu teori, tıbbî bağlamıyla, her bir eczanın sıcak-kuru, ıslak-soğuk gibi doğal nitelikler taşıdığını, başka bir eczayla ilişki içinde bu özelliklerin değişeceğini ve yeni bir mizacın ortaya çıkacağını ifade eder. Ebü'l-Berekât'ın hedefi, insan bedenine mümkün olduğu kadar az zarar, mümkün olduğu kadar çok fayda veren bir ilaç üretmektir. Bunu sağlamanın yolu da, tek tek eczaların nitelikleri üzerinden değil (birincil mizaç), bütününde ortaya çıkacak özellikler üzerinden (ikincil/müktesep mizaç) etki edecek bir formül oluşturmaktır. İma edilen, *Berşa'sâ'nın* tam da böyle bir ilaç olduğudur.

Bölümde dikkat çekilen en önemli husus, *Berşa'sâ'nın* "remizli/şifreli" bir üslupla kaleme alındığının ve bunların anlamını çözebilecek olanların "ehil ve layık" kişiler olduğunu

⁴⁹ Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3569, vr. 225a. Nüsha, sekizinci nüsha olarak sonraki bölümde tanıtılmıştır.

⁵⁰ Ukaylı, *Karabâdin-i Kebîr*, c. 1, s. 191-194. *Felûnyâ-Berşa'sâ* özdeşliğinin mutlak bir durum olmadığını ve özellikle telifi müteakip ilk yüzyıllardaki aktarımların karmaşadan uzak olduğunu bir kez daha belirtelim. Müellifi meçhul Süryanice tıp derlemesinde "Pîlonyâ" formülü aktarılıp *Berşa'sâ'dan* hiç bahsedilmemesi örneğinde görüldüğü üzere, aynı durum Süryani tıbbi açısından da geçerlidir (*The Book of Medicines*, c. 1, s. 425; c. 2, s. 501). Bu eserin telif tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Miladi VI. yüzyılda Yunancadan yapılmış çeviriden, XIII. yüzyıldaki Süryanice telifine kadar farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yakın tarihli bir çalışma, eserdeki bir formülün en erken IX. yüzyıla, Abbâsîler dönemine ait olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Daniel Asade & Paola Druille, "The Syriac Christianization of a Medical Greek Recipe: From Barbaros Hera to the 'Apostles' Ointment", *Studia Ceranea*, 11 (2021), s. 13-19.

belirtilmesidir. Sonraki bölümde açıkça görüleceği üzere, metinde, “Sudanlı başların gözlerinden akan yaşlar”, “koyunların iškembelerinde saklanan ve ‘Ceninleri Koruyan’ denen, ama böyle olmayan ecza” gibi, *Berşa’sâ*’nın herkes tarafından anlaşılmasını bilerek engelleyen sembolik ifadeler vardır. Bu ifadeler, eczaların isimleri, özellikleri ve etkileri hakkında doğrudan bilgi vermek yerine, onların çağrışımları üzerinden dolaylı bir tanımlama yapmaktadır. Okuyucudan beklenen ise, bu remizleri çözümlenerek eczaların ve miktarlarının ne olduğunu anlamaktır.

Bu tarzın sıra dışı olduğu açıktır. Fakat Ebü’l-Berekât’ın düşünce sistemi ve bilim tasavvuru açısından şaşırtıcı değildir. *el-Kitâbü’l-Mu’teber*’in girişi, bilimsel bilginin öğrencilere aktarım biçimlerini üç aşamaya: ‘sözlü anlatım, yazılı kapalı anlatım ve kapalılıkları çözmeye çalışan yazılı açık anlatım’ dönemlerine ayırır. İshâk b. Huneyn ve sonrakilerin tıp tarihine yönelik izahlarını bilim tarihine dönüştüren Ebü’l-Berekât, ilk aşamayı özlemle anmakta ve son aşamayı bozulma olarak nitelemektedir.⁵¹ Dolayısıyla, tercih ettiği üslup, onun açısından köklü bir geleneğin izinde yürümektir ve aynı zamanda bir tür entelektüel seçkinciliktir. *Berşa’sâ*’nın ve diğer tiryakı *Emînü’l-Ervâh*’ın anlaşılmasını kasıtlı olarak zorlaştıran şifreli dilin varlık sebebi budur. Çünkü remizler ve mecazlar, bilimsel bilgiyi sıradan insanlardan uzaklaştıran bir sınama mekanizması oluşturacak, ona ulaşmak isteyen kişinin gayret göstermesini gerektirerek bilginin değeri artıracaktır.⁵²

Bu yazım tarzının ilk örneği, Nikandros’un *Thêriaka* ve *Aleksipharmaka*’sında mevcuttur. Fakat bahsedildiği üzere, Ebü’l-Berekât’ın modeli Philôn ve *Philôneion*’dur. *Berşa’sâ*’nın giriş bölümü, daha önce tercümesi verilen bölümden izler taşır; fakat şifreli bölümlerin üslubu ve ürettikleri formül açık biçimde ruh ikizidir. Aralarındaki temel fark Philôn’un şiir olarak yazması ve Grek mitolojisinin kavramlarını seçmesi; Ebü’l-Berekât’ın ise düz yazıyı ve İslam dünyasındaki bilimsel ve kültürel motifleri tercih etmesidir. Her iki eserin remizli metinleri şöyledir:

*“Tanrısal olanın, güzel kokulu sarı saçlarından,
Hermes’in tarlalarında kanı parlayanlardan bir tutam ekle.
[Safran] ağırlığına (drahmi cinsinden) insan duyularının (sayısı) kadar ekle: bu belirsiz değildir.
Ayrıca Euboéalı Nauplius’tan bir drahmi,
Truvalılar arasında Menoites’in oğlunun üçüncü katili olanın,
Koyunun midesinde saklananın bir drahmisini ekle.
Yirmi drahmi beyaz ateşli olandan,
Yirmi tane de Arkadya canavarının fasulyesinden.
Pisa’da Zeus’u doğuran toprağın yetiştirdiği,
Takma isimli kökten bir drahmi ekle.
Pion yazdıktan sonra, ilk önce ona artikeli, eril olanı ekle,
Ondan iki kez beş drahmi al.
Triikka sakinlerinin bana söylediği gibi,
Kekrops’un kızlarına benzeyen boğaların kızlarının usaresini dök.”⁵³*

⁵¹ Ebü’l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Kitâbü’l-Mu’teber fi’l-Hikme*, nşr. Zeynelâbidîn el-Mûsevî vdğr., (Haydarâbâd: İdâretü Cem’iyyeti Dâireti’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1357/1938), c. 1, s. 2-3. Ayrıca bkz. İshâk b. Huneyn, *Târîhu’l-Etîbbâ*, s. 152-155; Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. ve çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 912, 929-930. Ebü’l-Berekât’ın bakış açısının, bilim tarihinde anlatım ve yazım biçimleri bağlamındaki nüveleri hocası Saîd b. Hibetullah’ın *el-İknâ’ fi’t-Tıbb* adlı çalışmasının girişinde mevcuttur. Öğrencisi İbn Hebel ise, *Mu’teber*’deki bakış açısını daha da geliştirerek *el-Muhtâr*’ın girişine yansıtması, buradaki temel perspektif Kutbüddin er-Râzî’nin (ö. 710/1311) bir çalışmasında karşılık bulmuştur. Bkz. Saîd b. Hibetullah, *Kitâbü’l-İknâ’ fi’t-Tıbb* (İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi), nr. 1468, vr. 5b-6a; İbn Hebel, *el-Muhtârât fi’t-Tıbb* (Haydarabad: Dâireti’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1362-4/1943-4), c. 1, s. 3-4; Kutbüddin eş-Şîrâzî, *Fî Beyâni’l-Hâce ile’t-Tıbb ve’l-Etîbbâ’ ve Vasâyâhum*, nşr. Muhammed Fuâd ez-Zâkirî (el-Ayn [BAE]: Merkezü Zâyid li’t-Türâs ve’t-Târîh, 2001), s. 169-170.

⁵² Benzer bir bakış açısı için bkz. Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Mâddetü’l-Bekâ’ fi İslâhi Fesâdi’l-Hevâ’ ve’t-Taharrüz min Zararı’l-Evbâ’*, nşr. Yahya Şa’âr (Kahire: Ma’hedü’l-Mahtûtâti’l-Arabiyye, 1420/1999), s. 621.

⁵³ Overduin, “A Riddling Recipe?”, s. 596-597 (metindeki çeviri düz yazı şeklindedir). Tam ve eksik diğer çeviriler için Hautala, “Transmitting (and Hiding) Knowledge in Ancient Greek Pharmaceutical Poetry”, s. 7-8; a.mlf., “As a Matter of Fact, This is Not Difficult to Understand!”, s. 192-193. *Terkibü’l-edviye*’nin elimizdeki tam tek nüshasında ve *el-*

“Hint diyarında biçimleri benzer, boyutları eşit, iki küçük kardeş olduğunu belki duymuşsunuzdur. Bunların biri ‘Habeşli İhtiyar’, diğeri ‘Anadolulu Genç’tir. Bu kardeşlerin ‘Anadolulu’ olanından bilinen miktarda ve belirlenen ölçüde; ‘Erkekleri Kandıran’ diye anılan bitkinin beyaz türünün tohumlarından birinciye eşit miktarda; ‘Sudanlı başların gözlerinden akan yaşlardan’, kendisine kendisi kadar eklendiğinde onu birinci ecza miktarına eşit yapacak miktarı, birinci eczadan çıkardıktan sonra kalan miktar kadar; ülkelerinde yetişmiyor olsa da, ‘Slavların Saçlarından’, ikinci miktara oranı, ikincinin birinciye oranı gibi olan miktar kadar; koyunların işkembelerinde saklanan ve ‘Ceninleri Koruyan’ denen, ama böyle olmayan eczadan; sıcak nitelikli ve insan dilindeki etkisi diğer organlarındaki etkisine zıt olan ‘Dağlı Kök’ten; gerçeğe aykırı olarak güzel kokulu olduğu söylenen ‘Hintli Kök’ten, bunların her birinden, iki kez ikiyle çarpılıp beşle çarpıldığında varsayılan ilk miktara eşit olacak miktar kadar; ne cansız ne hayvan ne de bitki olan, bitkiyle hayvanın ortaklaşa meydana getirdiği şeyden, Ye’cûc şehrinin iç yüksekliği kadar alırsın. Eczaların parçaları küçültülür, dar gözeneklerden geçirilir; sonra, ayırt edici gücü olan etkin elementlerden biriyle arındırılan tek eczayla iyice karıştırılırlar. Karışım içi pürüzsüz bir kaba konur, ağız sıkıca kapatılır ve kaldırılır.”⁵⁴

Ebü'l-Berekât'ın metninde, formüldeki sekiz ayrı eczaya, miktarlarına ve hazırlanma yöntemine işaret eden on altı ayrı remiz/belirsizlik vardır. Eserin bazı yazmalarının kenar notlarında ve Bedreddin ez-Zencânî'nin *Cevâmiu'l-Edviye*'sinde çeşitli çözüm önerileri yer alır. Fakat bunların kayda değer bir kısmı bir kısmı yanlıştır ve birbirini nakzeder. Bu verilerin bir kısmına, botanik, tıp ve coğrafya eserlerine istinaden oluşturduğum çözümleri şu şekilde özetleyebilirim:

Ecza-1: Hint diyarında yetişen birbirine biçim ve boyut olarak benzeyen iki küçük kardeş, biberin iki türüdür.⁵⁵ Bunlardan ‘Habeşli İhtiyar’ (*seyh habeşî*), “karabiber” (*fülfül esved*); ‘Anadolulu Genç’ (*şâbb rûmî*) ise “akbiberdir” (*fülfül ebyaz*). Bu ikisinden sadece ‘Anadolulu’ olanının kullanılacağına belirtilmesi, Habeşli İhtiyar'ın rolünün yalnızca akbiberi ulaştırmak olduğu gösterir; formülde yer almayacaktır.⁵⁶ Daha önce hiçbir rakam verilmemişken bilinen ve belirlenen miktardan bahsedilmesi *Felûnyâ*'ya bir göndermedir. Bu formülde akbiber 20 miskal kullanılmıştır.⁵⁷ Dolayısıyla ecza akbiber, ağırlığı 20 miskaldır (89,2 gr.).⁵⁸

Ecza-2: ‘Erkekleri Kandıran’ (*haddâ'atü'r-ricâl*) remziyle ifade edilen bitki banotudur (*benc*).⁵⁹ Bunun beyaz tohumunun kullanılması istenmektedir. Birinciye eşit miktarda alınması

Kânûn'un ilgili bölümünde, bu kısmın ve Galen'in mitolojik referanslara yönelik izahlarının bulunduğu yerin çevirisi yoktur. Fakat Bîrûnî'nin *Tahkîku mâ li'l-Hind*'deki kısmî atıfları ve Ebü'l-Berekât'ın geniş çaplı istifadesi bu bölümün çevrildiğine işaret eder. Karşılaştırma için bkz. Galênos, *Peri Süntheseôs Pharmakôn tôn kata Topous*, c. 13, s. 268-269; a.mlf., *Terkîbü'l-edviye*, vr. 250b-251a; İbn Sînâ, *el-Kânûn*, nr. 3638, vr. 182b-183a (c. 4, s. 450-451); Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), s. 67.

⁵⁴ Ebü'l-Berekât, *Berşâ'sâ*, §5.

⁵⁵ *Berşâ'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşâ'sâ*, Melik, nr. 4218/1, s. 3; *Berşâ'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 76b; *Berşâ'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b; Bedreddin ez-Zencânî, *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfreda ve'l-Mürekkebe* (Tahran: Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 1108) vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 112b; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

⁵⁶ Çoğu kaynak formülde her iki bibere de yer vermiş ve ilgili kısmı yanlış değerlendirmiştir. Bkz. *Berşâ'sâ*, Melik, nr. 4218/1, s. 3; *Berşâ'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 76b; Zencânî, *Cevâmi*, nr. 1108, vr. 243a; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Mahmûd b. İlyâs eş-Şîrâzî, *el-Hâvî fi İlmi't-Tedâvî* (Londra: British Library, Or 13383), vr. 404a; Hacı Paşa, *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm* (İstanbul: Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1404), vr. 183b; Herevî, *Kitâbü Ayni'l-Hayât*, s. 42; a.mlf., *Bahru'l-Cevâhir: Mu'cemü't-Tıbbi't-Tabîî* (Kum: İntişârât-ı Celâleddin, 1387 hş.), s. 71; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74.

⁵⁷ Galênos, *Terkîbü'l-Edviye*, vr. 251a; İbn Sînâ, *el-Kânûn*, vr. 183a (c. 4, s. 450-451).

⁵⁸ Makalede yer verilen klasik ağırlık birimleri ve gramajları şöyledir: Habbe ≈ 0,05 gr. | Kîrât = 0,2232 gr. | Dâneğ = 0,52 gr. | Dirhem = 3,125 gr. | Mişkâl = 4,46 gr. | Ükiyye = 33,85 gr. | Raṭl = 406,25 gr. Bkz. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990), s. 6, 13, 15, 33, 39, 43.

⁵⁹ *Berşâ'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşâ'sâ*, Melik, nr. 4218/1, s. 3; *Berşâ'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 76b; *Berşâ'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b; Temîmî, *Mâddetü'l-Bekâ*, s. 640; *Kitâbü İhtilâfi Esmâi'l-Edviye ve Ta'rîfihâ* (İstanbul: Hacı Selim Ağa YEK, nr. 883/5), vr. 562b; Zencânî, *Cevâmi*, nr. 1108, vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

gerektiğine göre, beyaz banotu tohumundan (*bezrû'l-benci'l-ebyaż*) 20 miskal (89,2 gr.) kullanılacaktır.

Ecza-3: 'Sudanlı başların gözlerinden akan yaşlar', haşhaşın özsuğu olan afyona karşılık gelir.⁶⁰ "Kendisine kendisi kadar eklendiğinde onu birinci ecza miktarına eşit yapacak miktarı, birinci eczadan çıkardıktan sonra kalan miktar kadar [alırsın]." cümlesi, 'birinci eczanın yarısı kadar' demenin oldukça karmaşık halidir. Dolayısıyla ecza afyon, ağırlığı 10 miskaldir (44,6 gr.).

Ecza-4: 'Slavların Saçları' (*şu'ûru's-şakâlibe*) safrandır (*za'ferân*).⁶¹ "İkinci miktara oranı, ikincinin birinciye oranı gibi olan miktar kadar [alırsın]." cümlesi, 'üçüncü eczanın yarısı kadar' anlamına gelir. Yani safrandan 5 miskal (22,3 gr.) kullanılacaktır.

Ecza-5: Bu bitki, Philôn tarafından da "koyunların karınlarında/işkembelerinde saklanan" remiziyle tasvir edilmiştir. 'Ceninleri koruyan' sıfatıyla da anılan bu bitki, sütleğendir (*ferîbûn/ferbiyûn/ferfiyûn*).⁶² *Kitâbü'l-Haşâiş*'in bir nüshası neyi aradığımızı gayet açık biçimde izah ve tasvir etmektedir:

"Sütleğen: Şeklen tilki üzümüne benzeyen bir ağaçtır. سدا bölgesindeki Libya'da ve Autololia (*Ûtûmûlyâs*) adlı yerdeki Mauretanya'da (*Mûrûtenyâ*) yetişir. Çok yakıcı, sıcak ve keskin bir sakızı vardır. Onu çıkaranlar çok sıcak olması nedeniyle korkarlar. Yıkadıkları koyun işkembelerini (*kürûşe'l-ğanem*) alıp ağacın gövdesine asarlar. Sonra ona uzaktan bir mızrak fırlatırlar. İşkembenin içine çok miktarda sakız dökülür. Sanki bir kaptan boşalıyor gibidir. Sakız bazen yere de dökülür."⁶³

Ağırlığa işaret eden bölümü, $x.2.2.5=20$ formülü üzerinden tanımlamak mümkündür. Bilinmeyen rakam 1'dir. Dolayısıyla formülde 1 miskal (4,46 gr.) sütleğen kullanılacaktır.

Ecza-6: Sıcak nitelikli 'dağlı kök' (*el-ırku'l-cebelî*) "pireotu" dur (*âkırkarhâ*).⁶⁴ Bir öncekiyle aynı miktar olması istendiğine göre, formüldeki ağırlığı 1 miskal olacaktır.

Ecza-7: Güzel kokulu olduğu söylenen, fakat öyle olmayan 'Hintli Kök' (*el-aslû'l-hindî*), Hint sümbüldür (*sünbül hindî/sünbülü't-tîb*).⁶⁵ Bu ecza da 1 miskal kullanılacaktır.

Ecza-8: Cansız, hayvan ya da bitki olmayıp bitkiyle hayvanın ortaklaşa meydana getirdiği şey, baldır (*asel*).⁶⁶ Semboller içerisinde en problemlili kısmın balın miktarı olduğu söylenebilir. İlgili

⁶⁰ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Melik, nr. 4218/1, s. 3; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 76b; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

⁶¹ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 76b; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

⁶² *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, Fatih, nr. 4473, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

⁶³ Dioskouridês, *Kitâbü'l-Haşâiş* (Leiden: De Universitaire Bibliotheken, Or. 289), vr. 132a (görsel aynı sayfadan alınmıştır). Philôn ve Dioskouridês (ö. ykl. 90) aynı yüzyılda yaşamıştır ve hangisinin eserini daha önce kaleme aldığı bilinmemektedir. Arapçaya *Kitâbü'l-Haşâiş* olarak çevrilen *Peri Hülês İatrikês*'in (*Tıbbî Eczalar Üzerine*) bu benzetmenin temellerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

⁶⁴ *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74.

⁶⁵ *Berşa'sâ*, Melik, nr. 4218/1, s. 2; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 128; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

⁶⁶ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 172a; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

kaynakların bu remzin mahiyetine dair hiçbir açıklaması yoktur. Bazıları hiç temas etmeden,⁶⁷ biri de fikri olmadığını belirterek⁶⁸ incelemesini tamamlamıştır. Ebü'l-Berekât balın, Ye'cüc şehrinin boylamı kadar kullanılmasını ister ve bu doğal olarak bizi coğrafya kitaplarına yönlendirir. Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 232/847'den sonra), *Sûretü'l-Arz*'da, ebced harfleriyle şehrin boylamını 150 (فح) derece olarak verir.⁶⁹ Sührâb (ö. 334/945'te hayatta), *Acâibü'l-Ekâlîmi's-Seb'a*'da yine ebced harfleriyle aynı sayıları vermektedir.⁷⁰ Dolayısıyla baldan 150 miskal (669 gr.) kullanılacaktır.⁷¹ Formülün diğer yedi eczasının ağırlığı 58 miskal (258,68 gr.) olduğuna göre, bal onların yaklaşık 2.6 katıdır. Bu durum balın diğerlerinin üç katı olması gerektiğini söyleyen kaynakların nispeten yanıldığını gösterir.⁷²

Son olarak tiryakin hazırlanışını anlatan remzi çözmemiz gerekir. Parçaların küçültülüp dar gözeneklerden geçirilmesi ifadesi, kullanılan eczaların havanda dövülerek ufaltılması, ardından dar bir elekten geçirilmesi anlamına gelir.⁷³ Tek eczanın, yani balın, ayırt edici gücü olan etkin elementle arındırılması, ateşin üzerindeki bir kabın içinde kaynatılması ve çıkan köpüğün alınması demektir.⁷⁴ *Emînü'l-Ervâh*'taki, "en üstteki elementin üzerine konmakla kendisine bulaşan yabancı maddelerin tamamından arındırılmış olan (...)"⁷⁵ cümlesi de, aynı işlemi bir başka dille anlatır. Elekten geçen malzemeler köpüğü alınan balla iyice yoğrulur ve macun kıvamında bir ilaç oluşturulur. Sonra bu macun, cam veya porselen gibi içi pürüzsüz bir kaba konur ve ağız sıkıca kapatılarak demlenmeye bırakılır.

Bu verilere göre formül şöyledir:

	Eczalar	Ağırlık (Klasik)	Ağırlık (Güncel)	Bütündeki Yüzdesi
1	Akbiber	20 miskal	89,2 gr.	% 9,6
2	Beyaz banotu tohumu	20 miskal	89,2 gr.	% 9,6
3	Afyon	10 miskal	44,6 gr.	% 4,8
4	Safran	5 miskal	22,3 gr.	% 2,4
5	Sütleşen zamkı	1 miskal	4,46 gr.	% 0,48
6	Pireotu kökü	1 miskal	4,46 gr.	% 0,48
7	Hint sümbülü kökü	1 miskal	4,46 gr.	% 0,48
8	Köpüğü alınmış bal	150 miskal	669 gr.	% 72
	Toplam	208 miskal	927,68 gr.	

Tablo 1. Berşa'sâ Formülü

⁶⁷ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Melik, 4518/1, s. 3; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 119.

⁶⁸ Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a.

⁶⁹ Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, *Kitâbü Sûreti'l-Arz mine'l-Müdün ve'l-Cibâl ve'l-Bihâr ve'l-Cezâir ve'l-Enhâr* (Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg, Ms.4.247), vr. 8b (nşr., s. 32). Sadreddin el-Konevî'nin sahip olduğu kitapları listelediği *Kitâbü'l-Fihrist*'inde ismini belirtmediği coğrafya eseri (*Fihrist*, vr. 175a) bu eserin bilinmeyen ikinci nüshasıdır (Yusuf Ağa YEK, nr. 5486/2). Rebîülevvel 627/Ocak 1230 tarihli bu nüsha eksiktir ve sayfa sıralaması hatalıdır. Bu yazmada atıf yapılan bölüm yoktur.

⁷⁰ Sührâb, *Acâibü'l-Ekâlîmi's-Seb'a ilâ Nihâyeti'l-İmâra* (Londra: British Library, Add MS 23379), vr 8b (nşr. s. 41).

⁷¹ Ayrıca bkz. Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 242b; Şîrâzî, *el-Hâvî*, vr. 404a; Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 193. Bu kaynaklarda bir gerekçe yoktur.

⁷² *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b, 172a; İbn Ebi'l-Beyân, *Düstûrû'l-Edviyeti'l-Mürekkebe*, vr. 9b; Kûhîn el-Attâr, *Minhâcü'd-Dükkân*, vr. 45b; Hacı Paşa, *Şifâü'l-Eskâm*, vr. 183b; Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 119.

⁷³ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 172a; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a.

⁷⁴ *Berşa'sâ*, Manisa, nr. 1781/5, vr. 154b; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 172a; Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 113a.

⁷⁵ Ebü'l-Berekât, *Emînü'l-Ervâh*, Ş2.

İkinci fasıl (§6–9), ilacın kullanımına ilişkin esasları belirler. Burada ilacın ne kadar, ne zaman ve hangi tarihe kadar kullanılması gerektiği gibi koşullar anlatılır. Deyim yerindeyse günümüzde ilaç kutularının içinde yer alan kullanım kılavuzlarına karşılık gelir. Ebü'l-Berekât, dengeli mizaca sahip hastalar için dozajı, 5 ila 7 kırat ($\approx 1,1 - 1,5$ gr.) arası olarak belirlemiştir. Eğer hastanın mizacı dengeden uzaklaşmışsa, yani sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve rutubetten biri baskın gelmişse, baskınlığı itidal noktasına çekecek taze süt, sandal şerbeti, inci macunu gibi, sıvı veya katı takviyelerle birlikte alınmasını önerir. Ayrıca, hastanın yaşı, kilosu, hastalığın düzeyi, mevsimsel şartlar ilacın dozajına ve kullanım aralığına etki edecektir. Bu kısımda kesin belirlemeler yoktur ve tercihler eserin muhatabı olan hekime bırakılmıştır. Ebü'l-Berekât'ın, ilacın sadece hastalık esnasında değil, isteğe bağlı alınabileceğini de belirtmesi, *Berşa'sâ*'yı sağlık koruyucu bir reçete olarak gördüğü anlamına gelir ve bu durumda uyumadan önce alınmasını önerir. Bu tavsiye tamamen tıbbidir. Fakat en erken örnekleri VII./XIII. sonlarında görüleceği üzere, birileri afyon temelli bu ilacın bağımlısı olacak, birileri de uyuşturucu olarak kullanacaktır.⁷⁶

Fasılın sonunda “bebeklik dönemi, gençliği” gibi çok sayıda mecaz eşliğinde, bu ilacın hazırlanması ile kullanılması arasında gelecek süre, etkinlik aşamaları ve son kullanma tarihi belirlenir. Çoğu kaynak demlenme süresi olarak altı aya işaret etmiştir.⁷⁷ Bu doğrudur; fakat görünen o ki, en uygundur. Çünkü Ebü'l-Berekât, muhtemelen çok acil ihtiyaçları göz önünde bulundurarak en az üç aya izin vermektedir. İlacın son kullanım süresi ise altı yıldır. Fakat bu tarihlerin iklim ve hava koşullarına göre daha erken ya da geç olması mümkündür.

Üçüncü fasıl (§10–12), ilacın genel faydalarını anlatır. İlaç bazı hastalıklara anında etki ederken, hastalığa göre etki süresi artmakta ve bir yıla kadar uzamaktadır. Dolayısıyla “anında iyileştirme” iddiası, yani *Berşa'sâ* ismi, ilacın işlevinin bir kısmına karşılık gelmektedir. Bölümde ilacın kalp hastalıkları, psikolojik problemler ve eklem ağrıları gibi, çok farklı kategorilerdeki hastalıklara fayda sağladığı belirtilmiştir. Ebü'l-Berekât'a göre, “faydaları sayılamayacak kadar çoktur.”

Dördüncü fasıl (§13), dolaylı biçimde birinci fasıldaki verilerin sağlamasını yapar. Eczacı miktarlarının ve özellikleri sıralanmış remizler üzerinden eczanın kendisinin bulunmasına yardımcı olur. Fasılın başındaki anlatımın çözüme yardımcı olduğunu söylemek güçtür. Devamındaki tablo ise iyi planlanmamıştır. Tablo, birinci fasılda remizle işaret edilen eczaları, orada kullanılan kelimeler üzerinden isimlendirir ve bunların tıbbî faydalarını ve formüldeki işlevini betimler. Fakat çizimdeki karmaşa ve tasarım eksiklikleri, özelliklerin hangi eczaya karşılık geldiğini; daha önemlisi hangi eczalar arasında bağlantı kurulduğunu anlamayı zorlaştırmakta ve tablonun işlevini azaltmaktadır. *Emînü'l-Ervâh*'ın bu bölüme karşılık gelen pasajları düz yazı şeklindedir.⁷⁸ Daha sonra kaleme alınan bu eserdeki yöntem değişikliği, buradaki yöntemin verimsizliğiyle bağlantılı olabilir.

Beşinci fasıl (§14–15), girişte değinilen mizaç değişimin teknik detaylarını ve yine bir tablo üzerinde, ilacın eczalarının mizacının sayısal karşılıklarını verir.

Son fasıl ise (§16–57) eserin en geniş bölümüdür. Ebü'l-Berekât'ın tıptaki uzmanlığını örnekleyen ve ilacın kapasitesini ortaya koyan bu fasılda kırk hastalık listelenmiş ve her bir hastalık için *Berşa'sâ*'dan ne kadar kullanılması ve hangi tıbbî besin ve ilaçlarla beraber alınması gerektiği anlatılmıştır. Bölümde listelenen tedavisine işaret edilen hastalıklar/sorunlar şunlardır: Satlıcan, bağırsak tıkanıklığı, erbezi ağrısı ve şişliği, sarılık, zatürre, siyatik ağrısı, öksürük, nefes darlığı, hıçkırık, baş ağrısı, bağırsak yırtılması, kolik, mide ve sindirim sorunları, sara, baş

⁷⁶ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 2, s. 204-205; Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âsire*, nşr. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), c. 3, s. 20, 165; Şaban Nidâi, *Menâfi'u'n-Nâs* (Ankara: Milli Kütüphane, A 8031/3), vr. 111a-112a; Antâkî, *Tezkire*, c. 1, s. 74.

⁷⁷ *Berşa'sâ*, Leiden, Or. 1592, s. 14; *Berşa'sâ*, Nuruosmaniye, nr. 3567, vr. 77a; *Berşa'sâ*, Vaticana, Ar. 145, vr. 171b, 172b, 173b, 174a; Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, vr. 243a; İbn Ebî'l-Beyân, *Düstûrü'l-Edviyeti'l-Mürekkebe*, vr. 9b; Kûhîn el-Attâr, *Minhâcü'd-Dükkân*, vr. 45b.

⁷⁸ Ebü'l-Berekât, *Emînü'l-Ervâh*, §4. Tablo için tahkik ve tercüme bölümüne bakılabilir. Bu yazı programının imkânları çerçevesinde, elden geldiğince aslına uygun biçimde çizilmiştir.

dönmesi, deniz tutması, vücut taşları, kanama, titreme, zehirlenme, âdet fazlalığı, cilt rengindeki solukluk, cinsel güç azlığı, solunum güçlüğü, uykusuzluk, ciltteki şişlikler ve lekeler, gaz problemleri, kuşpalazı, sıracı, göz sulanması, göz iltihabı, felç, fistül, gebe kalma güçlüğü, iç organ ağrıları.

Bu eserin ne zaman yazıldığı belli değildir. Ebü'l-Berekât'ın teliflerinin yoğunlaştığı 530/1135 sonrası varsayım olarak gündeme getirilebilir. Bazı nüshalarda yer alan "Ebü'l-Berekât tarafından imla edildiğine"⁷⁹ yönelik kayıt bunu destekler; zira 530 civarında yazılan *el-Kitâbü'l-Mu'teber* de bu usulle telif edilmiştir. Şifreli yazım tarzının diğer örneği *Emînü'l-Ervâh*'ın bu metnin takipçisi olduğunu düşünüyorum.

Son olarak eserin *Felûnyâ* formülüne yaptığı katkılara, yani orijinalliğe değinelim. Bunu formüldeki ve metindeki gelişim olarak iki kısma ayırabiliriz: Ebü'l-Berekât'a ulaştığı haliyle,⁸⁰ *Felûnyâ*'da, sümbülün ve banotu tohumunun türü, sümbülün ve pireotunun kullanılacak kısmı ve balın miktarı belirsizdir. Ebü'l-Berekât bunları Hint sümbülü kökü, beyaz banotu tohumu, pireotu kökü olarak ve 150 miskal bal olarak belirlemiştir. *Felûnyâ* metni, *Berşa'sâ*'nın girişinin bir kısmına ve ilk faslına karşılık gelecek kapsamdadır. *Berşa'sâ* yedi bölümden oluşmaktadır ve özellikle ayrıntılı son bölüm çok önemli bir katkıdır.

4. *Berşa'sâ* Nüshaları

Makalenin on iki nüshasını tespit edebildim. Bunların on adedi, eserin müellifi olarak Ebü'l-Berekât'ı göstermiş; biri müellifini, biri eserin ve müellifinin ismini belirtmemiştir. Bu nüshalar ve özellikleri şöyledir:

1. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Sıfatü Berşa'sâ el-Mensûb ilâ Ebi'l-Berekât*, Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 154b-158a. Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin öğrencisi Zekeriyâ b. Bilâl el-Merâgî tarafından istinsah edilmiştir. Mecmuada dokuz bağımsız tıp eseri, Bağdâdî tarafından kaleme alınan dört kıraat kaydı ve çok sayıda alıntı, not, şiir mevcuttur. Erzincan'da yapılan istinsah 30 Receb 617/30 Eylül 1220 tarihlidir. Eserin en kıymetli nüshasıdır. Mukaddime ve altı faslından oluşan eserin sadece son faslına yer vermemiştir. İkinci ve dördüncü faslı içeriğini sunan tek nüshadır. Beşinci faslı da büyük çoğunluğu bu nüshadan elde edilir. Müstensih eseri iki ayrı bölüm halinde çoğaltmıştır. İlk kısma *Sıfatü Berşa'sâ el-Mensûb ilâ Ebi'l-Berekât* (Ebü'l-Berekât'a Nispet Edilen *Berşa'sâ*'nın Özellikleri) başlığını vermiş, burada 1.-5. fasılların metnine yer vermiştir. "Kâle Evhadüzzamân Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî" diyerek başladığı ikinci bölümde ise, başlık olmadan mukaddime kısmını istinsah etmiştir. Nüshanın başında Tâceddin el-Bulgârî'nin remizlere yönelik açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamaların bir kısmı hatalıdır.

2. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Risâle fî Tiryâki Berşa'sâ*, Rampur, Raza Library, nr. 8262 M., vr. 29a-32a. Bu nüshayı bütün çabalarıma rağmen elde edemedim. Katalog bilgilerine göre, 702/1302 tarihinde istinsah edilmiş, fakat kurt yenikleri nüshaya ciddi biçimde zarar vermiştir. Müstensih faydalara dair açıklamasını İbn Hebel'e isnat etmektedir.⁸¹ Melik 4218/1 ile aynı soyağacına sahip olduğu söylenebilir.

3. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Kitâbü'l-Maḍnûn min İşârâti Ebi'l-Berekât*, De Universitaire Bibliotheken Leiden, Or. 1592, s. 10-13. İmâdeddin el-İsfahânî'nin, 594/1198'te tamamladığı *el-Berku's-Şâmî* adlı eserini çoğaltan müstensihin, cildin baş tarafına eklediği notlar arasında yer alır. VIII./XIV. yüzyılda kaleme alınmış görünmektedir. Nüsha, metnin mukaddimesi ile birinci ve

⁷⁹ *Berşa'sâ*, Melik, 4518/1, s. 7.

⁸⁰ "Safrandan beş miskal, pireotundan bir miskal, sütlegenden bir miskal, sümbülden bir miskal, akbiberden ve banotu tohumundan, her ikisinden yirmi miskal, afyondan on miskal alırsın. Bunlar dövülür, birbirine yedirilir ve Attika balıyla yoğrulur. İhtiyaç duyulduğunda kullanılır." Galênos, *Terkîbü'l-Edviye*, vr. 251a.

"Akbiber ve banotu tohumu, her birinden 20 miskal; afyon, 10 miskal; safran, beş miskal; sütlegén, sümbül, pireotu, her birinden bir miskal; yeteri kadar köpüğü alınmış bal. Nohut büyüklüğünde bir parça, ılık suyla içilerek alınır." İbn Sînâ, *el-Kânûn*, vr. 183a.

⁸¹ Bkz. İmtiyaz Ali Arshi, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in Raza Library* (Rampur: Raza Library Publication, 1963) c. 5, s. 394-395.

üçüncü faslını ihtiva eder. Müstensihin hataları nüshanın faydasını nispeten azaltmıştır. Müstensih, nüshanın sonuna formülün eczalarını ve eczaların miktarlarının listesini eklemiştir. Bu liste araştırmanın sonucuyla uyumludur.

4. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Nüşatü Berşa'sâ min Esahhi'n-Nüshah el-Mensûb ilâ Evhadi'z-Zamân Ebi'l-Berekât*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ar. 145, vr. 170b-171b. Çoğunluğu Hristiyan ilahiyatına ait eserlerin bulunduğu bir mecmua içinde yer almaktadır. VIII./XIV. yüzyılda kaleme alındığı söylenebilir. Nüşhada sadece birinci faslın metnine yer verilmiştir. Bu kısımda önemli hatalar vardır. Nüşhanın en önemli özelliği, *Berşa'sâ'nın* kökeninde *Eflûnyâ er-Rûmî'nin* yer aldığına işaret etmesi, sayfa kenarlarında ve başka tabiplere atıfla remizlerin çözümüne yer vermiş olmasıdır. Bu açıklamalar farklı yorum ve değerlendirmelere istinat ettiği için bambaşka içerik sunarlar. Nüsha, özellikle inceleme açısından oldukça kıymetlidir.

5. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Sıfatü *Tiryâki Berşa'sâ li-Evhadi'z-Zamân Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, Köprülü YEK, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 985/2, vr. 74b-75a. İbnü'n-Nefs'in *el-Mûcezz'inin* 787/1385 tarihli nüshasının ardına, müstensih Necmeddin el-Kerhînî tarafından eklenmiştir. Nüşhada eserin üçüncü faslı ve orijinalinden uzaklaşmış formülü yer almaktadır. Bu eski nüsha maalesef en sorunlulardan biridir. Yakın bir içerik Ayasofya 3569 tarafından da sunulacaktır.

6. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Tiryâku Berşa'sâ min San'ati'l-Hakîm el-Ecell el-Evhad Ebi'l-Berekât Ali b. Melkâ*, Müessesesi-i Kitâbhâne ve Müze-i Millî-yi Melik, nr. 4218/1, s. 1-2, 4-5, 7-10. Nüsha 846/1442-3 senesinde istinsah edilmiştir. Hacimli bir tıp mecmuasının ilk eseridir. Tahkik açısından en önemli ikinci kopyadır. Müstensih sayfa kenarında ve satır aralarında remizlere yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Buradaki istinsah da ikiye ayrılmıştır. *Tiryâku Berşa'sâ* başlıklı ilk bölümde mukaddime ile 1.-3. ve 5. fasıllar yer almaktadır. Fakat aradaki bir sayfa düştüğü için ilk faslın sonu ile ikinci fasıl elimizde yoktur. Kalan kısım üçüncü faslın ortasından başlayıp sonuna ulaşmakta ve beşinci faslın son kısmını vermektedir. Müstensih, dördüncü faslın sonuna metinle karışacak açıklamalar ve başka bir formül eklemiştir. İkinci bölümün başlığı ise *Hâzihî Risâletün fî Menâfi't-Tiryâki'l-Ma'rûf bi'l-Berşa'sâ*'dır (Bu, *Berşa'sâ* adıyla bilinen tiryakın faydaları hakkında risaledir). Daha önce bahsedildiği üzere, bu başlık metnin birkaç aşamada telif edildiğine işaret etmektedir. Bu bölümde ilacın kırk ayrı hastalığa göre kullanımı anlatılmıştır.

7. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Berşa'sâ el-Mücerreb li-Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3555/2, vr. 39a, 162b. Nüsha, 857-58/1453-54 yılları arasında istinsah edilen bir tıp mecmuası içinde yer almaktadır. Sadece remizli kısmı, yani birinci faslı ihtiva eder. Bu bölüm aynı başlık ve metni içerecek şekilde iki kez kaydedilmiştir. Yalnızca bu bölümü kaydeden nüshalar içerisinde en sağlıklıdır.

8. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Nüşatü Berşa'sâ min Kitâbi Üstâzî sellemallâh, ve Hüve min Esahhi'n-Nüshah el-Mensûbe ilâ Evhadizzamân Ebi'l-Berekât*, Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3569, vr. 225b-226a. Nüsha, *Berşa'sâ* hakkında sonraki dönemlerde çıkan problemlerin hemen hepsini ve daha fazlasını barındıran 914/1518 tarihli bir tıp mecmuasında yer almaktadır. İlgili yerlerde ilk önce *Terkîb-i Tiryâk-ı Berşa'sâ-yı Bozorg* (Büyük *Berşa'sâ* Tiryakı Terkibi) adıyla, Farsça yanlış bir formül verilmiştir (vr. 221a-221b). Sonra bu *Berşa'sâ* Ebü'l-Berekât'a nispet edilmiş ve faydaları Farsça anlatılmıştır (vr. 221b-223a). Ardından üçüncü fasıldan nakil yapılmış ve yorumlanmıştır. Daha sonra da son fasıldaki faydaların bir kısmı nakledilmiştir (223a-224b). Ardından, İbnü'l-Kattân'a ait şiir İbn Sînâ'ya nispet edilerek verilmiş ve *Berşa'sâ* onun dilinden övülmüştür (vr. 224b-225a). Bunu Ebü'l-Berekât'a nispet edilen *Berşa'sâ-yı Kûçek* (Küçük *Berşa'sâ* Terkibi) adlı formülün iki versiyonu takip etmiş (vr. 225a), sonra *İhtiyârât-ı Bedî'*ye istinaden eserin İbn Sînâ'ya nispet edilmiş bir formülü aktarılmıştır (vr. 225a-b). En sonda da başlıkta yer alan kısma yer verilmiştir. Bu nakilde, küçük hatalarla sadece birinci faslın metni kaydedilmiştir. Müstensih bunun ardından tiryakın aslına uygun olmayan bir formül vermiş ve üçüncü faslı eksik olarak kaydetmiştir. Bu son kısım Fazıl Ahmed Paşa 985/2 ile uyuşmaktadır.

9. [Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî], [*Tiryâku Berşa'sâ*], Nuruosmaniye YEK, nr. 3567/3, vr. 76b-77a. Nüsha, Saîd b. Ali adlı bir müstensih tarafından 952/1545 tarihli bir tıp mecmuasında yer almaktadır. Aynı zamanda tabip olduğunu sandığımız müstensih, eserin müellifine ve adına işaret

etmeden onun bir kısmını aktarmış ve remizlerini açıklamaya çalışmıştır. Mukaddime, birinci ve üçüncü faslı ihtiva etmektedir. Müstensihin ihmalleri önemli hatalara yol açmış ve metinle, yaptığı izahların karışmasına sebep olmuştur.

10. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Berşa'sâ el-Mücerreb li-Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, University of Tokyo, Institute of Oriental Culture, Daiber, nr. 113/23, vr. 207a-208a. Geç tarihli bir nüshadır ve sadece remizli kısma yer vermiştir.

11. [Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî], *Nüshatü Tiryâkı Berşa'sâ*, Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 4601/1, vr. 2a-3a. Çok sayıda tıp eserinin yer aldığı bir mecmuanın baştaki boş sayfalarına başka bir müstensih tarafından sonradan eklenmiştir. En erken XI./XVII. yüzyıla ait görünmektedir. Metnin başında tiryak formülüne yer verilmiş, ardından tiryakın hastalıklara göre faydalarının anlatıldığı geniş bölüm istinsah edilmiştir. En sonda ise kendi ifadeleriyle tiryakın faydalarını özetlemiş ve İbn Hebel'in *el-Muhtâr*'daki ifadelerini alıntılamıştır. Açık bir ifade olmamakla birlikte, metnin İbn Hebel'e istinat ettiği söylenebilir.

12. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Sıfatü't-Tiryâki'l-Ma'rûf bi'l-Berşa'sâ*, Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 16430/1, vr. 2a-2b. Bu nüsha da, bir tıp mecmuasının baştaki boş sayfalarına başka bir müstensih tarafından sonradan eklenmiştir. En erken XI./XVII. yüzyıla ait görünmektedir. Müstensih baş tarafta *Berşa'sâ* kelimesinin anlamını açıklamış ve bu tiryakın kökeninde *el-Eflûnyâ er-Rûmî*'nin bulunduğunu net bir dille ifade etmiştir. Ardından İbn Hebel'e isnat ederek, tiryakın faydalarını özet biçimde tasvir etmiş ve son olarak yukarıdaki bölümü istinsah etmiştir.

1	Giriş	Manisa 1781, Melik 4218 Leiden Or. 1592, Nuruosmaniye 3567
2	Fasıl: <i>Berşa'sâ</i> 'nın Eczalarının Remizlerle Anlatımı	Manisa 1781, Leiden Or. 1592 Melik 4218 (eksik), Ayasofya 3555 Ayasofya 3569, Vaticana Ar. 145 Nuruosmaniye 3567
3	Fasıl: <i>Berşa'sâ</i> 'nın Kullanımı	Manisa 1781 Melik 4218 (nüshadan düşmüş)
4	Fasıl: <i>Berşa'sâ</i> 'nın Genel Faydaları	Manisa 1781, Leiden Or. 1592 Melik 4218 (eksik), F. Ahmed Paşa 985 Ayasofya 3569, Nuruosmaniye 3567
5	Fasıl: <i>Berşa'sâ</i> 'nın Mizacı ve Tabloyla Anlatımı	Manisa 1781
6	Fasıl: İlacın Kazandığı İkinci Mizacı Bilme Yöntemi	Manisa 1781 Melik 4218 (eksik)
7	Fasıl: <i>Berşa'sâ</i> 'nın Hastalıklara Göre Kullanımı	Melik 4218, Şûrâ-yı İslâmî 4601 Şûrâ-yı İslâmî 16430

Tablo 1. *Berşa'sâ* Bölümleri ve İhtiva Eden Nüshalar

Bu nüshaların dışında, Zencânî'nin *Cevâmiu'l-Edviye*'sinde, *Berşa'sâ*'nın birinci ve üçüncü faslının;⁸² Hasan el-Erbilî'nin *Uyûnü'l-Enbâ*' muhtasarında sadece birinci faslının metni bulunmaktadır.⁸³ Mevcut nüshalar yeterli olduğu için bu metinler tahkikte kullanılmamıştır. Ayrıca, İmâdeddin eş-Şîrâzî'nin (ö. 984/1576), *Risâle-i Afyûniyye*'sinde birinci, üçüncü ve altıncı

⁸² Zencânî, *Cevâmi'*, nr. 1108, s. 293-295, 485-486; a.mlf., *Cevâmi'*, nr. 16250, vr. 165b-166b; a.mlf., *Cevâmi'*, nr. 100, vr. 87b, 97b.

⁸³ Erbilî, *el-Muhtâr*, vr. 112a-b.

fasılların;⁸⁴ Ukaylî'nin, *Karâbâdîn-i Kebîr*'inde ise sadece birinci faslın Farsça çevirileri yer almaktadır.⁸⁵

Fark edileceği üzere metnin tamamını içeren hiçbir nüsha yoktur. Remizli bölüm en çok istinsah edilen yerdir ve iki nüshada sadece bu kısım vardır. Manisa 1781 buradan başlayarak beşinci fasılla sonlanmış, sonra girişi ayrı bir metin olarak sunmuştur. Melik 4218 ise girişten başlamış, dördüncü faslı atlamış ve beşinci fasıldan kısa bir bölüme yer vermiştir. Son faslı da ayrı başlık altında istinsah etmiştir.

Nüshalardaki bu dağınıklığın ve kopukluğun temel sebebinin eserin bölümlerinin farklı zamanlarda yazılması olduğunu düşünüyorum. Kapsamı en geniş iki nüshamızdaki durumu diğerleriyle mukayese ederek şu varsayımlara ulaşabiliriz. *Berşâ'sâ*'nın ilk önce remizli kısmı, bizzat Ebü'l-Berekât tarafından kaleme alınmıştır. Sonra bunu 2.-5. fasıllar takip etmiştir. Ardından giriş kısmı kaleme alınmıştır. Bu bölümler de büyük ihtimalle Ebü'l-Berekât'ın elinden çıkmıştır. Ardından hastalıklara göre kullanımını belirten son fasıl oluşturulmuştur. Bu metin ise Ebü'l-Berekât tarafından öğrencilerine imla edilmiştir. Metin süreç içerisinde tamamlandığı için, her bir müstensih kendine ulaşan kısmı almış, buna uygun bir *Berşâ'sâ* istinsah etmiş, eseri ve bölümlerini kendi tasarruflarıyla isimlendirmiştir.

4. Tahkikte ve Tercümede İzlenen Yöntem

Tahkikte İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) esas alınmıştır. Bütün nüshalar ayrıntılı olarak incelenmiş ve tahkikte bunların en iyi altısı kullanılmıştır:

1. (م): Ebü'l-Berekât, *Sıfatü Berşâ'sâ el-Mensûb ilâ Ebi'l-Berekât*, Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 154b-158a.
2. (ك): Ebü'l-Berekât, *Tiryâku Berşâ'sâ min San'ati'l-Hakîm el-Ecell el-Evhad Ebi'l-Berekât Alî b. Melkâ*, Millî-i Melik, nr. 4218/1, vr. 1b-5b.
3. (ل): Ebü'l-Berekât, *el-Kitâbü'l-Mağnûn min İşârâti Ebi'l-Berekât*, Leiden, Or. 1592, s. 10-13.
4. (ص): Ebü'l-Berekât, *Berşâ'sâ el-Mücerreb li-Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, Ayasofya, nr. 3555/2, vr. 39a.
5. (س): [Ebü'l-Berekât], *Nüşatü Tiryâkı Berşâ'sâ*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 4601/1, vr. 2a-3a.
6. (ش): Ebü'l-Berekât, *Sıfatü't-Tiryâki'l-Ma'rûf bi'l-Berşâ'sâ*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 16430/1, vr. 2a-2b.

Kullanılan nüshaların hiçbirisi asıl alınmayı gerektirecek özelliğe sahip değildir. Bu sebeple tahkik, nüshalarda sunulan alternatifler içerisinde tercih yoluyla oluşturulmuştur. Daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı, metnin ilk altı bölümünde Manisa 1781, son bölümde ise Melik 4218'in teklifleri merkeze alınmıştır. Nüsha sorunlarının olduğu düşünülen yerlerde dipnotlarda açıklama yapılmıştır. Son faslın metnini sunan diğer iki nüsha, hastalık sıralaması ve ortak yerlerin söz diziminde Melik nüshasından önemli ölçüde ayrılmıştır. Sadece bu bölümde, metnin takip edilebilirliğini artırmak ve dipnot sayısını azaltmak için, nüsha farklılıkları kelime düzeyinde değil, kelime grubu ya da cümle düzeyinde gösterilmiştir. Bu vesileyle tahkik kısmında yaklaşık yüz dipnot azaltılmıştır.

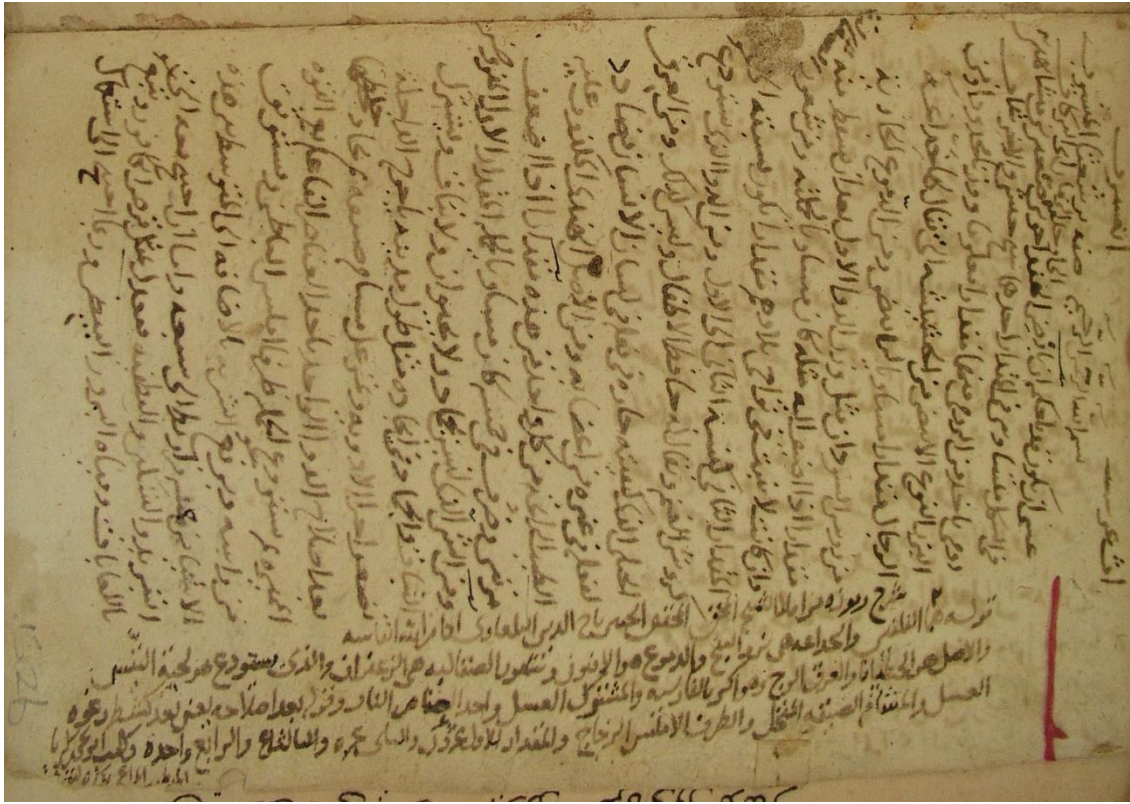
Tahkikte, müstensihler tarafından oluşturulduğu açık olan başlıklar kullanılmamıştır. Bunların yerine, bölümlerin içeriğini doğru biçimde yansıtan, birbiriyle uyumlu başlıklar oluşturulmuş ve bunlar köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Nüshalardaki remizleri açıklayan kenar notlarından sadece doğru olanlar dipnotta gösterilmiştir.

⁸⁴ Şîrâzî, *Risâle-i Afyûniyye*, s. 111-117, 127-130.

⁸⁵ Ukaylî, *Karâbâdîn-i Kebîr*, c. 1, s. 192.

Çeviride, metne sadakatten ayrılmadan anlaşılır bir Türkçe kullanılmıştır. Nüsha farklılıkları tercüme edilmemiş, gerekli yerlerde dipnotlarda açıklama yapılmıştır.

5. Nüshalardan Görüntüler

Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 154b.

Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 156b.

تربیتی بر نشانی من سوره یحیی امین ان وصلا الی المبرکات علی کمالها

اسرار العلوم و ذمیر المکار و نشانی انکس، الحق، و دانایی انکس آیة اسرار العقلیه
والذکاوات؛ ما یستقیب انفس بانوار العیاش و الخیرة فیکون لادولمن
مخفیه من یوتی الامور اسما و منادى الامور اسرار العلوم العلیمة و کما فی
ابصار الحقیة الطیبة الخیرة بانظار الحکی و التی یکس النظری و الخیرة العیاشیه اللذی
علی عیاشیه طیبیه استفتت من المکتول هل یلذها، من اهلها و کثرت بالقیاس
و الخیرة من غنم الکامله الامل و عند الامول و جعلت قفصه و کفی و کنت
علیه و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت
و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت و کنتت

در طریقی
۱۱۴۶

Millî-i Melik, nr. 4218/1, s. 1.

بسم الله الرحمن الرحيم و بسم الله الرحمن الرحيم

من الله انک انك من اولاد الله ان ابن البرکات البقاع علی حمدی فی ان
یوحى العباد ولا سواد الخلق من سلف و مورس انشرف الطاریق
و اهلها و ادویة فی عایة الاخلاق راجع کل به کل مکان و ذمیر الانشرف
اربعون منفق الا و قلیة ذمیر الجنب یشریب من شقال فی شقال
کل یوم ذمیرین مع شرف حوزة در عایة بنیاد انشرفین مع شرب المنهل
الثنائی ان ایدیه و شرب من شقال فی شقال فی شقال فی شقال
اصدود ان شرب من کل لاد خسه و ارام سلیح کل بالی شرف
لب الله ان شرب من کل لاد خسه و ارام سلیح کل بالی شرف
یذمیر ان شرب من کل لاد خسه و ارام سلیح کل بالی شرف
لوحج الجنبین عشره قرآنیة کل یوم ذمیرین فی انشرفین فی نصف رطل من
عاب و اباس و سن مکة عشره و ارام مع و ذمیر سکس و ارام سلیح
من کل درهم بطخ بطل، و نصف جمل یوحی و ان الشرف و یشریب الارباع
بیرفان کل یوم ذمیرین مع عشره رسا، و الا ربع الارباع ما و غیره ربع
ان اصول العیاش فی ذمیر الارباع کل یوم ذمیرین فی رطل ما و ایشرف ان فی
نخلط فی سطران مع قوق با و غیره شرب المنهل سکس فی یوشرف.

کل یوم

Millî-i Melik, nr. 4218/1, s. 7.

10
 انكنا لم نصل الى رتبة التي ارتكبت اسئل الله العليم وحده ان يعاين
 وممسك بالحق والعمارة ودانوا بحكم آية اهل اللطيف والارفة
 لافنا سعده الارادة ونظر والقياس فالجواب وسكونه وليس
 كصحة وسواه الراهلا وهما الاما من رسل العالم الطمعه
 ودونوا حول الصانع والطيبه المستحجه الطراحي واليهما
 الطراحي والحيه الميبه الميبه للمستهلهها تو علمه لسفده
 من المستعمل المعنا اصلا في كفتها الماسر والخرجه منه
 سل دشده للدهل ابرصا على مساهل ابرصا حملته فاعتق
 وركنا وبنيت عليه وشيدت ورفعت ووجعت واستمرت
 ووست وكرت والعت وركبت وكا ساقا ار اضطر الى
 في صلصه ولا عدل له فيضا فوعرفت فصلته الماطراحي
 وكتمتها اللتياس للطره في شهرت له الخيره والاختار
 ويا كرت عمدت له الخا ولطختار ولما رجع له علمه المظر
 وصدوعت الجبر زبته وكنته ورسته ووست
 واد وعتت معا الي ههنا لمكنه فيضيلته من الرفاق شرسه في
 الرابان والاهوه وكذا جرحه صاعني على صسا للمسغه به وجره
 راصطه لسببه الراسي رسته والسته لاه صابه وكلا الرصا
 ابرجوه الي كماله وحس لست تلج الي كثر سبارا ورجع الى رصا
 طرعا قد لا يلبا وكما في كل شئ من الحكمة من صحتي
 اذ انطلقت لم سمع المانع كثرها كصحتي لاهنا وقتها وليكن
 دوا دهر ما مننا بابا كحبيبي الله المسانف من افنا ما لما يانيم

Leiden, Or. 1592, s. 10.

39
 بر شفا الحجب لان البركات البقره
 عسى تدبلكم ان باجر الهنا حزين من غير من شفا من في السك شفا
 في القمار اطلها شيخ جنسها والفرشاة روم تا فذ من البرج منها ورا
 محدودا ومقدارا معلوما ومنه رزق النبع الا بعض من احتشيشا التي تقال لها
 ضاعه الرجال مقدارا مسارا ويا لاقول رسل الروع اجار رسل غير روم
 السمور ان مثل وزن الدواء الا اوله ان تستقط من مقدار اذا اضعف
 اليه مثل ان مسارا ويا جلته ومن يتصور العشا ليدوان كان شفا
 في نماحي ما ردم مقدار الكون شفا الى المقدارا ان في كنفها ان في الاو
 ورسا لاداء الذي ينعقد في روم وشفا لاطراف الاطفال وليس
 كذا كرمه في جعل الذي كلفه حان وفعل في لسان الانسان المصالح
 لنعلم في غيره من اعضائه ومن اصل الهندى الكذب عليه الطبايا الخ
 فله من مقدار اذا اضعفت من ضرب في حسيه كان مسارا
 بله الممار الا ان المروض ومن الشرا الذي ليس كما دوا ليجوز ان يان
 ويشترى ليجوز ان يان في ايجان مثل طول يد يديه با جرح الا ان الصغ
 اجزاء الا دوره فتر عا مسارا صيته شجما دخلها بعد اصلاح الراه
 الواصبا على المناصر النا على مع التمره في شجوه اجملا فزا
 اكلس الباطن وستر شق من راسه ويرفعه

Ayasofya, nr. 3555/2, vr. 39a.

SONUÇ

Tiryakın ismi olan *Berşa'sâ*, "anında/hemen" anlamına gelen Süryanice "bar şâ'seh" tamlamasının Arapçalaşmış halidir. Tıbbî menşei, Grek hekimi Tarsuslu Philôn'un, İslam dünyasında *Felûnyâ* ya da *Eflûnyâ* olarak anılan, *Philôneion* adlı tiryakıdır. "Bar Şâ'seh", Süryani İncili *Pşîttâ*'nın on iki ayetinde, Hz. İsa'nın hasta ve sakatları "anında" iyileştirmesiyle ilgili olarak yer almış; zamanla Süryani hekimlerin kullandığı mucizevî bir tıp kavramına dönüşmüştür. Anında iyileştirme iddiasına sahip *Felûnyâ* formülü, bu sebeple, V./XI. yüzyıl ortalarında Aduđî Hastanesi'nde oluşturulan Arapça ilaç derlemesinde *Tiryâku'l-Berşa'seh* ve İbn Cezle'nin *Minhâcü'l-Beyân*'ının sayfa kenarında "bar şâ'sâ" olarak anılmıştır. Bu hastanede yetişen Ebü'l-Berekât, *Felûnyâ* ile *Berşa'seh* arasında kurulan ilişkiyi, çok büyük ihtimalle ilaç derlemesinden öğrenmiştir. Onun, kavramın Hristiyanî bağlamını bildiğini söylemek güçtür; büyük ihtimalle "anında iyileştirme" iddiasına odaklanmıştır.

Ebü'l-Berekât'ın *Felûnyâ* metninin orijinal haliyle ilişki kurduğu kaynak, Galênos'tan yapılan *Terkîbü'l-Edviye* tercümesidir. O, bu çalışmanın dokuzuncu kitabında bulunan içeriği kendi üslubuna ve hedeflerine uyarlamış ve *Berşa'sâ* metnini oluşturmuştur. Dolayısıyla *Berşa'sâ*, MÖ II. yüzyılda Nikandros tarafından başlatılan şifrelerle kapalı hale getirilmiş telif tarzının geç dönem örneklerinden biridir. Ebü'l-Berekât bu yazım tekniğini bilimsel bilgiyi korumanın ve seçici bir şekilde aktarmanın kadim yolu olarak görmüş ve övmüştür.

Berşa'sâ, giriş ve altı fasıldan oluşan, nispeten geniş bir çalışmadır. *Felûnyâ* içeriği ile birebir örtüşen kısım birinci fasıldır. Buradaki şifrelerin çözümü şöyledir: "Rûmî Genç" akbiberdir, "Erkekleri Kandıran" beyaz banotu tohumudur; her ikisinin miktarı 20'dir. "Sudanlının Gözyaşları" afyondur, miktarı 10'dur. "Slavların Saçları" safrandır, miktarı 5'tir. "Bebekleri Koruyan" sütleğendir, "Dağlı Kök" pireotudur, "Hintli Kök" Hint sümbülüdür; üçünün miktarı da 1'dir. "Ortak Ürün" baldır, miktarı 150'dir. Ebü'l-Berekât önceki formülü kısmen değiştirmiş ve çok daha geniş, yeni bir metin oluşturmuştur. Bu sebeple eseri taklit değil, orijinaldir.

Berşa'sâ'nın on iki yazması tespit edilmiştir. Hiçbir nüsha metnin tamamını içermediği gibi, sorunsuz olduğu söylenebilecek bir nüsha yoktur. Çok daha güvenilir içerik sunan Manisa ve Melik nüshaları tercih yoluyla oluşturulan tahkikin merkezinde yer almıştır. Kesin olmamakla birlikte, risalenin son faslının diğerlerinden daha sonra kaleme alındığı ve metnin iki aşamada tamamlandığı söylenebilir.

Ebü'l-Berekât'ın *Berşa'sâ*'da, formülü remizler içerisinde gizlemesi, eserin en dikkat çekici ve aynı zamanda en tartışmalı yönüdür. Onun övgülerine rağmen, tarihsel süreç, bilimsel bilginin doğru aktarımı ve üretilmiş bilginin korunması önündeki en büyük engelin, şifreli yazım tekniğinin kendisi olduğunu göstermektedir. *Felûnyâ* ile *Berşa'sâ* zamanla tanınmaz hale gelmiş ve her ikisi tıp kitaplarında bambaşka formüllerle anılmıştır. Remizlerin izahı için *Berşa'sâ* nüshalarının kenarlarına düşülen notlar, en eski tarihlileri dâhil, önemli hatalar içermektedir. *Felûnyâ* formülünün *Terkîbü'l-Edviye* ve *el-Kânûn fi't-Tıbb* içerisinde açıkça yer aldığı bir zaman diliminde, deşifre edilmiş içeriği tekrar şifrelemek ve onun ardına bunun nasıl kullanılması gerektiğine yönelik, önemli kısmı kolay anlaşılır bir metin eklemek, Ebü'l-Berekât'ın kişisel gövde gösterisi olarak yorumlanmaya müsaittir. Zamanla onlarca *Berşa'sâ* formülünün oluşması, nüshalardaki ve tıp kitaplarındaki karmaşa, bir düzeyde onun tercihlerinin yansımalarıdır.

Berşa'sâ tiryakının malzemeleri, miktarları ve hazırlanışı şöyledir: Akbiber, 20 miskal (89,2 gr.). Beyaz banotu tohumu, 20 miskal (89,2 gr.). Afyon, 10 miskal (44,6 gr.). Safran, 5 miskal (22,3 gr.). Sütleğen zamkı, 1 miskal (4.46 gr.). Pireotu kökü, 1 miskal (4.46 gr.). Hint sümbülü kökü, 1 miskal (4.46 gr.). Köpüğü alınmış bal, 150 miskal (669 gr.). Katı malzemeler havanda küçültülür, elenir ve köpüğü alınmış balla karıştırılarak macun haline getirilir. Macun, cam türü bir kaba konur, ağzı sıkıca kapatılır ve altı ay demlenme sürecinden sonra kullanılır. Hangi hastalık için ne kadar ve ne ile kullanılması gerektiği son fasılda anlatılmıştır.

Çalışma, Philôn'un –ve Ebü'l-Berekât'ın– sütleğen bitkisine işaret ederken kullandığı "koyunların midesinde/işkembesinde saklanan" ifadesinin Dioskouridês'in açıklamalarına dayandığı çıkarımıyla, *Peri Hülês İatrikês*'in (*Materia Medica/Kitâbü'l-Haşâîs*) *Philôneion*'dan önce yazıldığı sonucuna ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Akrâbâzînü Sâbûr alâ Nûshati'l-Bîmâristânî'l-Adudî: Muhtasar min Akrâbâzîni Sâbur fî Te'lîfî'l-Edviye Sittete Aşr Bâben*, Münih, Bayerische Staatsbibliothek, Cod.arab. 808, vr. 2b-21a.
- Antâkî, Dâvûd b. Ömer, *et-Tezkire fi't-Tıbb*, 2 Cilt, Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1324.
- Arshi, İmtiyaz Ali, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in Raza Library*, 5: Mathematics, Medicine, Natural Science, Agriculture, Occult Sciences, Ethics & Politics, Education & Military Science, Rampur: Raza Library Publication, 1963.
- Asade, Daniel & Druille, Paola, "The Syriac Christianization of a Medical Greek Recipe: From Barbaros Hera to the 'Apostles' Ointment", *Studia Ceranea*, 11 (2021), s. 11-38.
- Attâr, Zeynüddin Ali b. Hüseyin, *İhtiyârât-ı Bedîî: Kısm-ı Müfredât*, nşr. Muhammed Takî Mîr, Tahran: Şirket-i Dârû-yi Pahş-i Râzî, 1371hş.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3560.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Şehid Ali Paşa, nr. 1999.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3549.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3550.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, Manisa YEK, nr. 1848/3, 74b-113a.
- Attâr, Zeynüddin Ali, *İhtiyârât-ı Bedîî*, Tahran: Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 6156.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Berşâ'sâ el-Mücerreb li-Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, Tokyo: University of Tokyo, Institute of Oriental Culture, Daiber, nr. 113/23, vr. 207a-208a.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Berşâ'sâ el-Mücerreb li-Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3555, vr. 39a, 162b.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Emînü'l-Ervâh*, nşr. Tuna Tunagöz, "Ruhların Dayanağı: Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin *Emînü'l-ervâh* Adlı Tiryakı (İnceleme, Metin ve Çeviri)", *Tahkik: İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 14 (2024), s. 35-99.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *el-Kitâbü'l-Mağnûn min İşârâti Ebi'l-Berekât*, Leiden: De Universitaire Bibliotheken, Or. 1592, s. 10-13.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *el-Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-Hikme*, nşr. Zeynelâbidîn el-Mûsevî vd., 3 Cilt, Haydarâbâd: İdâretü Cem'iyeti Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1357-58/1938-39.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Nûshatü Berşâ'sâ min Esahhi'n-Nûsah el-Mensûb ilâ Evhadi'z-Zamân Ebi'l-Berekât*, Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Ar. 145, vr. 170b-171b.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Nûshatü Berşâ'sâ min Kitâbi Üstâzî sellemallâh ve Hüve min Esahhi'n-Nûsahi'l-Mensûbe ilâ Evhadizzamân Ebi'l-Berekât*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3569, vr. 225b-226a.
- [Bağdâdî, Ebü'l-Berekât], *Nûshatü Tiryâki Berşâ'sâ*, Tahran: Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 4601/1, vr. 2a-3a.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Sıfatü Berşâ'sâ el-Mensûb ilâ Ebi'l-Berekât*, Manisa YEK, nr. 1781/5, vr. 154b-158a.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Sıfatü Tiryâki Berşâ'sâ li-Evhadi'z-Zamân Ebi'l-Berekât el-Bağdâdî*, İstanbul: Köprülü YEK, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 985/2, vr. 74b-75a.
- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Sıfatü't-Tiryâki'l-Ma'rûfbi'l-Berşâ'sâ*, Tahran: Kitabhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 16430/1, vr. 2a-2b.
- [Bağdâdî, Ebü'l-Berekât], *[Tiryâku Berşâ'sâ]*, İstanbul: Nuruosmaniye YEK, nr. 3567, vr. 76b-77a.

- Bağdâdî, Ebü'l-Berekât, *Tiryâku Berşâ'sâ min San'ati'l-Hakîm el-Ecell el-Evhad Ebi'l-Berekât Ali b. Melkâ*, Tahran: Müessese-i Kitâbhâne ve Mûze-i Millî-yi Melik, nr. 4218/1, s. 1-2, 4-5, 7-10.
- Bağdâdî, İbn Cezle, *Minhâcü'l-Beyân fî-mâ Yesta'milihu'l-İnsân*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3641, vr. 25a.
- Bağdâdî, İbn Hebel, *el-Muhtâr fî't-Tıbb*, İstanbul: Nuruosmaniye YEK, nr. 3584.
- Bağdâdî, İbn Hebel, *el-Muhtâr fî't-Tıbb*, Londra: British Library, Delhi Arabic, nr. 1713.
- Bağdâdî, İbn Hebel, *Kitâbü'l-Muhtârât fî't-Tıbb*, 4 cilt, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1362-4/1943-4.
- Bağdâdî, Saîd b. Hibetullah, *Kitâbü'l-İknâ' fî't-Tıbb*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi, nr. 1468.
- Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Cürcânî, İsmail b. Hasan, *Zahîre-i Harizmşâhî*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 3552.
- Dioskouridês, *Kitâbü'l-Haşâîş*, Leiden: De Universitaire Bibliotheken, Or. 289.
- Efrâm, Mâr Ağnâtyûs, "el-Elfâzü's-Süryâniyye fi'l-Meâcimi'l-Arabiyye-2", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî*, 23:3 (1948), s. 321-346.
- Erbilî, Hasan b. Ahmed, *el-Muhtâr min Târîhi Uyûni'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etibbâ'*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Fatih, nr. 4473.
- Galênos, Klaudios, *Peri Antidotôn, Klaudiou Galênou Hapanta: Claudii Galeni Opera Omnia* içinde, nşr. ve Lat. çev. Carolus Gottlob Kühn, Leipzig: Libraria Car. Cnoblochii, 1827, c. 14, s. 1-209.
- Galênos, Klaudios, *Peri Süntheseôs Pharmakôn tôn kata Topous, Klaudiou Galênou Hapanta: Claudii Galeni Opera Omnia* içinde, nşr. ve Lat. çev. Carolus Gottlob Kühn, Leipzig: Libraria Car. Cnoblochii, 1827, c. 12, s. 378-1007; c. 13, s. 1-361.
- Galênos, Klaudios, *Terkîbü'l-Edviye hasebe'l-Mevâzii'l-Âlime el-Ma'rûf bi'l-Meyâmîr*, Ar. çev. Huneyn b. İshâk, İstanbul: Topkapı Sarayı YEK, III. Ahmed, nr. 2079.
- Gazzî, Necmeddin Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşire*, 3 Cilt, nşr. Halil el-Mansûr, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Hacı Paşa, *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1404.
- Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ, *Kitâbü Sûreti'l-Arz mine'l-Müdün ve'l-Cibâl ve'l-Bihâr ve'l-Cezâir ve'l-Enhâr*, Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg, Ms.4.247.
- Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ, *Kitâbü Sûreti'l-Arz mine'l-Müdün ve'l-Cibâl ve'l-Bihâr ve'l-Cezâir ve'l-Enhâr*, nşr. Hans von Mžik, Bağdat: Matbaatü'r-Râbita, 1962 (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1926'dan tıpkıbasım).
- Hasan bar Behlûl, *Lexicon syriacum [Leksikôn Suryâyâ]: Voces syriacas græcasque cum glossis syriacis et arabicis complectens*, nşr. Rubens Duval, 3 cilt, Paris: E Reipublicæ typographæo, 1901.
- Hautala, Svetlana, "As a Matter of Fact, This is Not Difficult to Understand!': The Addresses to the Reader in Greek and Latin Pharmacological Poetry", *'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts*, Leiden & Boston: Brill, 2014, s. 183-200.
- Hautala, Svetlana, "Transmitting (and Hiding) Knowledge in Ancient Greek Pharmaceutical Poetry", *Proceedings of the 11th Conference of the International Society for the Study of European Ideas (ISSEI)*, s. 1-12. <https://blogs.helsinki.fi/issei2008>.

- Herevî, Muhammed b. Yusuf, *Bahru'l-Cevâhir: Mu'cemü't-Tıbbi't-Tabîi*, Kum: İntişârât-ı Celâleddin, 1387hş.
- Herevî, Muhammed b. Yusuf, *Kitâbü Ayni'l-Hayât*, nşr. Seyyid Zillürrahmân, Tahran: Müessesesi-i Mütalâat-i Târîh-i Pezüşkî, 1386hş.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.
- İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etîbbâ'*, nşr. Emilie Savage-Smith v.dğr., *A Literary History of Medicine*, c. 2-1 ve 2-2: Arabic Edition içinde, Leiden & Boston: Brill, 2020.
- İbn Ebî'l-Beyân, Sedîdüddin, *Düstûrü'l-Edviyeti'l-Mürekkebe*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Bağdatlı Vehbi, nr. 1464.
- İbn Sînâ, Ebû Ali, *el-Kânûn fi't-Tıbb*, 4 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1426/2005.
- İbn Sînâ, Ebû Ali, *el-Kânûn fi't-Tıbb*, Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3638.
- İshâk b. Huneyn, *Târîhu'l-Etîbbâ' ve'l-Felâsife*, nşr. Fuâd Seyyid, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, s. 139-169.
- İsrâîlî, Kûhîn el-Attâr, *Minhâcü'd-Dükkân ve Düstûrü'l-A'yân*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3758.
- İsrâîlî, Kûhîn el-Attâr, *Minhâcü'd-Dükkân ve Düstûrü'l-A'yân*, nşr. Halil Hasan İbrahim el-Hamevî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Kahl, Oliver, *Sâbûr ibn Sahl's Dispensatory in the Recension of the 'Aḡudî Hospital*, Leiden & Boston: Brill, 2009.
- Kavak, Mehmet, *Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta - Caraka - Vāgbhaṭa Dönemi)*, Doktora Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kitâbü İhtilâfi Esmâi'l-Edviye ve Ta'rîfihâ*, İstanbul: Hacı Selim Ağa YEK, nr. 883/5, vr. 556b-563a.
- Konevî, Sadreddin, *Fihristü'l-Kütüb*, Tahran: Kitâbhâne ve Mûze-i Millî-i Melik, nr. 4263/5, vr. 174a-175b.
- Lâhicî, Kutbüddin Muhammed, *Mahbûbü'l-Kulûb*, 2 Cilt, nşr. İbrahim ed-Dîbâcî, Tahran: Defter-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, Âyine-i Mîrâs, 1382hş./2003.
- Levey, Martin, *Early Arabic Pharmacology: An Introduction Based on Ancient and Medieval Sources*, Leiden: E. J. Brill, 1973.
- Liddell, Henry G. & Scott, Robert, *A Greek-English Lexicon: A New Edition*, 2 Cilt, Oxford, Clarendon Press, [1940].
- Lloyd-Jones, Hugh & Parsons, Peter J. (ed.), *Supplementum Hellenisticum*, Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1983.
- Manniche, Lise, *Sacred Luxuries: Fragrance, Aromatherapy, and Cosmetics in Ancient Egypt*, New York: Cornell University Press, 1999.
- Mecûsî, Ali b. Abbâs, *Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbiye*, 2 Cilt, Kum: Müessesesi-i İhyâ-i Tıbb-i Tabîi, 1387hş.
- Mesîhî, Ebû Sehl, *Kitâbü'l-Mie*, Tahran: Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 6335/1, vr. 1a-253a.
- Mevsilî, Dâvûd b. Nâsîrüddin, *Ravzatü'l-Elibbâ' fî Târîhi'l-Etîbbâ'*, Berlin: Staatsbibliothek, nr. 1068.
- Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, nşr. ve çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Nidâî, Şaban, *Menâfiu'n-Nâs*, Ankara: Milli Kütüphane, A 8031/3, vr. 29b-120b.

- Overduin, Floris, "A Riddling Recipe? Philo of Tarsus' *Against Colic (SH 690)*", *Mnemosyne*, 71 (2018), s. 593-615.
- Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Mücerrebname*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Hamidiye, nr. 1034/2, vr. 38a-40b.
- Sâbûr b. Sehl, *el-Akrâbâzî'nü's-Sağîr*, nşr. Oliver Kahl, *Dispensatorium parvum (al-Aqrâbâdhîn al-şaghîr)* içinde, Leiden & New York: E.J. Brill, 1994, s. 41-211.
- Sührâb, İbn Serâbiyûn, *Acâibü'l-Ekâlîmi's-Seb'a ilâ Nihâyeti'l-Îmâra*, Londra: British Library, Add MS 23379.
- Sührâb, İbn Serâbiyûn, *Acâibü'l-Ekâlîmi's-Seb'a ilâ Nihâyeti'l-Îmâra*, nşr. Hans von Mzik, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1929.
- Syrian Anatomy, Pathology and Therapeutics, or The Book of Medicines*, 2 cilt (1: İnceleme, Süryanice Metin; 2: İngilizce Çeviri, Dizin), nşr. ve İng. çev. Ernest Alfred Wallis Budge, Londra: Oxford University Press, 1913.
- Şîrâzî, İmâdeddin Mahmûd b. Mes'ûd, *Risâle-i Afyûniyye*, Tahran: Müessesesi-i Mütâlaât-ı Târîh-i Pejûşkî, 1384hş.
- Şîrâzî, Kutbüddin, *Fî Beyâni'l-Hâce ile't-Tıbb ve'l-Etibbâ' ve Vasâyâhum*, nşr. Muhammed Fuâd ez-Zâkirî, el-Ayn [BAE]: Merkezü Zâyid li't-Türâs ve't-Târîh, 2001.
- Şîrâzî, Mahmûd b. İlyâs, *el-Hâvî fî İlmi't-Tedâvî*, Londra: British Library, Or 13383.
- Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd, *Şifa Bahçesi: Ravdatü'l-İtr*, nşr. ve çev. Muammer Sarıkaya & Celal Turgut Koç, 2 Cilt, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, [2022].
- Taberî, Ali b. Rabben, *Firdevsü'l-Hikme fi't-Tıbb*, nşr. Muhammed Zübeyr es-Siddîkî, Berlin: Matbaatü Âftâb, 1928.
- Temîmî, Muhammed b. Ahmed, *Mâddetü'l-Bekâ' fî Islâhi Fesâdi'l-Hevâ' ve't-Taharrüz min Zarari'l-Evbâ'*, nşr. Yahya Şa'âr, Kahire: Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1420/1999.
- The Syriac New Testament*, İng. çev. James Murdock, New York, Gorgias Press, 2001.
- Ukaylî, Muhammed Hüseyin eş-Şîrâzî, *Hülâsatü'l-Hikme*, 3 Cilt, Kum: Neşriyyât-ı İsmâiliyyân, 1385 hş.
- Ukaylî, Muhammed Hüseyin eş-Şîrâzî, *Mecma'u'l-Cevâmi' ve Zehâiru't-Terâkîb: Karâbâdîn-i Kebîr*, Tahran: b.y., 1277/1860.
- Ullmann, Manfred, *Die Medizin im Islam*, Leiden & Köln: E. J. Brill, 1970.
- Yuhannâ b. Serâfiyûn, *el-Künnâşü'l-Kebîr*, İstanbul: Süleymaniye YEK, Ayasofya, nr. 3716.
- Zehebî, Şemseddin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., 25 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Şemseddin, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zencânî, Bedreddin Sivâr b. Bahtiyâr, *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l-Mürekkebe*, Tahran: Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 16250.
- Zencânî, Bedreddin Sivâr b. Bahtiyâr, *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l-Mürekkebe*, Tahran: Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 1108.
- Zencânî, Bedreddin Sivâr b. Bahtiyâr, *Cevâmiu'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l-Mürekkebe*, Los Angeles: University of California, Caro Minasian, nr. 100.

STRUCTURED ABSTRACT

This study presents the critical edition, Turkish translation, and the medicinal formula found in the work titled al-Barsha‘thā, a theriac by the prominent physician and philosopher Abū l-Barakāt al-Baghdādī (d. 547/1152). The name Barsha‘thā, derived from the Syriac adverb “bar sha‘thah,” meaning “immediately” or “instantly,” reflects the drug’s purported rapid effect and also provides important clues about the work’s origins. The term “bar sha‘thah” is used repeatedly in the Syriac Peshitta Bible to emphasize Jesus’ miraculous healing power and was eventually adopted as a medical term among Christian Syriac physicians.

A clear example of this is found in an Arabic drug compendium compiled in the mid-5th/11th century based on the Aqrābādhīn of Sābūr ibn Sahl for use in the ‘Aḍuḍī Hospital. In this compendium, the remedy originally called Philōneion by Philo of Tarsus (1st century CE), known as Falūnyā/Aflūnyā in Islamic medical sources from the 3rd/9th century onwards, is presented under the heading Tiryāq al-barsha‘thah. In a marginal note of a copy of Ibn Jazla al-Baghdādī’s (d. 493/1100) Minhāj al-bayān, Aflūnyā is glossed with “hū bar sha‘thā,” meaning “it is, bar sha‘thā.”

Abū l-Barakāt educated at this hospital, where his teacher Sa‘īd ibn Hibat Allāh al-Baghdādī (d. 495/1101) served as the chief physician. Therefore, it is almost certain that Abū l-Barakāt was aware of the connection between Falūnyā and al-Barsha‘thā and the use of the phrase “bar sha‘thah” as a medical term. It is likely that he was unaware of the term’s Christian connotations. Regardless of the truth, he was clearly captivated by the appeal of the title “the instant healer.”

Al-Barsha‘thā is an original adaptation of the theriac Philōneion developed by the Greek physician Philo of Tarsus. However, Abū l-Barakāt specifically states that in creating his theriac, he did not merely rely on the legacy of ancient scholars but produced an original work by combining thought, deduction, and experience. In his own words, he examined the ancient formula, meticulously reflected upon it, and enhanced it by making additions. This demonstrates his rigorous scientific methodology. It also indicates that he did not see al-Barsha‘thā as a simple continuation of Philōneion, and that he possessed a methodical understanding of medicine that valued experience, as seen in the works of Galen and followed by Ibn Sīnā and his teacher Ibn Hibat Allāh.

The primary source from which Abū l-Barakāt acquired detailed information about this medicine was the Arabic translation of Galen’s Peri Syntheseōs Pharmakōn tōn kata Topous (Comp. Med. Sec. Loc.) under the title Tarkīb al-adwiya. With the cryptic language adopted in al-Barsha‘thā, Abū l-Barakāt transported to 6th/12th century Baghdad a rarely used style of writing in medical literature, the first examples of which are seen in the works of Nicander of Colophon (2nd century BCE). His adopted style was, in his view, a continuation of a deep-rooted tradition, a practice he wielded as a means of intellectual elitism. This is the reason for the existence of the cryptic language that deliberately makes it difficult to understand al-Barsha‘thā and his other theriac Amīn al-arwāh. This is because symbols and metaphors create a testing mechanism that distances scientific knowledge from ordinary people, increasing the value of knowledge by requiring effort from the person who wants to access it. Unlike Philo, Abū l-Barakāt preferred prose and, understandably, used cultural and religious motifs that would find resonance in the Islamic world, rather than Greek mythology. The cryptic language in the first chapter describes the ingredients of the theriac as follows:

“Perhaps you have heard that in the land of India there are two small brothers, similar in form and equal in size. One is the ‘Ethiopian Elder,’ and the other is the ‘Anatolian Youth.’ From the ‘Anatolian Youth’ of these brothers, take a known quantity and a specified weight; from the seeds of the white variety of the herb called ‘Deceiver of Men,’ an amount equal to the first; from the ‘tears flowing from the heads of the Sudanese,’ take an amount equal to the first drug, after subtracting from it a quantity that, when doubled, equals the first amount; from the ‘Hair of the Slavs,’ even though it does not grow in their lands, an amount whose ratio to the second quantity is the same as the ratio of the second to the first; from the drug stored in the bellies of sheep, called the ‘Protector of Infants,’ although it is not such a thing; from the ‘Mountain Root,’ which is hot in nature and whose effect on the human tongue is opposite to its effect on other organs; from the ‘Indian Root,’ falsely

claimed to be fragrant; from each of these, take an amount that, when multiplied by two twice, and then multiplied by five, equals the initially assumed quantity; and of the thing that is neither mineral nor animal nor plant, but which is jointly produced by animals and plants, take an amount equal to the inner height of the city of Gog. The ingredients of the drugs are ground, passed through fine pores; then, thoroughly mixed with a single drug that has been purified with one of the active elements that has a distinctive power. The mixture is placed in a smooth container, the mouth of which is tightly sealed and put away."

The deciphering of the symbolic expressions here is as follows: "The Anatolian" is white pepper; "The Deceiver" is white henbane seed; the quantity of both is 20. "The Tears" is opium, with a quantity of 10. "The Hair" is saffron, with a quantity of 5. "The Protector," also described as "that which is stored in the bellies of sheep," is spurge; "The Mountain Root" is pyrethrum; "The Indian Root" is spikenard; the quantity of all three is 1. "The Common Product" is honey, with a quantity of 150.

Consisting of an introduction and six chapters, al-Barsha'thā overlaps with Philōneion content-wise only in the first chapter, where the cryptic language is used. The remaining chapters, especially the last one, which details the use of the drug for forty different diseases, are entirely original contributions by him. These chapters clearly demonstrate his profound medical knowledge, observational skills, and experience-based scientific approach. Therefore, al-Barsha'thā is not a simple adaptation of Philōneion. The formula has been partially, and the text has been almost completely, developed.

Twelve extant manuscripts of the work have been thoroughly examined, and the six most reliable ones have been selected for critical edition. However, the fact that none of these manuscripts contain the complete text and that they present various problems has complicated the critical edition process. The critical edition was carried out using the recension method, based on the Manisa and Malik manuscripts, which contain the most reliable content.

Abū l-Barakāt's use of a cryptic language to conceal the drug's formula in al-Barsha'thā is the work's most striking and also most controversial aspect. This choice eventually led to the emergence of incorrect formulas under the name of al-Barsha'thā in various medical texts. Even more interesting is that the marginal notes intended to explain the cryptic terms often contain erroneous and contradictory information. Ironically, the cryptic language adopted by Abū l-Barakāt, intended to protect scientific knowledge and transmit it only to qualified individuals, produced the opposite result. In a time when the formula of Falūnyā was openly available in Tarkīb al-adwiya and al-Qānūn fī l-ṭibb, re-obscuring the previously deciphered content with symbols and adding to it a largely comprehensible text on how it should be used, lends itself to being interpreted as a personal show of intellectual prowess by Abū l-Barakāt.

The original formula of al-Barsha'thā has been determined as follows: White pepper (20 mithqāls, 89.2 g), white henbane seeds (20 mithqāls, 89.2 g), opium (10 mithqāls, 44.6 g), saffron (5 mithqāls, 22.3 g), euphorbium resin (1 mithqāl, 4.46 g), pyrethrum root (1 mithqāl, 4.46 g), spikenard root (1 mithqāl, 4.46 g), and defoamed honey (150 mithqāls, 669 g). These ingredients are processed, ground into powder in a mortar, sieved, and mixed with defoamed honey until they reach a paste-like consistency. The mixture is placed in a smooth, glass-like container, tightly sealed, and left to steep for six months before use.

The study concludes that Peri Hylēs Iatrikēs (Materia Medica/Kitāb al-Ḥashāish) predates Philōneion, based on the deduction that the phrase "stored in the bellies of sheep" –used by both Philo and subsequently Abū l-Barakāt when referring to the euphorbium plant– derives from descriptions found in Dioscorides' work. This finding sheds new light on the chronology and influence of these foundational texts in the history of pharmacology.

B. TAHKİKİ METİN

البرشعنا

لأبي البركات البغدادي⁸⁶بسم الله الرحمن الرحيم⁸⁷[المقدمة]⁸⁸[1] قال أوحّد الزمان أبو البركات البغدادي: ⁸⁹

[2] أسرار العلوم وذخائر⁹⁰ العلماء ومقتنيات⁹¹ الحكماء والفهاء ودقائق الحكم آية أهل الفطنة والذكاء. أما فيما يستفيده الإنسان بالنظر والقياس والتجربة، فيكون له ولمن يخصّه به⁹² ويراه له أهلاً. وهذا الدواء، أعني البرشعنا،⁹³ من أسرار العلوم الطبيعيّة ودقائق الصنائع⁹⁴ الطبيّة المستخرجة بالنظر الحكيم والقياس النظري والتجربة القياسيّة المبنية على حقائق علميّة. استفدت من المنقول عن⁹⁵ القدماء منه أصلاً، وكشفت بالقياس والتجربة فيه⁹⁶ سرّاً⁹⁷ يشهد⁹⁸ لذلك الأصل ويشهد⁹⁹ له الأصل؛¹⁰⁰ فجعلته¹⁰¹ قاعدة وركناً، وبنيت عليه وشيّدته وبرزت واستثمرت وقست وفكرت وألّفت وركّبت¹⁰² دواء¹⁰³ ترياقيّاً لا نظير له في خواصّه ولا عدل له في منافعه. عرفته فضيلته بالنظر الحكيم وتحققها¹⁰⁴ بالقياس النظري¹⁰⁵ العلمي، وشهدت به التجربة والاختبار¹⁰⁶ وتأكّدت عند الامتحان والاعتبار.

86 ك: ترياقي برشعنا من صنعة الحكيم الأجلّ الأوحّد أبي البركات عليّ بن ملكا؛ ل: الكتاب المضمون من إشارات أبي البركات.

87 ل ك - بسم الله الرحمن الرحيم.

88 م ك ل - المقدمة.

89 ل ك - قال أوحّد الزمان أبو البركات البغدادي.

90 م: ذخائر.

91 ك: ومقتيات؛ ن: ومصتقات.

92 م - به.

93 م ك - أعني البرشعنا، صح هامش م.

94 ك: الصناعاتية.

95 ك: على.

96 ك: منه.

97 ك - سرّاً.

98 ك: شهد.

99 ك: وشهد.

100 ك: الأصل له.

101 ك: وجعلته.

102 ك: ركنت.

103 ك: دواء داء.

104 ك: وتحققها.

105 م - النظري.

106 ك: والاختبار.

[3] ولما¹⁰⁷ صحَّ لي¹⁰⁸ علمه بالنظر وصدق فيه¹⁰⁹ الخبر بالخبر،¹¹⁰ رتبته وكتبته ورسمته ووسمته وأودعته مقالتي هذه لتكون فضيلته¹¹¹ في الآفاق مشهورة وفي الأزمان¹¹² والدهور مذكورة، حرصاً مميّ على حصول المنفعة به ووجود المصلحة بسببه، إلّا أنّي¹¹³ رمزته وأغزته لا ضنّاً به ولا بخلا،¹¹⁴ بل صيانة له عن ذوي الجهالة؛ فمن استطاع إلى كشفه سبيلاً ووجد إلى استخراجهِ طريقاً ودليلاً وكان مع ذلك من العارفين المحقّقين فهو له¹¹⁵ من المستحقّين.

[4] وأوّل¹¹⁶ ما طلبتُ به¹¹⁷ عمومُ المنافع وكثرتها¹¹⁸ وتخصيص المضاّر وقلّتها، ليكون¹¹⁹ دواءً بارزاً¹²⁰ مناسباً لحياة بدن الإنسان موافقاً له مقاوماً لما ينافيه ويضادّه من الآلام والأسقام، لا بكيفية من كميّات بسائطه؛ بل بجملّة جوهره ومزاج خاصّ حصل¹²¹ له في تركيبه وتأليفه؛ فإنّ الأدوية المركّبة لا تخلو من مزاجين: أحدهما المزاج الأوّل الأصليّ الطبيعيّ الذي حصل لمفرداتها عن امتزاج¹²² عناصرها البسيطة؛¹²³ والثاني مزاج مكتسب، وهو الذي حدث¹²⁴ بعد هذا من اختلاط مفرداتها وبسائطها¹²⁵ وامتزاجها، فهي¹²⁶ بقواها وكميّاتها المختلفة والمتضادّة يفعل بعضها في بعض وينفعل بعضها عن بعض، بحيث¹²⁷ لا يبقى على هذا كميّته¹²⁸ الحارّة ولا على هذا كميّته¹²⁹ الباردة،¹³⁰ بل تنقصان حتى تتساويا¹³¹ عند الوسط، أو يكون¹³² الميل فيه إلى الأغلب. وإذا استقرّ في الممتزج منها كميّة واحدة متشابهة جلبتها¹³³ الصورة الترياقية أو الأيارجية¹³⁴ مثلاً، وصار للجملّة مزاج آخر يخصّها.¹³⁵

107 ك: وما.

108 م - لي.

109 ك ل: منه.

110 ك - بالخبر؛ م: الخبر.

111 م: فضيلة.

112 م: في الأزمان.

113 ك: أن.

114 ك ل: وبخلا.

115 ك - له.

116 ك: فأول.

117 ل: له.

118 ل: كثرتها.

119 م: وليكون: ك ل: وليكن.

120 ك: فادزهرها: ل: زهرها.

121 م - حصل.

122 ل: مزاج.

123 ل: الطبيعيّة.

124 م: يحدث.

125 ل: مزاج.

126 ل: وهو.

127 م: بل.

128 م ك: كميّة.

129 م: كميّة؛ ك - ولا على هذا كميّته الباردة.

130 ك - ولا على هذا كميّة الباردة.

131 ك ل: تتساويان.

132 م: فيكون؛ ل: ويكون.

133 م: خلقها.

134 ك ل: والأيارجية.

135 م + وقد ذكرنا من قبل نعت أدويته ومنافعه فلا نعيده، والحمد لواهب الحياة.

[فصل في نعت أدوية البرشعنا مرموزا]¹³⁶

[5] عسى¹³⁷ قد بلغكم أنّ بأرض الهند أخوين صغيرين متشابهين في الشكل، متساويين في المقدار: أحدهما شيخ حبشي، والآخر شاب رومي. تأخذ من¹³⁸ «الرومي» منها مقدارا معلوما ووزنا محدودا؛¹³⁹ ومن بزر¹⁴⁰ النوع الأبيض من الحشيشة التي يقال لها «خداعة¹⁴¹ الرجال» مقدارا مساويا¹⁴² للأول؛¹⁴³ ومن «الدموع الجارية من أعين¹⁴⁴ رؤوس السودان» مثل وزن الدواء الأول بعد أن تُسقط منه مقدارا إذا أضيف إليه مثله كان مساويا¹⁴⁵ لجملته؛¹⁴⁶ ومن «شعور الصقالبة» وإن كانت لا تنبت في نواحي بلادهم مقدارا تكون نسبته إلى المقدار الثاني كنسبة الثاني إلى الأول؛ ومن الدواء الذي يُستودع كروش¹⁴⁷ الغنم ويقال له «حافظ الأطفال» وليس كذلك؛ ومن «العرق¹⁴⁸ الجبلي» الذي كفيته حارة، وفعله¹⁴⁹ في لسان الإنسان مضاداً لفعله في غيره من أعضائه؛ ومن «الأصل الهندي» المكذوب عليه الطيب الرائحة، من كل واحد من هذه مقدارا إذا أُضعف¹⁵⁰ مرتين وُضرب في خمسة كان مساويا بالجملة¹⁵¹ المقدار الأول المفروض؛ ومن الشيء الذي ليس بجماذ ولا حيوان ولا نبات، ويشترك الحيوان والنبات¹⁵² في إيجاده مثل طول مدينة يأجوج الداخلة. تُصغّر أجزاء الأدوية، وتُمرّ على مسامّ ضيقة، ثم يُجاد خلطها بعد إصلاح الدواء الواحد بأحد¹⁵³ العناصر الفاعلة مع القوة المميّزة، ثم تُستودع الجملة طرفا أملس الباطن، ويُستوثق من رأسه ويرفع.¹⁵⁴

[فصل في استعمال البرشعنا]

[6] الشربة بالإضافة إلى المتوسط بين هذه الأشياء من خمسة قراريط إلى سبعة. وأمّا إن احتيج معه إلى التبريد والتسكين والتطفئة فمعدّل بمثل قرص الكافور، ويُتبع باللُعابات ومياه البزور البيض. وربّما احتيج إلى استعمال الحوامض المبرّدة

¹³⁶ م: بسم الله الرحمن الرحيم، صفة برشعنا المنسوب إلى أوحد الزمان أبي البركات. ك: نعت أدوية المسقى باين ساعته. ص: برشعنا المجرى لأبي البركات البغدادي.

¹³⁷ م + أن يكون.

¹³⁸ ك - من.

¹³⁹ ك ص: منها وزنا ومقدارا معلوما.

¹⁴⁰ م ك: البزر.

¹⁴¹ ك: جذاعة.

¹⁴² ك: متساويا.

¹⁴³ م: للأبيض.

¹⁴⁴ م - أعين.

¹⁴⁵ ك: متساويا.

¹⁴⁶ ص: بالجملة.

¹⁴⁷ ك: في كروش.

¹⁴⁸ ك: العروق.

¹⁴⁹ م: في فعله.

¹⁵⁰ ص: صُغف.

¹⁵¹ ص: جملة.

¹⁵² م: ويشترك النبات والجماذ.

¹⁵³ ص: بإحدى.

¹⁵⁴ ك - في فعله في لسان الإنسان (...). ويستوثق من رأسه ويرفع.

وفقا لنتائج البحث، مفردات التزيق وكلياتها وطريقة تحضيره كالتالي: "الشباب الرومي" هو الفلفل الأبيض، ويُستخدم منه عشرون مثقالا. "خداعة الرجال" هي بزر البينج الأبيض، ويُستخدم منه عشرون مثقالا. "الدموع الجارية" هي الأفيون، ويُستخدم منه عشرة مثقالات. "شعور الصقالبة" هي الزعفران، ويُستخدم منه خمسة مثقالات. "حافظ الأطفال" هو الفربيون، ويُستخدم منه مثقال واحد. "العرق الجبلي" هو العاقر قرحا، ويُستخدم منه مثقال واحد. "الأصل الهندي" هو السنبل الهندي، ويُستخدم منه مثقال واحد. "مشارك الإيجاد" هو العسل، ويُستخدم منه 150 مثقالا. تُسحق المفردات السبعة الأولى في الهاون، ثم تُنخل للحصول على مسحوق ناعم، ويُخلط مع العسل الذي أُزيلت رغوته بالتسخين. تُخزّن هذه العجينة في وعاء زجاجي محكم الإغلاق لمدة ستة أشهر، وبعد ذلك تكون جاهزة للاستخدام.

المسكينة التابعة للمرة. وإن كانت الحاجة إلى الترطيب فباء الشعير واللبن الحليب. وتما يُمدح فعله ويُحمد تأثيره أن يُضاف إليه ما يُعينه على تقوية القلب والروح ويُصلح مع ذلك كَيْفِيَّتَهُ وَيُعَدِّله، مثل معجون اللؤلؤ ومعجون العود والصندل أو بعض المفترحات الحارّة أو الباردة أو دواء المسك الحلو أو المرّ.

[7] وأجود ما استعمله مَنْ كان مزاجه وبلده وسنّه ووقته الخاصّ بارداً، وهو مع ذلك يعتاد بشره. والكميّة المستعملة من هذا الدواء تختلف اختلافاً كثيراً بالزيادة والنقصان، بحسب بدن الإنسان المستعمل له في القوّة والضعف والتسّمّن والهزال والحرارة والبرودة، وبحسب السنّ، وبحسب مقدار المرض وعظمه وكثرة الحاجة وقتها؛ إذ الأوقات التي يجب أن يُستعمل فيها فوقتان: ضروريّ واختياريّ. أمّا الضروريّ، فالوقت الذي الحاجة إليه تدعو فقط. وأمّا الاختياريّ، بأجود أوقاته عند النوم؛ فإنّ السكون بعده تما يُعينه على التسكين، فأوفق استعماله الوقت البارد والفصل البارد، بأنّه أجود الأوقات لاستعمال هذا الدواء.

[8] ويشبهه أن يكون سنّ الطفوليّة نحواً من ثلاثة أشهر إلى ستّة أشهر، وسنّ صباه إلى تمام السنة، وحدائته إلى نحو من سنة ونصف، وشبابه إلى كمال الستين، وبهزلية إلى تمام ثلاث سنين، وشيخوخته وهرمه إلى نحو من خمسة سنين إلى ستّة، ثمّ تنسلخ صورته النوعيّة وتقلّ أفاعيله الذاتية. وهذا التقدير والتحديد قد يتقدّم أيضاً، وقد يتأخّر بحسب ما يطراً عليه من الأسباب الخارجة الحافظة أو المغيرة؛ فالهواء الحارّ اليابس سريعاً ما يُجفّف رطوبته ويذهب قوّته، كما أنّ الهواء البارد يحفظه ويمنعه من التحلّل، وربّما كانت الرطوبة والنداوة مما تُكرّجه وتُعقّنه.

[9] وأجود استعماله ابتلاءً؛ فإن احتيج معه إلى زيادة في التسخين فيتبع بماء العسل، والجَلّاب أعدل منه. وإن احتيج معه إلى التلطيف والتفتيح وتحليل الرياح، فبطيخ الأصول أو البزور، وربّما خلط معه شيء من الفلافيّ والبلاذريّ إذا عولج به مثل الصرع والفالج واللقوة وجميع أمراض العصب الباردة.

[فصل في منافع البرشعنا على الإجمال]¹⁵⁵

[10] أمّا¹⁵⁶ منافعه، فمنها ما يظهر في وقته وساعته، وهو كثير وعلى الأكثر، وفي يومه وشهره وسنّته في قليل من الأحوال. ويفعل في الأدوية¹⁵⁷ التي يقاومها¹⁵⁸ فيقهرها¹⁵⁹ ويمنع من¹⁶⁰ زيادتها ويحلّ عقبتها ويُبطل عاداتها.

[11] وأظهر¹⁶¹ آثاره في الآلام المبرحة حيث ينصر القوّة القلبيّة عليها، فيدفع أذيتها ويؤمن غائلتها¹⁶² ويجوّف مضرّتها، كما في أوجاع المعدة الكائنة عن¹⁶³ الرياح الحارّة والباردة المرارية والسوداوية المرآقيّة والمعويّة والقولنجيّة والكبدية والريحيّة¹⁶⁴ واللدغية¹⁶⁵ والورميّة قبل أن تجمع، والتي جمعت فلا تزيد، والتي زادت فتتحلّل أو تتفتّح، وفي الكلويّة الورميّة والريحيّة والحصويّة، وفي

¹⁵⁵ م: فصل؛ ك ل - فصل في منافع البرشعنا على الإجمال.

¹⁵⁶ ل: فأما.

¹⁵⁷ ل: بين الأدوية.

¹⁵⁸ م: يقاربها.

¹⁵⁹ ل: ويقهرها.

¹⁶⁰ ل - من.

¹⁶¹ م: فأظهر.

¹⁶² ل: من.

¹⁶³ ل: شرّها.

¹⁶⁴ م: والريحيّة.

¹⁶⁵ ل: والدميّة.

الطحالية¹⁶⁶ الريحية والورمية، وفي الصدرية¹⁶⁷ المشتعلة الناخسة¹⁶⁸ حتى لا تجمع، والتي جمعت حتى تتحلل أو تنفجر، والمنفجرة¹⁶⁹ حتى لا تنصّر،¹⁷⁰ والمنتصرة¹⁷¹ حتى يقوى عليها فيلحمها، وقد يوقنها ويقلل أذيتها، والصداع المبرح المتولد عن¹⁷² الرياح والأخلاق، ورمد العين المتولد عن مثل ذلك أيضا، ووجع الأذن¹⁷³ والصباح¹⁷⁴ ووجع الأسنان.

[12] وهو يقوي القلب، وينفع من ضعفه¹⁷⁵ وخفقانه¹⁷⁶ ومن التوحش السوداوي والهدياني¹⁷⁷ والوسواس¹⁷⁸ والماليخوليا والقطرب والاستشعار¹⁷⁹ وفرع الموت¹⁸⁰ والسهر¹⁸¹ المفرط. والذي قد بلغ منه إلى الحد الذي لا تنفع فيه المرطبات ولا تصلحه المبرّدات،¹⁸² كلّ ذلك يصلحه ويبرئ منه بإذن الله تعالى.¹⁸³ ومع هذا فهو نافع للمحرور والمبرود واليابس والمرطوب¹⁸⁴ بتقوية القلب¹⁸⁵ والروح الذي لا يستغني الإنسان عن قوتها، لا¹⁸⁶ في حال صحته وعافيته، ولا¹⁸⁷ في حال¹⁸⁸ مرضه وسقمه، ولا في صباه وحدائته، ولا مع¹⁹⁰ شيخوخته وهرمه، ولا مع برد مزاجه وحرارته. ولا ضير أن¹⁹¹ يُستعمل في الحميات الحادة¹⁹² لما يقترن بها من ضعف القلب، ولما يعرض معها من صداع أو ألم¹⁹³ مبرح، وفي الفالج والصرع، لا لأنه يشفي منها ويبرئها؛ بل لأنه من أدويتها النافعة بتقويته¹⁹⁴ القلب وإيمائه¹⁹⁵ الروح الحيواني وإنعاشه القوة¹⁹⁶ الطبيعية وإثارته¹⁹⁷ الحرارة¹⁹⁸ الغريزية. وأما أوجاع

166 ل: الطحال.

167 ل: الصدر.

168 ل: الناخية.

169 ل – والمنفجرة.

170 م: تنصّر.

171 ل: والمنصر.

172 ل: شرّها.

173 ل: الأذان.

174 ك – أما منافعه فمنها (...) ووجع الأذن والصباح.

175 م – ضعفه.

176 م: خفقانه.

177 ل: والهديان.

178 ك: والوسواسي.

179 ك: والاستسقاء.

180 م – وفرع الموت.

181 ك: والسرور.

182 م ل – والذي قد بلغ منه إلى الحد الذي لا تنفع فيه المرطبات ولا تصلحه المبرّدات.

183 م – بإذن الله تعالى.

184 ل: والرطب.

185 ك: بتقويته للقلب.

186 ك – لا؛ ل: إلا.

187 ل: لا.

188 م – في حال.

189 م – لا في.

190 م – لا مع.

191 ك: ممن.

192 م ك: الحارّة.

193 ل: ولما يعرض منها ويبرئها بل من صداع وألم.

194 م ل: بتقوية.

195 م ك ل: وإيماء.

196 م ك ل: للقوة.

197 ك: وإثارته.

198 ل: للحرارة.

المفاصل والنقرس، فالتجربة تقضي فيها¹⁹⁹ بالعجب. ومن خواصه أنه ينفع لمن يعجله²⁰⁰ الإنزال عن تمام الفعل.²⁰¹ وشارب الخمر معه في أمن من مضراته وبوائقه التي تحدث في²⁰² الخمار وما²⁰³ يعقبه من المضار. وبالجملة، فمنافعه مع الاستقصاء كثيرة لا تُحصى.²⁰⁴

[فصل في مزاج البرشعنا وبيانه بالشكل]²⁰⁵

[13] وقد أثبتنا شكل الدواء ومنافع مفرداته بعضها مع بعض. الأول مثل العدد الذي إذا أضيف إليه مثل نصفه، ثم أضيف إلى المجموع مثل نصفه وُجد في الجميع خمس تسعات. والثاني مثل العدد الذي إذا فُعل به ذلك كان في النصف الثاني منه كسرا، وإذا جُبر كان في المجموع تسعتان تامتان. والثالث عدد إذا فُعل به مثل ذلك كان في النصف الأول منه كسرا، وإذا جُبر وُجد في المجموع تسعة واحدة. الرابع عدد إذا فُعل به مثل ذلك كان في النصف الأول منه كسرا، ولم يوجد منه تسعة تامة. وهذا شكل ذلك، والله الموفق والمعين والهادي إلى الحقيقة:

199 ك: فيها.

200 ل: يعاجله.

201 ك ل: الفعال.

202 م: مع.

203 ك: تما.

204 ك - وبالجملة، فمنافعه مع الاستقصاء كثيرة لا تُحصى. ناسخ ك + ولأنه لا يتغير في المزاج البارد والحار. وقد عرفت أن فلانا استعمله الثوب الكبيرة، وكان إذا تركه يجد ما يجد من الأذى القلبي والفكري، وإذا استمر على استعماله لم يشعر بذلك ولم يستضر به في مدة عمره الذي طال، ولم يقدر على منعه بغيره من الأدوية والأغذية والتدابير الصالحة. وعليك مع ذلك أن تسخنه وتبرده وترطبه وتحفقه بما يُمرخ به من الأدوية الأربعة التي أوقفناك عليها من قليل وكثير، أو بما يُفترق به من جنس التدبير لكل صحيح ومريض.

ل + وقد أنهيناه، تم. ل (بعد تمام النص) + يؤخذ لفلل أبيض عشرون مثقالا، وبزر بنج عشرون مثقالا، أفيون مصري عشرة مثاقيل، زعفران خمسة مثاقيل، فريون مثقال، سنبل طيب هندي مثقال، عاقر قرحا مثقال. يُدق ويُنخل ويُعجن بعسل منزوع الرغوة، ويُرفع في إناء صيني أو زجاج، ويُستعمل بعد ستة أشهر. فإنه بعيد عجائب الآثار، وكلّ هذا بعد التحقيق والبحث التام.

205 م - فصل في مزاج الترياق وبيانه بالشكل.

		يزيدهما حرًا وتسخينا ويفيدهما تلطيفا وتحصيلا العرق	
محلل منضج منوم الشعر		بارد فيما بين آخر الثانية وأول الثالثة الصداع وينوم ويُسبت شربا وشمًا وطلاء واحتمالا يسكن	
جملة الدواء سبع	مسكن الآلام المبرحة ومزاجه يعتدل بين الحرارة والبرودة يقوي القوة ويعين الطبيعة على الفعل		هذا بارد في الثالثة يبرد الأعضاء ويخترها ويصل حثتها وينتج المواد ويردعها ويمنع تحللها
	حار في أول الدرجة الثالثة، يلطف الأخلاط ويقطع البلغم ويُنضج المواد الباردة ويفتح السدد		يعتل كيتيانيا الباردة وربما أوصل قوتها لحرارته ولطافته
الأخ	حار في الدرجة الأولى، ينفع من أوجاع الظهر والمفاصل والتقرس وأمراض العصب البارد	الخداع	
		الأصل يميل به إلى الاعتدال ويفيده تقوية وتقوية الأعضاء وتخفيفا لرطوباتها	

فصل في كيفية تعرّف المزاج الثاني المكتسب لهذا الدواء

[14] أمّا المزاج الثاني الحاصل للأدوية المركّبة بعد التأليف، فإنّه يتعرّف في المزاج الأول الذي لبسائه على الطريق الذي أوضحته الآن: إذا كانت الكيفيتان المتضادّتان في الدواء المفرد متساويتين كان ذلك الدواء مفروضا في درجة الاعتدال. وإن كان منحرفا مائلا إلى إحدى الكيفيتين، وكانت نسبة الكيفيّة الواحدة إلى الأخرى كنسبة الواحد إلى الإثنين، وهو النصف، فهو مفروض في الدرجة الأولى. وإن كانت كنسبة الواحد إلى الثانية، وهو الثمن، فهو مفروض في الثالثة. وإن كانت كنسبة الواحد إلى الستة عشر، وهو نصف الثمن، فهو مفروض في الرابعة.²⁰⁶ وهذا شكل الدواء ومعرفة ما فيه من الأجزاء الحارة والباردة في كلّ واحد من بسائطه:

²⁰⁶ يوجد عدم التناسب في التقطتين بين هذه الفقرة والجدول أدناه. أولا، لا علاقة لعناوين "أوزانها" و"الأجزاء الرطبة" و"الأجزاء الحارة" في الجدول بالنص. ثانيا، على الرغم من الإشارة إلى الدرجة الثانية في ثلاثة أقسام في الجدول، هذه الدرجة لا ترد في النص. وهذا يبدو غير متسق بينما ورد جميع الدرجات الأخرى. بغض النظر عن سبب هذا النقص، فمن المنطقي أن تتبع الجملة التي تشرح الدرجة الأولى جملة مثل: "وإن كانت كنسبة الواحد إلى الأربعة، وهو الربع، فهو مفروض في الثانية".

الأدوية	الأخ	الختاع	الدمع	الشعر	الحافظ	العرق	الأصل	المشترك
طبائعها	حارّ 3	بارد 2	بارد 4	حارّ 2	حارّ 4	حارّ 3	حارّ 1	حارّ 2
أوزانها								
الأجزاء الحارة	160	20	10	20	16	8	1	الجملة 207236
الباردة	20	80	160	5	1	1	2	الجملة 208268
الرطوبة								
اليابسة ²⁰⁹								

[15] جملة²¹⁰ الأجزاء الباردة²¹¹ 268 جزءاً، وجميع الأجزاء الحارة²¹² 236 جزءاً، وهي قريب من المتكافئة؛ فنقول: جملة هذا الدواء قريب من الاعتدال مائلاً إلى البرد يسيراً، إلا أنّ الدواء الثامن الذي به²¹³ يأتلف²¹⁴ وبواسطته يلتئم، وهو حارّ في الدرجة الثانية، فكأنّما به يعتدل ذلك²¹⁵ الميل اليسير، فتحصل الجملة في حقيقة الوسط بين المتضادين. وإن كان كثيراً في كميته فإنّه ضعيف في كميته لكونه مألوفاً معهوداً، وهو حبيب إلى²¹⁶ الطبيعة ينفع منها²¹⁷ ولا يفعل فيها؛ فلا²¹⁸ يبلغ كثيره من الإسخان مرتبة القليل²¹⁹ من غيره من الأدوية الغريبة الغير المألوفة.²²⁰

[فصل في كميّة استعمال البرشعثا حسب الأمراض]²²¹

[16] وفي هذا الترياق أربعون منفعة:²²²

²⁰⁷ يبلغ مجموع الأجزاء الحارة في الجدول 235.

²⁰⁸ يبلغ مجموع الأجزاء الباردة في الجدول 269.

²⁰⁹ ك - وقد أثبتنا شكل الدواء ومنافع مفرداته (...). اليابسة.

²¹⁰ ك: ذكر كميّة الامتزاج: جملة.

²¹¹ م: 268؛ ك: مائتان وستون. كما أشرنا للمجموع الصحيح: 269.

²¹² م: 236؛ ك: مائتان وستة وثلاثون. كما أشرنا للمجموع الصحيح: 235.

²¹³ م - به.

²¹⁴ ك: يتكيف

²¹⁵ ك - ذلك.

²¹⁶ م - إلى.

²¹⁷ ك: منها.

²¹⁸ ك: ولا.

²¹⁹ ك: الكثير.

²²⁰ م + [ح]زره أبو يحيى زكريّا بن الشيخ السعيد بلال بن يوسف بن أميريّ المنتطبّ المراغيّ تذكرة لنفسه يوم الأربعاء آخر شهر الأصبّ رجب سنة سبعة عشر وستائة هجرية بمدينة بغداد، حماها الله من الحدّثان. قابلتُ وصحّحت، والحمد للمئة لمبدع الكلّ. ك + والله الحمد والمئة، والصلاة على رسوله محمد وآله أجمعين.

²²¹ ك: هذه رسالة في منافع الترياق المعروف برشعثا من إملاء الحكم الفاضل أوحد الزمان أبي البركات البغداديّ. عهد فيه أن يودع الفؤاد ولا ينقله إلا خلف عن سلف، وهو من أشرف الترياق وأجلّها، وأدويته في غاية الاختصار يوجد في كلّ مكان. ش: مناعه.

²²² ش س - وفي هذا الترياق أربعون منفعة؛ ش: ينفع أربعين مرضاً غير ما يتفرّع منه بحسب القوّة المنصرفة فيه مع معرفة الخالق عز وجل.

[17] الأول: في ذات الجنب، يُشرب منه²²³ مثقال في ثلاثة أيام، كلّ يوم دانتين مع خمسة عشر²²⁴ درهما²²⁵ ماء بزر الخياريين مع شراب الصندل.²²⁶

[18] الثاني: لإيلاوس، يُشرب منه مثقال في ثلاثة أيام على هذا المِغلى: يؤخذ²²⁷ تين أصفر أوقيتين، بسفايح وبنفسج من كلّ واحد خمسة دراهم،²²⁸ هليلج كابلي²²⁹ منزوع النوى²³⁰ ثلاثة دراهم،²³¹ لبّ القرطم أربعة دراهم، أفسنتين درهم،²³² يُجمع ويُرض²³³ ويُطبخ²³⁴ بثلاثة²³⁵ أرتال ماء حتى يعود إلى الثلث، وتُحلّ فيه أوقية²³⁶ فلوس الخيارشنبر ويُصفى ويُشرب منه فاترا.²³⁷

[19] الثالث: لوجع الحصىتين،²³⁸ عشرة قراريط كلّ يوم دانتين²³⁹ في نصف رطل مغلى،²⁴⁰ صفته: عتاب وإجاص وتين من كلّ واحد عشرة دراهم،²⁴² وُجّ وُربّ السوس²⁴³ ورازياخ²⁴⁴ من كلّ واحد²⁴⁵ درهم، يُطبخ برطل ماء ونصف²⁴⁶ حتى يعود إلى الثلث ويُشرب.²⁴⁷

[20] الرابع: لليرقان، كلّ يوم دانت²⁴⁸ مع عشرين درهما ماء الرازياخ الرطب²⁴⁹ بأوقية²⁵⁰ شراب الأصول.²⁵¹

²²³ س: 1: يُشرب منه لذات الجنب؛ ش: الأول: يُسقى منه لذات الجنب.

²²⁴ س - عشر.

²²⁵ ش - درهما؛ س: دراهم.

²²⁶ س: ماء بزر قثاء وخيار بشراب الصندل؛ ش: ماء بزر البقلة والخيار بشراب الصندل.

في كل النسخ: مثقال. لكنّ المجموع، يعني ستة دوانيق، يساوي درهما واحدا. والمثقال يعادل حوالي 8.5 دوانيق. وحدات الوزن المستخدمة في هذا الفصل ومقابلاتها الحديثة هي كالتالي: الحبة ~ 0.05 غرام. القيراط = 0.2232 غرام. الدانق = 0.52 غرام. الدرهم = 3.125 غرام. المثقال = 4.46 غرام. الأوقية = 33.85 غرام. الرطل = 406.25 غرام.

²²⁷ س: 2: يؤخذ منه مثقال لإيلاوس يُشرب ثلاثة أيام بمنقوع صفته؛ ش: الثاني: يؤخذ منه مثقال لإيلاوس بشراب ثلاثة أيام مع منقوع شعير.

²²⁸ ش + مع خمس.

²²⁹ ش: هليلجات سهلية.

²³⁰ ك س - منزوع النوى.

²³¹ ك - دراهم؛ ش - ثلاثة دراهم.

²³² ش - أربعة دراهم أفسنتين درهم.

²³³ ك - أفسنتين درهم يُجمع ويُرض؛ ش - ويُرض.

²³⁴ ك: يطبخ.

²³⁵ ش: في ثلاثة.

²³⁶ ش: أوقيتان.

²³⁷ س ش: فلوس منقى من حبه وقشره ويُشرب فاترا.

²³⁸ س: 3: ويُشرب منه لوجع الحصىتين؛ ش: الثالث: يُشرب لوجع الحصىتين.

²³⁹ س ش: قيراطان.

²⁴⁰ س: من هذه المطبوخ.

²⁴¹ ش - صفته.

²⁴² س ش: أوقيتان.

²⁴³ ك: ربّ سوس.

²⁴⁴ س: وبزر الحرّ أو غاريقون؛ ش: بزر الحنّس.

²⁴⁵ ك - واحد.

²⁴⁶ س ش: برطل ونصف ماء.

²⁴⁷ ش - ويُشرب.

²⁴⁸ س: 4: ويؤخذ منه لليرقان كلّ يوم قيراطين؛ ش: الرابع: يؤخذ منه قيراط كلّ يوم.

²⁴⁹ ش - الرطب.

²⁵⁰ ش: ومعه أوقية.

²⁵¹ ش + لليرقان. س + 5: ويتناول منه حتى الريق كلّ يوم حبة مع بزر بقلة الحمقاء وقثاء بشراب الصندل. ش + الحامس: يتناول حتى الريق معه حبة كافر بماء بزر البقلة وبزر القثاء بشراب الصندل.

[21] الخامس: في ذات الرئة، كلّ يوم دانق²⁵² في رطل ماء الشعير الذي²⁵³ قد طُبِخ فيه سرطان مدقوق بأوقية²⁵⁴ شراب الصندل.

[22] السادس: في عرق النساء، كلّ يوم²⁵⁶ خمسة قراريط بماء التمر الهنديّ محلولاً²⁵⁷ فيه معجون الورد.

[23] السابع: في السعال الرطب، كلّ يوم ثلاثة قراريط لمرطوب المزاج²⁵⁹ بربّ الأترج²⁶⁰ وللمشاخ بقليل عسل²⁶¹ وماء حارّ.

[24] الثامن: في السعال اليابس، دانق في ماء الخيار الطريّ ربع رطل، وخمسة دراهم²⁶² ماء ورق الخس الرطب²⁶³ مع ثلاثة دراهم نبات، أو ماء الشعير المطبوخ فيه الخشخاش والنيلوفر.²⁶⁴

[25] التاسع: في ضيق النفس، كلّ يوم دانق بشراب الزوفا،²⁶⁵ وللمشاخ²⁶⁶ بطبيخ²⁶⁷ الأصول مصقّى على شراب التين وتمر هنديّ.²⁶⁸

[26] العاشر: في الفواق دانق في بيض²⁶⁹ نيمبرشت مع دهن اللوز.

[27] الحادي عشر: وإن كان الفواق بعد استفراغ، كلّ يوم حبتين بأوقية ماء الرمان الحلو، وثلاثة دراهم دهن اللوز الحلو، وخمسة دراهم بزر قطونا.²⁷⁰

²⁵² س: 6: ويؤخذ منه في ذات الرئة كلّ يوم قيراط؛ ش: السادس: يؤخذ منه في ذات الرئة كلّ يوم قيراط.

²⁵³ ش: - النبي.

²⁵⁴ ش: بأوقيتين.

²⁵⁵ ش: السابع يؤخذ؛ س: ويؤخذ منه.

²⁵⁶ س: - يوم.

²⁵⁷ س: محلول.

²⁵⁸ س: 7: ويؤخذ منه؛ ش: الثامن: يؤخذ منه.

²⁵⁹ ك: ش - لمرطوب المزاج.

²⁶⁰ ك: + للمحرور؛ ش: + لمرطوب المزاج.

²⁶¹ ك: للمشاخ بعسل؛ ش: والمشاخ بقليل عسل.

²⁶² س: 8: ويؤخذ منه في السعال اليابس كالحصّة يذاب في رطل ماء الخيار الطريّ أو خمسة دراهم؛ ش: التاسع: يؤخذ منه في السعال اليابس كالحصّة مذاًبا في نصف رطل ماء الخيار الطريّ أو خمسة.

²⁶³ ش: س - الرطب.

²⁶⁴ ك: - أو ماء الشعير المطبوخ فيه الخشخاش والنيلوفر؛ ش: خشخاش ونيلوفر.

²⁶⁵ س: 9: ويؤخذ ضيق النفس بشراب زوفا كلّ يوم دانق؛ ش: العاشر: يؤخذ منه في ضيق النفس بشراب زوفا كلّ يوم دانق.

²⁶⁶ ك: ش - للمشاخ.

²⁶⁷ ش: يطبخ.

²⁶⁸ س: ش: بطبيخ أصل السوس والرازيانج والتمر الهنديّ مصقّى على عسل التين.

²⁶⁹ س: 10: ويؤخذ منه للفواق حبة في بيضة؛ ش: الحادي عشر: يؤخذ منه في الفواق الحبة في بيضة.

²⁷⁰ س: 11: وإن كان الفواق بعد استفراغ فيؤخذ حبتين كلّ يوم شجرة بأوقيتين ماء الرمان حلو وثلاثة دراهم دهن اللوز الحلو ونصف درهم وخمسة دراهم بزر قطونا قد نفعت قبل ذلك. ش: الثاني عشر: إن كان الفواق عقيب الاستفراغ يؤخذ كلّ يوم بكرة مع أوقيتين من ماء الرمان الحلو، ثلاثة دراهم دهن اللوز، ونصف درهم بزر قطونا قد نفعت قبل.

- [28] الثاني عشر: 271 للصداع، 272 يؤخذ منه دائق بماء الخيار والقرع²⁷³ وشراب²⁷⁴ الصندل.²⁷⁵
- [29] الثالث عشر: في السحج دائقين²⁷⁶ مع ثلاثة دراهم صمغ عربي ودرهمين طين قبرصي²⁷⁷ في²⁷⁸ نصف رطل لأعاب حب السفرجل وأوقية²⁷⁹ شراب التفاح.²⁸⁰
- [30] الرابع عشر: 281 وإن²⁸² كان معه دم، فيحلّ في لبن البقر²⁸³ ويتناول.
- [31] الخامس عشر: في المغص دائقين²⁸⁴ كلّ يوم مع دهن بزر لسان الحمل وبزر المرو²⁸⁵ وبزر الريحان من كل واحد درهم²⁸⁶ بماء ورد وسكّر.
- [32] السادس عشر: لضعف المعدة وسوء الهضم، كلّ يوم دائق محلول²⁸⁷ في نصف رطل ماء حب الرمان، ودائق مصطكي وعشرة دراهم معجون الورد السكرّي وثلاثة دراهم²⁸⁸ ماء ورد²⁸⁹ عطر.²⁹⁰
- [33] السابع عشر: في الصرع، يؤخذ منه كلّ يوم دائق²⁹¹ يُحلّ في أوقيتين ماء العسل ودرهم سذاب يابس²⁹² على الريق.²⁹³
- [34] الثامن عشر: للدوار والسدر، في بكرة كلّ يوم دائق مع أوقية شراب²⁹⁴ البنفسج بماء فاتر.²⁹⁵
- [35] التاسع عشر: في تفتيت الحصاة والرمل، في أوّل الليل دائق بماء بزر البطيخ وأوقية شراب الخشخاش.²⁹⁶

271 س: 12؛ ش: الثالث عشر.

272 ش - للصداع.

273 ش: أو بماء القرع؛ س: أو ماء القرع.

274 س: بشراب.

275 ش + للصداع.

276 س: 13؛ ويؤخذ منه خمسة قراريط للسحج؛ ش: الرابع عشر: يؤخذ منه للسحج خمسة قراريط.

277 ل: قبرسي؛ س ش: قبرس.

278 ش - في.

279 ش: أو في.

280 ش - التفاح.

281 س - الرابع عشر؛ ش: الخامس عشر.

282 ش: إذا.

283 س: البقرة.

284 س: 14؛ وفي المغص يؤخذ منه خمس قراريط؛ ش: السادس عشر: يؤخذ منه للمغص خمس قراريط.

285 ل: مرو.

286 س: مع درهمين بزر لسان الحمل ودرهم بزر المرو ودرهم بزر الريحان؛ ش: مع درهمين بزر لسان الحمل درهم بزر المرو درهم بزر الريحان.

287 س: 15؛ ويؤخذ منه لضعف المعدة وقلة الهضم والحشاء قيراط؛ ش: السابع عشر: يؤخذ لضعف المعدة وقلة الهضم كلّ يوم منه قيراط محلولاً.

288 ش - ودائق مصطكي وعشرة دراهم معجون الورد السكرّي وثلاثة دراهم.

289 ش: أو في ماء الورد؛ س: الورد وأوقية ماء الورد.

290 س ش - عطر.

291 س: 16؛ ويؤخذ منه كلّ يوم قيراط؛ ش: الثامن عشر: ويؤخذ منه كلّ يوم قيراط.

292 س ش + ويُشرب.

293 س + فينفع للصرع؛ ش + لمنع الصرع.

294 س: 17؛ ويؤخذ منه في بكرة كلّ يوم حبة مع أوقية معجون؛ ش: التاسع عشر: يؤخذ منه بكرة كلّ يوم حبة مع أوقية معجون.

295 س + للدواء والسدر؛ ش + للدوار.

296 س: 18؛ ويؤخذ منه أوّل الليل ثلاثة قراريط أو حبة رطل ماء بزر البطيخ بأوقيتين شراب الخشخاش، يفتت الحصاة ويغسل الرمل. ش: العشرين: يؤخذ منه أوّل

- [36] العشرون: 297 في النزف، كلّ يوم دائق مع حبة كافور بماء بزر البقلة وشراب الصندل.²⁹⁸
- [37] الحادي والعشرون: 299 في النافض يؤخذ منه حبة في 300 خمسة دراهم هليلج كابلّي وأصفر³⁰¹ منزوعتين³⁰² في مائة درهم ماء التمر الهندي.³⁰³
- [38] الثاني والعشرون: في دفع ضرر السم، كلّ يوم³⁰⁴ درهم³⁰⁵ مع خمسة قراريط لؤلؤ، ودائق³⁰⁶ مَرّ صافي بماء وجلاب.³⁰⁷
- [39] الثالث والعشرون: في قطع الطمث، كلّ يوم دافقين مع درهم نشاء³⁰⁸ ودرهم صمغ عربيّ مع بيضتين نيمبرشت.³⁰⁹
- [40] الرابع والعشرون: لتحسين اللون، كلّ يوم دائق مع عشرين درهما خمر صفا وشراب العتاب.³¹⁰
- [41] الخامس والعشرون: في تقوية الجماع، كلّ يوم دائق³¹¹ محلول في نصف رطل لبن البقر³¹² وأوقيتين ترنجبين محلولاً على النار،³¹³ ويُشرب فاتراً.³¹⁴
- [42] السادس والعشرون: للخشيم³¹⁵ يؤخذ منه دائق،³¹⁶ ويُجَلّ في ماء المرزنجوش، ويُسعط.³¹⁷
- [43] السابع والعشرون: في السهر يؤخذ منه دائق،³¹⁸ ويُجَلّ³¹⁹ في ماء ورق الحش، ويُطلى به الصدغان، ويُسعط.³²⁰
- [44] الثامن والعشرون: للأورام والحمة والقواي، تُحلّ حبة في لبن النساء، ويُقطر في العين أو البدن يُدلك به.³²¹
-
- 297 س: 19؛ ويؤخذ.
- 298 ش – العشرون: في النزف كلّ يوم دائق مع حبة كافور بماء بزر البقلة وشراب الصندل.
- 299 س ش – الحادي والعشرون؛ ك + في النافض.
- 300 س ش: ويؤخذ منه نصف مثقال مع.
- 301 س ش + حديثة.
- 302 س: منزوعة النوى محلولة؛ ش: منزوعة النوى محلولاً.
- 303 س ش + فيحلّ الإعياء والنافض.
- 304 ك – يوم.
- 305 س: 20؛ يؤخذ حبة بكرة كلّ يوم درهم؛ ش: الثاني والعشرون؛ يؤخذ كلّ يوم قيراط.
- 306 س ش: وقيراط.
- 307 س: وقيراط مَرّ صافي بماء وجلاب، يعرض به من شربته كلّ سم أو حية؛ ش: وقيراط مر صافي مع جلاب، يأمن به من شرب كلّ سم.
- 308 س: 21؛ يؤخذ منه دائق سحرة كلّ يوم مع ثلاثة دراهم نشاسته؛ ش: الثالث والعشرون؛ يؤخذ منه بكرة كلّ يوم دائق مع ستة دراهم طين أرمني.
- 309 س ش + يقطع الطمث المفرط.
- 310 س: 22؛ ويؤخذ منه أول الليل قيراطين محلولاً في عشرين درهما شراب حمراء وشراب العتاب أو شراب أصفر عطر وأوقية جلاب وأوقية ماء ورد، يحسن البشرة ويصفي اللون. ش: الرابع والعشرون؛ يؤخذ منه في أول الليل قيراطان محلولان في عشرين درهم من شراب أصفر عطر وأوقية جلاب وأوقية ماء الورد، يحسن البشرة ويصفي اللون.
- 311 س: 23؛ ويؤخذ منه بكرة كلّ يوم ثلاثة قراريط؛ ش: الخامس والعشرون؛ يؤخذ منه بكرة كلّ يوم ثلاثة قراريط.
- 312 س: البقرة.
- 313 ك – محلولاً على النار.
- 314 س: وأوقيتين محلول على النار ويُشرب فاتراً، يقوي على الجماع ويزيد في الباه. ش: وأوقيتين ترنجبين محلولاً على النار ويُشرب فاتراً، يقوي على الجماع ويزيد في الباه.
- 315 ك: للجسم؛ س: للخشيم.
- 316 س: ويؤخذ منه حبة؛ ش: السابع والعشرون؛ يؤخذ منه حبة.
- 317 س: ويسقط به للخشيم؛ ش: ويُسعط به للخشيم.
- 318 س: 25؛ وفي السهر، ويؤخذ منه حبة؛ ش: ويؤخذ منه حبة.
- 319 ك: ويُسعط.
- 320 ك س – الصدغان ويُسعط؛ س: الحمة والأورام والقوباء؛ ش: الصدغان ويتسقط فينوم.
- 321 س: 24؛ ويؤخذ منه حبة ويُجَلّ في لبن النساء ويتسقط فيشقره. ش: الثامن والعشرون؛ ويؤخذ منه حبة يُجَلّ في لبن النساء ويتسقط به للشفة.

- [45] التاسع والعشرون: في الرياح دائق، يُجَلّ³²² مع نصف درهم زرينخ³²³ بماء الكرفس ويطلّى به.³²⁴
- [46] الثلاثون: دائق³²⁵ يُجَلّ في بول الصبيّ، وتُطلى به الخوانيق، فتتحلّ.³²⁶
- [47] الحادي والثلاثون: للخنازير يؤخذ كالحمصة، يُجَلّ³²⁷ بماء الكراث³²⁸ وماء الطرخون، ويُطلى به الخنازير؛ ينفع.³²⁹
- [48] الثاني والثلاثون: لبدء الماء في العين، يؤخذ منه حبة، وتُحَلّ³³⁰ في ماء الرمان الحلو، ويُقطر في العين؛³³¹ يفعل ذلك أياما فيؤمن منه.³³²
- [49] الثالث والثلاثون: في الرمذ، حبة مع شيء من³³³ كافور وشيء من ماء الكزبرة، يبرئ بإذن الله تعالى.³³⁴
- [50] الرابع والثلاثون: في الرعشة، كلّ يوم نصف دائق مع حبة جنديدستر، يُجَلّ في نبيذ عتيق، ويُسقط به.³³⁵
- [51] الخامس والثلاثون: للفالج وكلّ عضو مسترخ، حبة مع شعير، ويُجَلّ بماء العوسج، ويُدلّك به.³³⁶
- [52] السادس والثلاثون: للقيلة، تُحَلّ منه حبة³³⁷ في نبيذ عتيق، وتُطلى به القيلة.³³⁸
- [53] السابع والثلاثون: للنواصير، يُجَلّ منه دائق³³⁹ في شراب ويطلّى به الناصور.³⁴⁰

- س + 26: ويؤخذ منه حبة ويُجَلّ في لبن ابنة ويُقطر في العين الرمدة الشديدة الألم فيسكن. 27: ويؤخذ منه حبة ويُجَلّ في لبن الماعز مع قليل عاقر قرحا وتضمض به يجَلّ ألم الضرس وألم الأسنان. ش + التاسع والعشرون: ويؤخذ منه حبة ويُجَلّ في لبن البنت ويُقطر في العين الرمدة الشديدة الألم فيسكن. الثلاثون: ويؤخذ منه حبة ويُجَلّ في لبن الماعز مع قليل عاقر قرحا وتضمض به فاترا، يُجَلّ ألم الضرس وألم الأسنان.
- ³²² س: 28: ويؤخذ منه قيراط يُجَلّ؛ ش: الواحد والثلاثون: يؤخذ منه قيراط.
- ³²³ س ش + أحمر. يُعدّ عنصر الزرينخ من أخطر المواد المسرطنة في الطب الحديث.
- ³²⁴ س + البادشنام ينحلّ بوقته؛ ش + البادشنام فينحلّ بوقته.
- ³²⁵ ش: يؤخذ من حبة.
- ³²⁶ س – الثلاثون: دائق يُجَلّ في بول الصبيّ وتُطلى به الخوانيق، فتتحلّ.
- ³²⁷ ك ش – يُجَلّ.
- ³²⁸ س: 29: يؤخذ منه كالحمصة، يُجَلّ بماء الكراث الرطب؛ ش: الثاني والثلاثون: يؤخذ منه حمصة كلّ يوم بماء الكراث.
- ³²⁹ س ش: فيحلّها.
- ³³⁰ س: 30: ويؤخذ حبة، وتُحَلّ؛ ش: الثالث والثلاثون: يؤخذ منه حبة، تُحَلّ؛ ك – وتُحَلّ.
- ³³¹ س ش + لبدء الماء.
- ³³² ك – يفعل ذلك أياما فيؤمن منه؛ ش: يفعل ذلك ثلاثا فيؤمن بإذن الله.
- ³³³ ك – شيء من؛ ك: مع شعير.
- ³³⁴ س: 31: ويؤخذ منه حبة يُسقط به في رمذ، وشيء من كافور وشيء من ماء الكزبرة. ش: الرابع والثلاثون: يؤخذ منه حبة كلّ يوم يُسقط به في رمذ، وشيء من كافور لورم الخود أياما متوالية.
- ³³⁵ س: 32: ويؤخذ منه حبة كلّ يوم، يُجَلّ مع حبة جنديدستر في نبيذ عتيق، ويُسقط؛ ينفع من رعشة الرأس؛ ش: الخامس والثلاثون: يؤخذ منه حبة، يُجَلّ مع حبة جنديدستر في نبيذ عتيق، ويُسقط؛ ينفع من رعشة الرأس.
- ³³⁶ س: 33: ويؤخذ منه شيء فيحلّ مع مثله مَرّ صافي ماء الفودنج الرطب ويُمرخ به صاحب الفالج لكلّ عضو مسترخ أو ألم مبرح. شيء مع مثله مَرّ صافي في ماء الفوتنج الرطب ويُمرخ به صاحب الفالج وكلّ عضو مسترخ أو ألم مبرح.
- ³³⁷ س: 34: ويؤخذ منه شيء يُجَلّ؛ ش: السابع والثلاثون: يؤخذ منه حبة تُحَلّ.
- ³³⁸ ش + فإنه يحلّها؛ س + فيحلّها.
- ³³⁹ س: ويؤخذ منه شيء يُجَلّ؛ ش: الثامن والثلاثون: يؤخذ منه حبة يُجَلّ.
- ³⁴⁰ ش: للنواصير يُبرئ بها؛ س: النواصير فإنه يبرئها.

- [54] الثامن والثلاثون: للحبل، حبة³⁴¹ مع حبة مسك، يُحَلَّ³⁴² في ماء الورد والشراب،³⁴³ وتستعمل المرأة.³⁴⁴
- [55] التاسع والثلاثون: صاحب الصرع، يؤخذ³⁴⁵ منه قيراط، يُحَلَّ بماء³⁴⁶ السذاب، ويُسعط.³⁴⁷
- [56] الأربعون:³⁴⁸ وفي³⁴⁹ كلّ وجع يحدث في المعدة والأمعاء والرحم والكلى³⁵⁰ وغيرها، يؤخذ منه نصف مثقال إلى درهم، ويُشرب مع جلاب طُبخ فيه الرازيانج درهمين أو³⁵¹ ثلاثا،³⁵² يسكن في الحال بإذن الله تعالى وقدرته.³⁵³
- [57] هذه عمدة ودستور للطبيب الحاذق، فيقيس الباقي عليه، ويرئ المريض بإذن الله تعالى.³⁵⁴

³⁴¹ س: 35؛ ويؤخذ منه حبة؛ ش: التاسع والثلاثون: يؤخذ منه حبة.

³⁴² ك - يحلّ.

³⁴³ ك: تما قدر بالشراب؛ س: في ماء ورد وشراب.

³⁴⁴ س ش - وتستعمل المرأة؛ س: ويحمل يقوي على الحبل؛ ش: يحتمل يقوي على الحبل.

³⁴⁵ س: 39؛ ويؤخذ؛ ش: الأربعون: يؤخذ.

³⁴⁶ ش: في ماء.

³⁴⁷ س ش + به صاحب الصرع.

³⁴⁸ س: 40.

³⁴⁹ ك - وفي.

³⁵⁰ س - والكلى.

³⁵¹ ك - أو.

³⁵² س: ثلاث

³⁵³ ش - الأربعون: وفي كلّ وجع في المعدة والأمعاء والرحم والكلى وغيرها يؤخذ منه نصف مثقال إلى درهم ويُشرب مع جلاب طُبخ فيه الرازيانج درهمين أو ثلاثا يسكن في الحال بإذن الله تعالى وقدرته. س + والله أعلم بالصواب.

³⁵⁴ س ش - هذه عمدة ودستور للطبيب الحاذق فيقيس الباقي عليه ويرئ المريض بإذن الله تعالى.

C. TÜRKÇE ÇEVİRİ

ANINDA İYİLEŞTİREN
EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

[Giriş]

[1] Evhadüzzamân Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî şöyle dedi:

[2] Bilimlerin sırları, bilginlerin hazineleri, bilgelerin ve kavrayış sahiplerinin düşünceleri ve bilgeliklerin incelikleri akıllı ve zeki insanların kılavuzudur. İnsanın düşünce, kıyas ve tecrübeyle elde ettiği bilgilere gelince, bu bilgiler, hem o insanın kendisine hem de layık gördüğü ve ehil bulduğu kişilere aittir. İşte bu ilaç, yani *Berşâ'sâ*, felsefî düşünce, mantıksal kıyas ve bilimsel hakikatlere dayanan tecrübeyle elde edilen, doğa bilimlerinin sırlarından ve tıp sanatının inceliklerinden biridir. Onun, eski âlimlerden aktarılan aslını elde ettim, kıyas ve tecrübeyle onda, aslına şahitlik eden, aslının da ona şahitlik ettiği bir sır keşfettim. Bu sırrı temel ve esas aldım; üzerine eklemeler yaptım, onu dallandırdım, işletip kullandım, ölçtüm, düşündüm ve özelliklerinde benzeri olmayan, faydalarında dengi bulunmayan tiryak türü birleşik ilaç oluşturdum. Bu ilacın değerini felsefî düşünceyle, işlevlerini düşünsel ve bilimsel kıyasla kavradım. Tecrübe ve deney bunu doğruladı, sınamalar ve değerlendirmeler kesinleştirdi.

[3] Düşünce bilgiyi doğru çıkarıp uzmanlıkla nakledilen uzlaşınca, faydaları dünyanın her bir köşesine ulaşsın ve nesilden nesile aktarılsın diye onu düzenleyip yazdım, resmettim, niteledim ve bu risaleye yerleştirdim. Bunu fayda sağlaması ve çare olması amacıyla yaptım. Ancak onu, kıskançlık veya cimrilikten dolayı değil, bilgisizlerden korumak için, remizlerle dolu bir üslupla kaleme aldım. Kim bu remizleri çözmeyi başarır ve onu elde etmenin yolunu ve yöntemini bulursa ve aynı zamanda bilgi sahibi ve hakikati araştıran biriye bu bilgiye layık demektir.

[4] Bu ilaçta bulunmasını istediğim ilk özellik; insan bedeninin yapısına uygun, onunla uyumlu, onu olumsuz etkileyen ve ona zarar veren her türlü acı ve hastalığa karşı panzehir türü bir ilaç olabilmesi için, faydalarının çok ve zararlarının az olmasıydı. Fakat bunun birleşimin eczalarından birinin niteliklerinden biriyle değil, bütünüünün niteliğiyle ve birleşimin kazandığı mizaçla olmasını istiyordum. Çünkü birleşik ilaçların iki mizacı vardır: Birincisi, birleşimdeki eczaların, kendilerini oluşturan elementlerin karışımıyla kazandıkları ilk, temel ve doğal mizaçtır. İkincisi ise kazanılmış mizaçtır. Bu mizaç, eczaların karışım ve bütünleşmesinin ardından oluşur. Çünkü eczalar, farklı ve zıt kuvvetleri ve nitelikleriyle birbirlerine etki ederler ve birbirlerinden etkilenirler. Sonuçta birindeki sıcaklık niteliği, diğerindeki soğukluk niteliği eski haliyle devam etmez; bu nitelikler ya orta noktada buluşana kadar azalır ya da baskın olana meylederler. Bunlar karışıp ortaya tek ve benzer nitelik çıktığında ise, örneğin tiryaklık veya müşhillik sureti bu niteliği kendine çeker ve birleşim kendine özgü başka bir mizaç kazanır.

[Fasıl: *Berşâ'sâ*'nın Eczalarının Remizlerle Tasviri]

[5] Hint diyarında biçimleri benzer, boyutları eşit, iki küçük kardeş olduğunu belki duymuşsunuzdur. Bunların biri 'Habeşli İhtiyar', diğeri 'Anadolulu Genç'tir. Bu kardeşlerin 'Anadolulu' olanından bilinen miktarda ve belirlenen ölçüde; 'Erkekleri Kandıran' diye anılan

bitkinin beyaz türünün tohumlarından birinciye eşit miktarda; 'Sudanlı başların gözlerinden akan yaşlardan', kendisine kendisi kadar eklendiğinde onu birinci ecza miktarına eşit yapacak miktarı, birinci eczadan çıkardıktan sonra kalan miktar kadar; ülkelerinde yetişmiyor olsa da, 'Slavların Saçlarından', ikinci miktara oranı, ikincinin birinciye oranı gibi olan miktar kadar; koyunların işkembelerinde saklanan ve 'Ceninleri Koruyan' denen, ama böyle olmayan eczadan; sıcak nitelikli ve insan dilindeki etkisi diğer organlarındaki etkisine zıt olan 'Dağlı Kök'ten; gerçeğe aykırı olarak güzel kokulu olduğu söylenen 'Hintli Kök'ten, bunların her birinden, iki kez ikiyle çarpılıp beşle çarpıldığında varsayılan ilk miktara eşit olacak miktar kadar; ne cansız ne hayvan ne de bitki olan, bitkiyle hayvanın ortaklaşa meydana getirdiği şeyden, Ye'cüc şehrinin iç yüksekliği kadar alırsın. Eczaların parçaları küçültülür, dar gözeneklerden geçirilir; sonra, ayırt edici gücü olan etkin elementlerden biriyle arındırılan tek eczayla iyice karıştırılırlar. Karışım içi pürüzsüz bir kaba konur, ağzı sıkıca kapatılır ve kaldırılır.³⁵⁵

[Fasıl: *Bersa'sâ'nın Kullanımı*]

[6] İçilerek kullanımı, dengeli mizaca sahip olanlar için beş kırıttan yedi kırata kadardır. Fakat [mizacı] soğutmaya, ağrıyı dindirmeye ve ateşi düşürmeye ihtiyaç duyulursa ilaç kâfur tableti gibi şeylerle dengelenir; ardından bitki sakızları ve beyaz tohum suları alınır. Bazen de ilacın kullanılmasının ardından soğutucu, dindirici ekşiler almak gerekebilir. [Mizacı] nemlendirmeye ihtiyaç duyulursa arpa suyu ve taze sütle kullanılır. İlacın etkisini daha iyi göstermesini sağlayan şeylerden biri, kalp ve ruhu güçlendirmesine yardım eden ve ayrıca niteliğini düzelter ve dengeleyen inci macunu, öd ve sandal macunu veya ısıtıcı ya da soğutucu ferahlatıcılar veyahut tatlı ya da acı misk gibi şeylerle birlikte almaktır.

[7] Bu ilacı kullanmaya en uygun kişiler; mizacı, ülkesi, yaşı ve kullanacağı vakti soğuk olan ve ayrıca ilacı içmeye alışkın olanlardır. Kullanılacak ilaç miktarı, kullanan kişinin bedeninin güçlülük ve zayıflık, şişmanlık ve cılızlık, sıcaklık ve soğukluk durumuna göre; yaşına göre; hastalığın düzeyine ve büyüklüğüne, ilaca olan ihtiyacın çokluğuna ve azlığına göre büyük farklılıklar gösterir. Çünkü kullanılması gereken vakitler zorunlu ve isteğe bağlı olarak ikiye ayrılır. Zorunlu olan, sadece ihtiyacın gerektirdiği vakittir. İsteğe bağlı olan için en uygun vakit ise uykudur; çünkü uyumanın sağladığı dinginlik ilacın sakinleştirici etkisine yardımcı olur. Yine, bu ilacın kullanımı için en uygun vakit, kullanım için en uygun olmaları nedeniyle soğuk saatler ve soğuk aylardır.

[8] Şu benzetmeler yapılabilir: İlacın bebeklik dönemi, yaklaşık olarak üç aydan altı aya kadardır. Çocukluk dönemi bir yıl tamamlanana kadardır. Delikanlılığı yaklaşık olarak bir buçuk yıla kadardır. Gençliği altmış [ay]ı doldurana kadardır. Arıklığı üç yılı tamamlayana kadardır. Kocaması ve ihtiyarlaması yaklaşık olarak beş yıldan altı yıla kadardır. Sonra ilacın türsel sureti çözülür ve kendisine özgü etkileri azalır. Bu belirleme ve sınırlama, ilacın karşılaşacağı, onu koruyan veya değiştiren dış sebeplerden dolayı daha erkene de gelebilir, daha ileriye de sarkabilir. Örneğin sıcak ve kuru hava, nemini hızla kurutup gücünü yok eder; soğuk hava ise korur ve bozulmasını engeller. Nem ve ıslanma ise küflenmesine ve kokuşmasına yol açabilir.

[9] En uygun kullanımı ağızdan alınmasıdır. Beraberinde daha fazla ısıtmaya ihtiyaç duyulursa peşinden bal suyu alınır; gül suyu ondan daha dengelidir. Beraberinde yelleri yumuşatmaya, açmaya ve gidermeye ihtiyaç duyulursa kaynatılmış kökler veya tohumlarla [alınır]. Onunla sara, felç, yüz felci gibi sorunların ve bütün soğuk sinir hastalıklarının tedavisi yapılıyorsa bir miktar biber ve belâzür macunuyla karıştırılabilir.

³⁵⁵ Araştırma sonucuna göre tiryakın eczaları, eczaların miktarları ve ilacın hazırlanışı şöyledir: "Rûmî Genç" akbiberdir, 20 miskal kullanılır. "Erkekleri Kandıran" beyaz banotu tohumudur, 20 miskal kullanılır. "Sudanlının Gözyaşları" afyondur, 10 miskal kullanılır. "Slavların Saçları" safrandır, 5 miskal kullanılır. "Ceninleri Koruyan" sütleğendir, 1 miskal kullanılır. "Dağlı Kök" pireotudur, 1 miskal kullanılır. "Hintli Kök" Hint sümbülüdür, 1 miskal kullanılır. "Ortak Ürün" ise baldır, 150 miskal kullanılır. İlk yedi ecza havanda dövülerek küçültülür ve elekten geçirilir. Pişirilerek köpüğünden arındırılan balla karıştırılır ve macun haline getirilir. Bu macun, içi pürüzsüz, cam gibi kapta ağzı sıkıca kapatılarak 6 ay demlenmeye bırakılır ve sonrasında kullanılır.

[Fasıl: Bersa'sâ'nın Genel Faydaları]

[10] Bu ilacın faydalarına gelince, bunların bir kısmı çoğunlukla anında ve saatinde; az sayıdaki durumda ise bir günde, bir ayda ve bir yılda ortaya çıkar. Karşı koyduğu hastalıklara etki ederek onları hızla yener, şiddetlenmelerini önler, zorluklarını ortadan kaldırır ve tekrarlamalarını engeller.

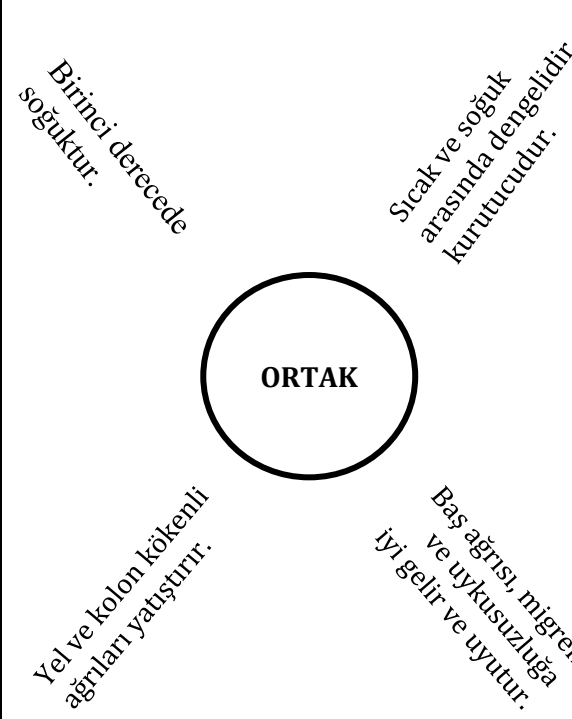
[11] En belirgin etkileri şiddetli ağrılarda görülür. Kalp gücünü bu ağrılar karşısında destekleyerek verdiği sıkıntıları bitirir, olumsuz etkilerinden korur ve zararlarını sonlandırır. Aynı şekilde dalaktan ve mideden çıkan safra, bağırsak, kolon ve karaciğer kökenli sıcak ve soğuk yellerden kaynaklanan mide ağrılarında; yel, zehirli ısırık, iltihap kökenli ağrılarda -iltihap oluşmadan önleyici, oluşmuşsa şiddetini azaltıcı, şiddetlenmişse çözücü ve açıcı etki gösterir-; iltihaplı ve yelli böbrek ağrılarında, husye ağrılarında, yelli ve iltihaplı dalak ağrılarında, alevli ve dürtülü göğüs ağrılarında -iltihap oluşmada n önleyici, oluşmuşsa çözücü ve patlatıcı, patlamışsa iltihabı temizleyici, iltihap temizlenmişse iyileştirici etkiye sahiptir; ayrıca ağrıyı durdurabilir ve hafifletebilir-; yellerden ve öz-sıvılardan kaynaklanan şiddetli baş ağrısında; yine benzer sebeplerden kaynaklanan [iltihaplı] göz ağrısında, kulak ve kulak içi ağrısında, diş ağrısında faydası ortaya çıkar.

[12] Kalbi güçlendirir. Kalp yetmezliğine ve çarpıntısına, kara safra ve hezeyan kökenli ürkmelere, vesveseye, melankoliye, kuruntuya, aşırı duygulanmaya, ölüm korkusuna ve aşırı uykusuzluğa iyi gelir. Nemlendiricilerin fayda etmediği, soğutucuların düzeltilmediği sınıra ulaşmış olanların hepsini de Yüce Allah'ın izniyle düzeltir ve iyileştirir. Bunun yanı sıra sıcak, soğuk, kuru, nemli olanlara kalbi ve ruhu güçlendirmek suretiyle fayda verir. İnsan ne sıhhat ve afiyet halinde, ne hastalık ve dertli halinde, ne çocukluk ve gençliğinde, ne ihtiyarlık ve kocalığında, ne mizacının soğuk ve sıcak oluşunda kalp ve ruhun gücünden bağımsız değildir. Kalp yetmezliğine yol açtığı ve baş ağrısı veya şiddetli ağrıya neden olduğu için, şiddetli hummalarda kullanılmasında bir sakınca yoktur. Felç ve sarada kullanılmasında da bir sakınca yoktur. Bu iki rahatsızlıkta, şifa vermesi ve iyileştirmesi nedeniyle değil; kalbin güçlenmesine, hayvansal ruhun arttırmasına, doğal gücün canlanmasına, doğal ısının harekete geçmesine yardımcı olması nedeniyle kullanılır. Deneyimler, eklem ağrıları ve gut hastalığında şaşırtıcı sonuçlar oluşturduğunu göstermektedir. İlacın özelliklerinden biri, erken boşalma sorununa iyi gelmesidir. Şarap içenler, şarabın sarhoşluk halinde ve sonrasında sebep olduğu zararlardan ve sıkıntılardan onun sayesinde korunmuş olurlar. Özetle, dikkatle araştırıldığında, faydaları sayılamayacak kadar çoktur.³⁵⁶

[Fasıl: Bersa'sâ'nın Mizacı ve Tabloyla Anlatımı]

[13] Daha önce ilacı resmetmiş ve birbirleriyle ilişkili olarak eczalarının faydalarını belirtmiştik. Eczaların ilki, kendisine yarısının eklendiği, ardından toplam sayıya yarısının eklendiği ve sonuçta beş tane dokuzun bulunduğu sayı kadardır. İkincisi, aynı işlem uygulandığında [eklenen] ikinci yarının kesirli olduğu ve kesir yukarıya yuvarlandığında toplamında iki tam dokuzun olduğu sayı kadardır. Üçüncüsü, aynı işlem uygulandığında [eklenen] ilk yarının kesirli olduğu ve kesir yukarıya yuvarlandığında toplamında bir tane dokuzun bulunduğu sayıdır. Dördüncüsü, aynı işlem uygulandığında [eklenen] ilk yarının kesirli olduğu ve tam bir dokuz olmayan sayıdır. Şekli aşağıdadır. Başarılı kılan, yardım eden ve hakikate ulaştıran Allah'tır:

³⁵⁶ ك nüshasının müstensihi, metnin ardına, metnin devamı olarak anlaşılabilir biçimde şunları eklemiştir. "Çünkü bu ilaç, mizacı soğuk veya sıcak olanlarda değişikliğe uğramaz. Birinin bunu büyük nöbetlerde kullandığını ve bıraktığında kalbinde ve zihninde rahatsızlıklar hissettiğini biliyorum. Fakat kullanmaya devam ettiğinde bu tür sıkıntılar yaşamamış ve uzun ömrü boyunca bu ilaçtan herhangi bir zarar görmemiştir. Kullandığı diğer ilaçlar, besinler ve uygun tedavilerle bu olumsuz etkileri engelleyememiştir. Bununla birlikte, bu ilacı daha önce kısaca ve uzunca anlattığımız dört eczayla merhem haline getirerek veya her sağlıklı ve hasta kişi için uygun olan farklı yöntemlerle daha sıcak, daha soğuk, daha nemli veya daha kuru hale getirebilirsiniz."

		İkisinin ısı ve sıcaklığını artırır. Onlara latiflik ve hafiflik kazandırır	
		KÖK	
ECZA SAYISI YEDİDİR	Çözücü, Pişirici, Uyutucu	İkinci derecenin sonu ile üçüncünün ilki arasında soğuktur. İçilir, koklanır, sürülür ve fitil yapılırsa baş ağrısını yatıştırır, uyutur, dinlendirir.	GÖZYAŞI
	SAÇ		
	Siddetli elemeleri yatıştırır. Mizacı sıcak ile soğuk arasında dengelidir. Gücü artırır, tabiatın işlemesine yardım eder.		Bu üçüncü derecede soğuktur. Organları soğutur ve uyuşturur, hissedemez hale getirir. Maddeleri ortaya çıkarır, onları engeller, ayrışmalarına mani olur.
	Üçüncü derecenin ilkinde sıcaktır. Öz-sıvıları inceltir, balgamı keser, soğuk maddeleri pişirir, tıkanıklıkları açar.		
	KARDEŞ	Birinci derecede sıcaktır. Sırt, eklem ve gut ağrılarına, soğuk sinir hastalıklarına iyi gelir.	KANDIRAN
		ASIL	
		Onu dengeli olmaya iletir. Organları güçlendirerek, onların nemlerini kurutarak ona güç verir.	

Fasıl: İlacın Kazandığı İkinci Mizacı Bilme Yöntemi

[14] Birleşik ilaçların bir araya getirildikten sonra kazandığı ikinci mizaç, şimdi açıklayacağım üzere, tekil eczalarının sahip olduğu ilk mizaç üzerinden bilinir. Eğer birleşik ilacı oluşturan tekil eczaların zıt iki niteliği birbirine eşit olursa, o ecza denge derecesinde kabul edilir. Eğer bu iki nitelikten birine eğilimli ve bir niteliğin diğerine oranı birin ikiye oranı gibiyse, yani yarısı kadarsa, o ecza birinci derecede kabul edilir. Eğer birin sekize oranı gibiyse, yani sekizde biri kadarsa, o ecza üçüncü derecede kabul edilir. Eğer birin on altıya oranı gibiyse, yani sekizde birin yarısı kadarsa, o ecza dördüncü derecede kabul edilir. İlacın tablosu ve ilaçta yer alan her bir eczadaki sıcak ve soğuk parçaların bilgisi şudur:³⁵⁷

³⁵⁷ Bu paragrafla aşağıdaki tablo arasında iki uyumsuzluk mevcuttur. Birinci olarak, tabloda yer alan "Ölçüleri", "Nemli Parçalar" ve "Kuru Parçalar" başlıklarının metinle ilişkisi yoktur. İkincisi, tabloda üç ayrı yerde ikinci dereceye işaret edilmesine karşın, metinde buna yönelik bir izah yoktur. Bütün dereceler açıklanmışken ikinci derecenin açıklanmaması tutarsız görünmektedir. Bu yokluğun sebebi ne olursa olsun, birinci dereceye dair yapılan

ECZALAR	KARDEŞ	KANDIRAN	GÖZYAŞI	SAÇ	KORUYAN	KÖK	ASIL	ORTAK
DOĞALARI	Sıcak 3	Soğuk 2	Soğuk 4	Sıcak 2	Sıcak 4	Sıcak 3	Sıcak 1	Sıcak 2
ÖLÇÜLERİ								
SICAK ECZALAR	160	20	10	20	16	8	1	Toplam 236 ³⁵⁸
SOĞUK ECZALAR	20	80	160	5	1	1	2	Toplam 268 ³⁵⁹
NEMLİ ECZALAR								
KURU ECZALAR								

[15] Soğuk parçaların toplamı 268,³⁶⁰ sıcak parçaların toplamı 236'dır;³⁶¹ dolayısıyla orantılıya yakındır. Bu sebeple şöyle diyoruz: Bu ilacın toplamı, sekizinci ecza hariç, birazcık soğuğa sapsmış halde dengeli olmaya yakındır. Onları birleştiren ve kaynaştıran sekizinci ecza ise ikinci derecede sıcaktır. Bu birazcık sapma onunla dengeleniyor gibidir. Böylece sekiz ecza toplamı, iki zıt arasında ortada yer alır. Her ne kadar nicelikte çok olsa da, olağan ve alışılmış olmasından dolayı nitelikte zayıftır; doğaya dosttur, doğadan etkilenir, doğayı etkilemez. Onun çoğu [bile], alışılmamış diğer ilaçların azının ulaştırdığı ısıtma etkisini sağlayamaz.

[Fasıl: *Berş'a'sá'nın Hastalıklara Göre Kullanımı*]

[16] Bu tiryakın kırk faydası vardır.

[17] Bir: Zatülcenpte, her gün iki dânek olmak üzere üç günde bir miskal, on beş dirhem salatalık ve acur tohumu suyu ve sandal şerbetiyle birlikte içilir.³⁶²

[18] İki: Bağırsak tıkanıklığı için üç günde bir miskal şu kaynarla içilir: İki ûkiyye sarı incir, beşer dirhem pelit yosunu ve menekşe, üç dirhem çekirdekleri çıkarılmış Kabil helilesi, dört dirhem aspur tohumu, bir dirhem pelin. Bunlar bir araya getirilir, dövülür, üç rıtlı suyla, suyun üçte biri kalıncaya kadar kaynatılır, içine bir ûkiyye hıyarşenber tanesi katılır, süzülür ve ılık olarak içilir.

[19] Üç: Erbezi ağrısı için, her gün iki dânek olmak üzere, on kırat şu kaynarın yarısıyla [alınır]: Onar dirhem hünnap, armut ve incir, birer dirhem eğir, meyan balı ve rezene; bir buçuk rıtlı suda suyun üçte biri kalana dek kaynatılır ve içilir.

[20] Dört: Sarılık için her gün bir dânek, yirmi dirhem taze rezene suyuyla birlikte, bir ûkiyye kaynatılmış usûl şerbetiyle [alınır].³⁶³

açıklamay: "eğer birin dörde oranı gibiyse, yani dörtte biri katarsa, o ecza ikinci derecede kabul edilir." gibi bir cümlelerin takip etmesi makuldür.

³⁵⁸ Bu tablo sadece ۶ nüshasında mevcuttur. Tablodaki sıcak parçaların toplamı 235 yapmaktadır.

³⁵⁹ Tablodaki soğuk parçaların toplamı 269 yapmaktadır.

³⁶⁰ م: 268, ك: 260. Tabloya göre 269.

³⁶¹ م ve ك: 236. Tabloya göre 235.

³⁶² Bütün nüshalarda miskal kelimesi geçmektedir. Fakat toplam altı dânek bir dirheme eşittir. Miskal, yaklaşık 8,5 dânektir. Fasılda kullanılan ağırlık birimlerinin günümüzdeki karşılıkları şöyledir: Habbe ≈ 0,05 gr. | Kırat = 0,2232 gr. | Dânek = 0,52 gr. | Dirhem = 3,125 gr. | Miskâl = 4,46 gr. | Ükiyye = 33,85 gr. | Rıtlı = 406,25 gr.

³⁶³ م ve ش nüshaları bu kısmın ardına şu eki yapmış ve sıralamaları ك nüshasından farklılaşmıştır:

ش: "Beş: Günlük tekrarlanan humma için onunla beraber bir habbe kâfur; semizotu tohumu ve acur tohumuyla birlikte, sandal şerbetiyle alınır. م: "5: Günlük tekrarlanan humma için her gün bir habbe; semizotu tohumu ve acurla birlikte, sandal şerbetiyle alınır."

[21] Beş: Zatürrede her gün bir dânek, içerisinde ezilmiş yengeç pişirilmiş bir rıtıl arpa suyunda, bir ûkıyye sandal şerbetiyle [alınır].

[22] Altı: Siyatik ağrısında her gün beş kırat, içerisine gül macunu eritilmiş demirhindi suyuyla [alınır].

[23] Yedi: Yaş öksürükte her gün üç kırat, nemli mizaçlılar için turunç marmeladıyla, yaşlılar için biraz bal ve sıcak suyla [alınır].

[24] Sekiz: Kuru öksürükte bir dânek, çeyrek rıtıl taze salatalık suyu ve beş dirhem taze marul yaprağı suyu içerisinde, üç dirhem nebat şekerleriyle veya haşhaş ve nilüferle kaynatılmış arpa suyuyla birlikte [alınır].

[25] Dokuz: Nefes darlığında her gün bir dânek, çördük otu şerbetiyle; yaşlılar için ise, süzölmüş incir ve demirhindi şerbeti eklenen usûl kaynarıyla [alınır].

[26] On: Hıçkırık için rafadan yumurta içinde bir dânek, badem yağıyla [alınır].

[27] On Bir: Hıçkırık istifranın ardından ortaya çıkmışsa her gün iki habbe; bir ûkıyye tatlı nar suyu, üç dirhem tatlı badem yağı ve beş dirhem karnıyarık otu tohumuyla [alınır].

[28] On İki: Baş ağrısı için bir dânek; salatalık suyu, kabak suyu ve sandal şerbetiyle [alınır].

[29] On Üç: Bağırsakların iç yüzündeki yırtılma ve iltihaplanmada iki dânek; yarım rıtıl ayva çekirdeği suyu ve bir ûkıyye elma şerbeti içerisinde üç dirhem akasya zamkı ve iki dirhem Kıbrıs kili ile birlikte [alınır].

[30] On Dört: [Bu hastalığın] beraberinde kan varsa inek sütü içinde eritilerek [alınır].

[31] On Beş: Bağırsak sancısında her gün iki dânek; birer dirhem sinirotu tohumu yağı, avşanotu tohumu ve reyhan tohumuyla birlikte, gül suyu ve şekerle [alınır].

[32] On Altı: Mide zafiyeti ve hazımsızlık için her gün bir dânek; yarım rıtıl nar suyu, bir dânek sakız, on dirhem şekerli gül macunu ve üç dirhem kokulu gülsuyu içinde eritilmiş halde [alınır].

[33] On Yedi: Sarada her gün bir dânek, iki ûkıyye bal suyu ve bir dirhem kuru sedef otu içinde eritilir ve aç iken alınır.

[34] On Sekiz: Baş dönmesi ve deniz tutmasında her gün erkenden bir dânek, bir ûkıyye menekşe şerbeti ve ılık suyla beraber [alınır].

[35] On Dokuz: Taşları parçalamak ve kum dökmek için gece başında bir dânek, kavun çekirdeği suyu ve bir ûkıyye haşhaş şerbetiyle [alınır].

[36] Yirmi: Kanamada her gün bir dânek, bir habbe kâfurla birlikte, bakla tohumu suyu ve sandal şerbetiyle [alınır].

[37] Yirmi Bir: Titreme için bir habbe; yüz dirhem demirhindi suyu içindeki çekirdekleri çıkarılmış beş dirhem Kabil helilesi ve sarı helileyle alınır.

[38] Yirmi İki: Zehirlerin zararını gidermek için her gün bir dirhem; beş kırat inci ve bir dânek mürrüsâfiyle birlikte, su ve gül suyuyla [alınır].

[39] Yirmi Üç: Âdet kanamasını durdurmak için her gün iki dânek; bir dirhem nişasta, bir dirhem akasya zamkı ve iki rafadan yumurtayla birlikte [alınır].

[40] Yirmi Dört: Cilt rengini güzelleştirmek için her gün bir dânek, yirmi dirhem beyaz şarap ve hünnap şerbetiyle birlikte [alınır].

[41] Yirmi Beş: Cinsel gücü takviyede her gün bir dânek, yarım rıtıl inek sütü içerisinde eritilerek ateş üzerinde eritilmiş iki ûkıyye kudret helvasıyla birlikte [alınır].

[42] Yirmi Altı: Solunum yolu için bir dânek alınıp mercanköşk suyunda eritilir ve buruna çekilir.

[43] Yirmi Yedi: Uykusuzlukta bir dânek alınıp marul yaprağı suyunda eritilir, şakaklara sürülür ve buruna çekilir.

[44] Yirmi Sekiz: Urlar, yilancık ve sedef için bir habbe, kadın sütü içerisinde eritilir, göze veya vücuda damlatılır ve ovulur.³⁶⁴

[45] Yirmi Dokuz: Yellerde bir dânek, yarım dirhem arsenikle³⁶⁵ birlikte kereviz suyunda eritilir ve sürülür.

[46] Otuz: Bir dânek, erkek çocuğunun idrarında eritilir ve boğaza sürülerek kuşpalazının iyileşmesi sağlanır.

[47] Otuz Bir: Sıraca için bir nohut tanesi kadarı alınır, pırasa suyu ve tarhun suyunda eritilir, sıracalı yerlere sürülür; iyi gelir.

[48] Otuz İki: Göze su inmesinin başlangıcında bir habbe alınır, tatlı nar suyunda eritilir ve göze damlatılır. Birkaç gün uygulanır ve hastalık sona erer.

[49] Otuz Üç: [İltihaplı] göz ağrısı için bir habbe, biraz kâfur ve biraz kişniş suyuyla [alınır]; Yüce Allah'ın izniyle [hasta] iyileşir.

[50] Otuz Dört: İstemsiz titreme için her gün yarım dânek; bir habbe kunduzhayası otuyla birlikte, yillanmış nebiz içerisinde eritilir ve buruna çekilir.

[51] Otuz Beş: Felç için ve gevşemiş her organ için bir habbe, arpayla birlikte [alınır] ve kurt üzümü suyuyla ezilir ve ovulur.

[52] Otuz Altı: Erbezindeki şişlik için eski nebiz içerisinde bir habbe eritilir ve erbezine sürülür.

[53] Otuz Yedi: Fistüller için şarap içerisinde bir dânek eritilir ve fistüle sürülür.

[54] Otuz Sekiz: Gebe kalmak için bir habbesi, bir habbe miskle beraber gül suyu ve şarap içinde eritilir; kadın kullanır.

[55] Otuz Dokuz: Sara hastası bir kırat alır, sedef otu suyu içerisinde eritir ve burnuna çeker.

[56] Kırk: Midede, bağırsaklarda, rahimde, böbreklerde ve diğer organlarda ortaya çıkan ağrılarda, ondan yarım miskalle bir dirhem arası miktar, içinde iki veya üç dirhem rezene pişirilmiş gül suyuyla alınır; yüce Allah'ın izni ve kudretiyle anında ağrıyı dindirir.

[57] Buradakiler mahir bir hekim için dayanak ve esastır. Diğer hastalıkları bunlarla kıyaslar ve Yüce Allah'ın izniyle hastaları iyileştirir.

³⁶⁴ س ve ش nüshaları bu kısmın ardına şu ekleri yapmıştır:

س: "26: Bir habbe alınır, genç kadın sütünde eritilir ve şiddetli ağrı yapan iltihaplı göze damlatılır; ağrıyı dindirir."

"27: Bir habbe alınır, biraz pireotuyla beraber keçi sütünde eritilir, ağızda çalkalanır; diş ağrılarını sonlandırır."

ش: "Yirmi Dokuz: Bir habbe alınır, genç kadın sütünde eritilir ve şiddetli ağrı yapan iltihaplı göze damlatılır; ağrıyı dindirir." "Otuz: Bir habbe alınır, biraz pireotuyla beraber keçi sütünde eritilir, ılık olarak ağızda çalkalanır; diş ağrılarını sonlandırır."

³⁶⁵ Arsenik elementi modern tıbbı göre en tehlikeli kanserojen maddelerden biridir.